

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY
A MA VÁZLATKÖNYVÉBŐL

1999

Március-április

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LXIII. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:
Bori Imre

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bordás Győző
Gerold László (kritikai rovat)

Műszaki szerkesztő:
Maurits Ferenc

TARTALOM

A MA VÁZLATKÖNYVÉBŐL

- Bori Imre:* Feljegyzés a reggelről 113
- Bányai János:* Egymásba omló idők 114
- Bordás Győző:* Ténta és repesz 120
- Brasnyó István* versei 124
- Fehér Kálmán:* Helyzetfelmérés 126
- Gerold László:* Az én koromban 127
- Harkai Vass Éva* versei 131
- Harmath Károly:* És megremegett a föld . . . 134
- Jung Károly:* Erósz és Thanatosz 138

A MA VÁZLATKÖNYVÉBŐL

FELJEGYZÉS A REGGELRŐL

B O R I I M R E

A reggelek most az emberi napszakok, amikor a félelmekkel teli, bombák tűzijátékai bevilágította éjszakák után a természet rendje szerint felkél a Nap (tiszteljük meg nagy kezdőbetűvel), s úgy tetszik, béke van, helyreállt a természet egyensúlya, nem történt semmi. Az emberek dolgaik után futnak, az asszonyok bevásárolni indulnak. Igaz, azzal a gondolattal fejükben, hogy lesz-e az üzletben kenyér és tej, s megveheti-e a reggeli utáni kávézáshoz a kávé, mert napról napra kevesebbnek látszik, amit földi jónak szoktunk nevezni. Közben az ember arcáról nemcsak az éjszakai álmatlanságot (légiriadó volt), a rosszul töltött éjszaka okozta fájdalokat mossa le mosakodás közben, hanem a félelmet is. Mert az éjszaka a félelemé, a rettegésé, a találgatásoké. A nappal lett a békének a szigete – talán az éjszaka alkotók is szokást változtattak, és gondolataikat mostanában nappal vetik papírra. Nem jellemző-e a délben játszó mozi meg színház, ami azt jelzi, hogy az élet mindennapos menetrendje fokozatosan átrendeződik, újra kell hát életünk ritmusát szerveznünk, s nemcsak tárgyainkat mozdítottuk el onnan, ahol eddig álltak, hanem elmozdultak gondolataink is: nappal kitárulkozunk, éjjel magunkba szállunk, mert félünk, mégha nem is valljuk be magunknak sem, hogy a pusztulás leselkedik ránk, mint a klasszikus rémtörténetekben. Szorongva veszünk búcsút este a fénytől, a világságtól, s arra gondolunk, hogy valahol egy repülőtéren már a pilóták kezében ott a térkép, amelyen be vagyunk jelölve – életre vagy halálra.

1999. április 12-én

EGYMÁSBA OMLÓ IDŐK

B Á N Y A I J Á N O S

Térey János *Térerő* (Palatinus, 1998) című kötetének címlapján fotó látható: *Kilátás a drezdai városháza tornyából*. A fénykép 1945-ben készült; a kötetben az áll, hogy „Peter sen. fotója”. Éppen így! A „kilátás” szó természetesen látképet ígér, hazaküldhető vagy megőrizhető képeslapot. A nevezetes város nevezetes részletét, a régi építészet látványát, urbánus madártávlatot a toronyból. Ezt ígéri a cím, de a fotó mást mond. A romvárossá bombázott Drezdát mutatja. Talán erről a különbségről beszél a fénykép címébe rejtett két- vagy többértelműség. A fotó és a cím szembesítése során a „kilátás” akár azt is jelentheti, hogy a „városháza tornyából”, más szóval, a történelem madártávlatából nincs „kilátás” arra, hogy Drezda újra Drezda legyen. Jó, érthetem így is: ha van a városházának tornya, ha áll, akár a képnek köszönhetően pusztán a képzeletben, a történelmet jelképező városháza tornya és annak vélt, elképzelhető ablakából szent arcú szobor tekinthet a romba döntött városra, akkor van esély, van „kilátás” a város részére. Mert ahol, akár virtuálisan is, „áll” még a városháza, meg a tornya, ott van még „kilátás” a város megújulására. A történelem is, vélt és valós példáival arról igyekszik meggyőzni mindenkit, hogy a lerombolt, az elárasztott, a felporzelt, a földdel egyenlővé tett városok helyén (azonos nevű) új városok épülnek, ha másképp nem, hát a hit által, a hit teret kitöltő és behálózó erővonalai rajzán. Erről a hitről szól a romokra szegezett szent életű tekintet? Ezért talán nem is hiányzik a *Térerő* címlapjáról a romba döntött városon uralkodó pátosz, ami egyszerre

lehet a szenvedés, a pusztulás és a reménykedés pátosza, legalábbis az irracionálisban, az értelmetlenül való találkozásuk folytán.

Mert a szent tekintet Dreza romjait fürkészi. Az 1945-ben készült fényképen egyetlen épen maradt ház sem látható, csak romok, házfalak tető nélkül, az ablakok meg, mint rég elhunytak koponyáján a szemüreg. Minden üres, nyoma sincs az életnek, csak a szent tekintetből áradó pátosz, ám ez már a halálon túl van, időn és téren is kívül, a képzelet és a hit ismeretlen tartományában. Valószínűleg ide, eddig „láthat” el a nyelv. A rombolásnak e látképén a némaság uralkodik, a halál némasága, valami egészen befejezett és evidens.

A *Térerő* versei azonban nem erről a képről szólnak. Mintha semmi köze se lenne a címdali fotónak a kötet költői nyelvéhez, se beszédmódjához. Közvetlen kapcsolat valóban nem található az 1945-ben készült fotó és Térey János új kötetének versei között, közvetetten azonban a kötet verseinek nyelvi felépítése, képi elrendezése úgy kapaszkodik a címdali fotóba, ahogyan a pátosz az elmúlásba, a nyelv a jelképbe, az érzelm és szenvedély az iróniába. Az értelem keresésének erőfeszítése ez, miközben a versekben a látszólagos játékoság, a színlelt szellemesség, a versbe (úgymond) nem illő szavak, a gazdag Termann-archívum uralja a költői diszkurzust. Túl a szimbólumokon, a metaforákon, túl a retorika hagyományosnak vélt alakzatain. Amikor a vers, a beszéd a némaság megnevezése. Itt találkozik a romba döntött város némasága és a némaságot közlő beszéd. Ebben az egymásra utaltságban, és – de ez már líraelméleti tapasztalat – a beszéd leküzdhetetlen közvetettségében. A kötet versei tehát közvetlenül nem a címlapon látható fotóról szólnak, ám mindenképpen arról a feszült némaságról, ami nem más mint „kilátásba” – tájképbe, képeslapba? – rejtett, a hit csendjével mondott kilátástalanság és reménytelenség.

A címlap és a kötet versvilágának rejtélyes kapcsolatát azonban földközelbe hozza Térey Jánosnak a debreceni *Alföld* folyóirat 1999. áprilisi számában közölt *Miasszonyunk* című verse, amely akár a *Kilátás a drezdai városháza tornyából* címet is viselhetné.

1.

Georg Bähr volt a Miasszonyunk templomának építője.
Egyszerű ácsmester, aki – úgy beszélték – sohasem
tette ki a lábát Drezdából, következésképp munkája

során semmiféle előkép nem lebeghetett a szeme előtt. Ács létére a kövek szerelmese volt. Kötelezte magát Erős Ágost és a városi tanács előtt, hogy az egész Frauenkirchét – az alapoktól a kupolát ékesítő tornyocskáig – egyetlen darab fa fölhasználása nélkül, kizárólag homokkőből fogja fölépíteni. És föl is építette. Igaz, a hetven éves Bähr nem végezhetette be művét. 1738. március 30-án, mikor már helyére illesztették a kupola zárókövét, egy állványról lebukva szörnyet halt a mester.

2.

Az időjárási viszonyok káprázatos összjátéka pecsételi meg a szász főváros sorsát. Az angliai repülőterekről fölszálló bombázók már órák óta úton vannak. A város repülési kapacitásuk legtávolabbi pontján fekszik. Csak az utolsó pillanatban tisztul ki a zárt felhőtakaró Drezda fölött, és a bombázás kezdetét jelző vörös világítóbombát pontosan oda tudják ledobni, ahová azt eleve szánták: az Elba partján álló sportstadion gyepére.

3.

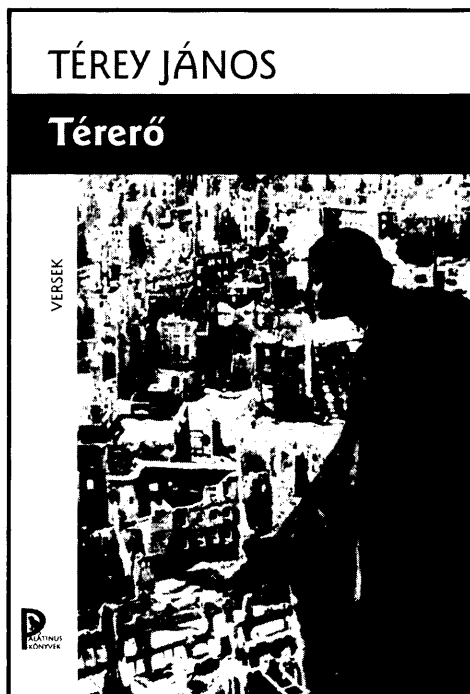
A Frauenkirche kőlapjai nem voltak cementtel, malterrel vagy bármely más kötőanyaggal összeforrasztva. Tulajdon súlyuk préselte egymáshoz őket, miként az antik szentélyek köveit. A nehézkedés örökbecsű emlékműve született meg az Új Piac téren. Egyik méltatója a Wertheim-szekerényhez hasonlította a Miasszonyunk templomát: külső erők csupán karcolásokat ejthetnek rajta, de nem férkőzhetnek a belsejébe. Ez a feltörhetetlen, kőből való szelence nem lehet tüzek martaléka, és nem árthat neki emberi ármány. Drezda 1760-as ostromának idején a porosz ágyúgolyók egyszerűen *lepattantak* a kupola kőkockáiról.

4.

Legyező alakban terül szét a bombázókötél az Óváros egén. A pilóták alig ütköznek ellenállásba – Drezda, e stratégiailag jelentéktelen műkincsváros egész légvédelmét a keleti frontra szállították. A bombázók – az úgynevezett háztömbbontó légiaknak mellett – csaknem félmillió gyújtóbombával szórják meg a városközpontot. A tűzfészek fölött erős a légáramlás. Az átforrósodó levegő kicserélődik az oxigéndús rétegekkel, s így olyan tűzvihar bontakozik ki, mely lángba borítja az épen maradt házakat is. A heves légmozgás orkánszerű szelet kavart. A pilótáknak nincs idejük körözni. Utolsó csöpp üzemanyagukat felhasználva térnek vissza honi reptereikre, néhány gép kényszerleszállást hajt végre a francia tengerparton.

5.

A Miasszonyunk temploma nem húshagyókedd éjszakáján semmisült meg. Végzete 1945. február 15-én, a bombázás harmadnapján, a délelőtti órákban teljesedett be. Az ablakon át a hajóba csapódó gyújtóbombák az összes fa alkatrészt lángba borították: padokat, lépcsőket, erkélyeket és korlátokat, a több emelet magas szószéket meg az oltárt. Égtek a tojásdad alakú hajót körbefutó karzatok, amelyek inkább emlékeztettek színházi páholyokra vagy római kolumbáriumokra, mint templomi berendezésre. („De az protestans stylus, és azért kifogásolni nem szabad.”) Olyan hőség keletkezett, hogy azt már a homokkőből rakott kupola sem bírhatta tovább. Ráomlott a hajóra, a katakombáig beszakítva az építményt. Ledől Luther Mártonnak a templom előtt álló hatalmas bronzsobra is. Az óriási robaj még a viszonylag távol eső kerületek utcáin is hallható volt.

Több mindenre lehetne abból következtetni, hogy a *Téreyő* címlapján közölt fotóról szóló (?) vers csak hónapokkal a kötet kiadása után jelent meg, az előzményekre való mindennemű hivatkozás vagy utalás nélkül. Mintha a kötet címlapja kilépett volna a könyv megjelenésének idejéből, és belépett volna egy másik időbe, a vers, a *Miasszonyunk* közlésének idejébe. Különböző idők omlanak így egymásba, a XVIII. század, a templomépítés és a porosz hadjárat ideje, a szász építész és Luther Márton ideje, régi háborúk, a vallásháborúk – *Aegidius útra kelésének* világa – és a modern háborúk ideje, a jelené is, amelyről csak a némaság szólhat, az elnémult és elnémított beszéd, a múlt képeinek szembesítése

a jelen képeivel. Kapaszkodás a múlt értelmetlenségébe, hogy a mai értelmetlenség elviselhető legyen.

Ezért mondhatom, nem a véletlenül múltott, legfeljebb a megszerkesztett, az anticipált véletlenül, hogy a *Térerő* címlapi fotójához tartozó vers nem a kötetben, hanem egy későbbi időben, egy másik háború idején jelent csak meg és ezáltal a fotó is, a vers is, a kötet is kilépett irodalmi (költői) meghatározottságából, és belépett a létet némán beszélő nyelv ragyogásába.

„A két történet talán csak egyetlen történet” – írta Jorge Luis Borges egyik elbeszélésének végén. Lehet, hogy nincs se két, se több történet, csak „egyetlen történet” van, és nekünk, akik még élünk (talán), nincs is más dolgunk e földön minthogy örökösen ezt az egy, ezt az „egyetlen történetet” mormoljuk, mondjuk úgy, hogy egymásba olvassuk Térey János *Miasszonyunk* című versének két oldalát, a templom felépítésének és lerombolásának két történetét, egybeolvassuk a *Térerő* címlapját a kötettel és a később publikált verssel, és ha elmondjuk ennek az egybeolvasásnak a történetét, akkor kiderül, mást sem tettünk – talán – csupán újra és újra felmondtuk az „egyetlen történetet”, ami a mi történetünk. Az egymásba omló idők történetét.

TÉNTA ÉS REPESZ

B O R D Á S G Y Ő Z Ő

*Elmehetnék falura, vagy kisvárosba; s lehet, ha nagyon
cifra lesz a dolog, egy napon el is megyek. De elmenni
előre? . . . Itthagyni ezt a szegény lakást, egyetlen otthon-
omat a világon, a lángoknak, bombáknak, martaló-
coknak? Nem a bútorokat féltém; értékeim nincsenek.
De az „otthon” nem üres szó; csak akkor hagyom el,
ha nincs többé. Addig itt maradok, dolgozom, ahogy
tudok, megosztom egymillió ember sorsát.*

(Márai Sándor: Naplój 1943–1944)

Kedves Márai Sándor!

Elnézést, hogy örök nyugodalmadban háborgatlak, de amióta én is élem és átélem a Te 43–44-edet – éjjelente a *Napló*ddal a kezemben –, mondanom sem kell, úgy érzem, együtt vagyunk, velem vagy. S ezért is bátorkodom e talán kissé morbid ötlet megvalósításához, hogy a túlvilágra címezzem leveletemet. De kihez ezen a földön, amikor a legszűkebb családi-baráti-írói körökön kívül senki meg sem értene. Odaátról is – tisztelet a kivételnek – senki föl nem fogja azt a tragédiát, ami velünk történik, s történni fog. Vigasztalódjam, így van ez immáron százötven éve? Vigasztalódom. S végérvényesen bele is törődöm: minden bizonynyal le vagyunk írva. Egysesek tudatában minden bizonynyal, de bízom, nem végérvényesen.

S amiért éppen hozzád fordulok. Te írtad 56-ban közös barátunknak, Szirmai Károlynak: „Bizonyos, hogy nem könnyű ösztönzést találni ott

a végeken. Az irodalom összjáték, válasz és kérdés és megint viszontválasz. A magányban, vagy bizonyos társtalanságban nehéz megőrizni az alkotókedvet. Ön, úgy látszik, képes erre. Mégis, Ön a magyar nyelvtérület egyik szórványában él: és ez nagy segítség. Az idegenbe szakadt írónak rendkívül hiányzik, hogy nem hallja maga körül a mindennapi élet hanglejtésével anyanyelvét. Olvasmány nem pótolja a hiányérzetet.”

Nos, e „végekről” szeretnék most egy-két szubjektív sort küldeni, abban a reményben, hogy meg tudsz hallgatni, és – talán –, meg is tudsz érteni. Mert a megértésre van most a legnagyobb szükségünk. Süket fülekből sokezer van, hallókból meg csak elvétve. Sajnos, ez a tapasztalásom.

Mondjam, három hete tart ez az örület, hogy bombákat dobálnának ránk, s öt-hat odaáti jó barát telefonján kívül, igaz aggodalmán túl semmi, de semmi!

Napi teendőim nem teszik lehetővé, hogy írógéphez üljek, így csak esténként gyújtok lámpát íróasztalom fölött, s akkor meg megszólalnak a szirénák. S ez még hagyján, de amikor elkezdődik a repülőgépek morajlására a légvédelmisek tűzijátéka – a macska-egér játék –, akkor végképp kiburulok, s lebénulok. Nem megy az írás, nem jön a gondolat, belém fojtják a szót. S van-e borzalmasabb dolog a világon íróember számára, ha a tárgyának az alanyától fosztják meg! Nos, úgy érzem, ezt csak Te értheted meg, mintha Veled is megtörtént volna már hasonló. Azt írod: „A bombafenyegetések között az élet kezd álomszerű, ködszerű lenni. A házak mintha nem állnának szilárdan és határozottan a helyükön: minden lebeg kissé, c pillanatban van még, a következő pillanatban már nincsen.”

Elmesélem. Március 24-étől bombáznak bennünket, egy-két hét alatt sok mindenhez hozzászokik az ember. Április elsején hajnalban egy hatalmas robbanás vert ki az ágyból. Úgy öt óra körül lehetett. A feleségem lement kenyérért, tejért. Remegő ajakkal tért vissza. – Lebombázták a hidunkat! – Nem igaz – felelem –, bizonyára álhír. A gyerekeket föl sem ébresztettük. De testének, egész lényének a remegése átragad rám is, munkahelyünkre menet is alig tudom tartani a volánt.

– Nem lehet igaz – nyugtatom. Amint kiérünk a régi sugárútra, mely Péterváradra visz át, emberáradat tart a híd felé. Mint mikor futballmeccsre iparkodnak. S valóban hiányzik valami. Mi? Az út végén a traverz. Amelyen sokáig azt írta: Marsall Tito. Már régóta semmit sem ír, de nincs. S ez most kezd fájoan hiányozni a lelkemből. Meg a

városképből. A városképből? Az életünkből. S ahogy odaérünk, az emberek arcán is valami pokolian mély döbbenet, az asszonyok sírnak. Most csak jobbra vagy balra lehet menni, egyenesen nem.

Két-háromszáz méterre a kiadóházunk. A szokásos időben, pontosan hétkor érkezem. A portásnak is remeg az ajka. Főnök – mondja, noha soha eddig így meg nem szólított –, a maga irodájának az ablaka is betört.

Az ikerablak üvegének fele kint a járdán összezúzva, a másik része meg az éppen virágzó hibiszkuszomat tépázta meg. Míg szedegetem a cserépből az üvegdarabkákat és a szilánkokat, a titkárnőm hangosan zokog, én meg, erősebb idegzetű lévén „csak” a lelkem mélyén siratom meg. Üveg már nincs a városban, ofszetlemezzel pótoljuk, egyelőre.

Délelőtt még a házunk gondnoka is betoppán. – Nézze, mit találtunk – mondja riadt tekintettel. Nem tudom mire vélni a távrolról madárna emlékeztető fémtárgyat.

– Repezsz, látja, srapnel! – mondja, és mutatja e tizenöt hosszú, és négy-öt centi széles tárgy egyenetlen, de minden oldalról éles fogazatát. Mint a krokodilfogak. Kiadóházunk negyedik emelet fölötti lapostetőjének bitumenszigeteléséből szedte ki. Félelmetes gyilok, nem is adom vissza, bűnös ereklyeként helyezem irodai könyvespolcomra a régi tintásüvegek immáron szép kollekciója elé. Mögötte egy század elejei világosbarna égetett agyagedény, rajta a fölirat: „Anthracén-ténta – Poprádi papírgyár egyedüli terméke – Vegyészeti gyár – Járitz Nándor p. kapható Dona Döme & Társánál.”

Ténta és repezsz, úgy érzem most egy jó ideig, ez az életem.

Ne haragudj, hogy tovább untatlak, de e híd ügyét tovább kell mondanom. Amit elmeséltem, nagycsütörtök reggelén történt. S jött a nagyszombat. Van egy régi barátom, ferences szerzetes, itt az újvidéki kolostorban, könyv- és folyóiratkiadás vonalon kollégám. Nemrég szerkesztettem meg az általa irányított *Hitélet* vezércikkeiből egy gondolatíságában gazdag kötetét. Szóval, szeretem Károly páter prédikációit, bár becsületesen be kell vallanom, ritkán, pontosabban csak a jeles ünnepeken tisztelem meg lelkinyugalmat árasztó miséinek látogatásával. Mint mondtam: nagyszombat. A helyzetre való tekintettel előrehozott szertartás, tűzszentelés már fél hatkor, majd vízszentelés, liturgia, s a szentmise. Ilyenkor természetszerűleg elhúzódik a dolog. Már majdnem nyolc óra, amikor az úrfelmutatáshoz készül, s egyszerre csak beremeg

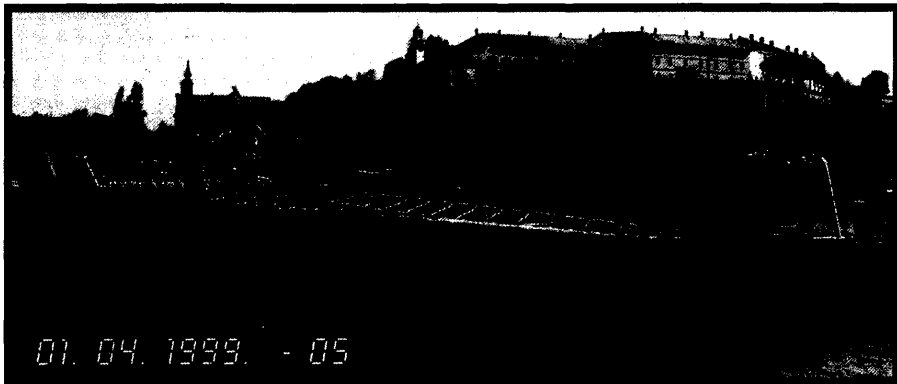
a templom. De iszonyatosan. Néhány másodpercnyi zavar, valamennyiünk tekintete a mennyezetre szegeződik, szakad-e, avagy sem. Hála Istennek, nem. Senki, de valóban senki, még csak meg sem mozdul, nemhogy menekülni próbálna, csak a csend döbbenetnyi mélységű. A miséző pappal együtt mindenki visszafogta még a lélegzetét is. Hány másodpercre, fél, vagy akár egy egész percre, nem tudom, de azt igen, hogy páterünk beintésére, egyszerre csak fölhangzott a villanyorgona, s a kórus énekelni kezdte a *Föltámadt Krisztus e napon . . .*-t, s énekeltem volna ekkor én is, ha volna hangom és hallásom. De ezzel engem nem áldott meg az Úr, s ha mindeddig ezt meg is bocsátottam, ezúttal fölrottam neki.

A hidunkat, a másodikat robbantották be ez este, csak éjfél tájt ettünk végül kényszeredetten a kora délután megfőtt sonkából és tojásból. Meséljem tovább? Hogy harmadnapján a harmadik hidat is, meg azóta a Báni Palotát, a kőolaj-finomítónkat, s hogy nyilván én voltam az utolsók egyike, aki még hozott tartalékba két palack gázt . . .

Képeslapot sem küldök többet városunkról, mert ez már nem az, ami volt. S a kilátás sem, innen a tizenharmadik emeletünkről.

Így köszöntött ránk, Sándor bátyám, ez a tavasz, s ahogyan üzened nekem: „Hosszú éjszaka, álom nélkül. Látom az embereket, amint a múltból előlépnek, emberi módon, torzan, vigyorogva, kárörömmel, ostobán, tehetetlenül, ismételve jellemük törvénye szerint bárgyú vádjait; s látom őket a jövőben, amint az eltűntek helyére lépnek, s ugyanazt hozzák, ugyanazokat a vaksi és sötét indulatokat és téveszméket . . .”

Újvidék, 1999. ápr. 18-án

BRASNYÓ ISTVÁN VERSEI

LÉNYEG

Beszélnek, egyre beszélnek.
Papírról olvassák, mint az ítéletet.
Naphosszat ugyanazt.
Holnap előlről kezdik.

Ez az, ami nekem szól.
A lényeg én vagyok.
Valami szemet vetett rám.
Ez az, amiben osztozok.

VÁKUUM

Kirojtosodó költemények,
suholó összevisszaság –
földült szavak, ahogy
fölriasztják gyűröttségedet.

Az ég gyűröttsége fölöttünk.
S a hangja tojásként összeroppan.

Vákuummal kísérletezem.
A sötétség szirénáival.
Véglényként éldegélek.

FÁZOM

Összefirkált mennyezet alatt
nem én fogok példát mutatni.
Túl tágas ez nekem.
Túlontúl szellős.
Világos. Sötét. Mindegy.

Vannak még körüllem.
Kétkedve néznek.
Az én kételkedésem a nagyobb.
Úr. Világ megolvadt közepe.
Én vagyok az, aki fázom.

SZILÁNK

Vontatták nagy kőhajító gépeiket, tengereken túlról, és
harcosaik arca láthatatlan volt

HELYZETFELMÉRÉS

F E H É R K Á L M Á N

Itt vagyok még. Mérföldre tán...?
Vagy csak lépésnyi a pokol?
Ahol a szempillaszirmok
Mindig később nyílnak a fán.

Feszített fólia alatt,
mint a paprikapalánta,
kinek ereje lezárva –
mert már gyökere sem maradt.

Bő termésről dalol a nép.
Hidakon táncol és kacag.
Homlokukon a fáragasz,
célpont is, és a békesség?

AZ ÉN KOROMBAN

GEROLD LÁSZLÓ

*Hozott szalonnával egérintést vállal
özvegy Varsányiné!*

(Örkény István: Pisti a vérzivatarban)

Sohasem hittem volna, hogy a jó irodalom egyszersmind naprakészen aktuális is (ami semmiképpen sem jelenti, hogy a naprakész aktuális irodalom eleve jó irodalom is!). Ezt MOST tapasztaltam meg. Szirénaszó, rakétabecsapódás, légelhárítók pattogó tűzijátéka, kiváró, leső réműlet (hol csapódik be?), ruhában alvás közepette, miközben mellettünk a kézitáska a legfontosabb iratokkal s némi pénzzel meg egy váltásnyi ruhaneművel megtömött utazótáska, mialatt az ablakok megnyitva, illetve újsággal befedve a két szárny, olyan, mintha csukva lenne, nem fúj be a hideg szél, de a légnyomás mégsem az üveget töri, csak (remélem) az ablakot fogja benyomni, a redőny leeresztve . . .

S amikor napközben sem igen tehet a magamfajta író-tanár-ember más, minthogy olvas (háttérben a rádió szól), pontosabban: könyvben, folyóiratban lapozgat (háttérben változatlanul a rádió, nem mintha érdemes lenne ráfigyelni bármelyik állomásra is; az egyik az igazság csak neki kedvező felét mondja, állandó, kötelezően negatív tartalmú eposzi jelzők kíséretében, a másik pedig a két [anya]nemzetet féltő, megnyugtató közlemény között izgalmat gerjesztő tév híreket röppent fel; a tévéadók ugyanezt teszik, ugyanígy), jobb esetben géphez ül és olyasmit csinál, amihez, úgy véli, kevesebb értelem kell, például különféle könyv-

vekből verseket másol egy majdani gyermekköltészeti antológiába; legyen majd (majd?) végre szöveggyűjtemény a tanítóképzős hallgatók kezében, ha immár tíz éve nincs könyvbehozatal s itt már Weöres *Bóbitája* is hiánycikk.

Hogy dolgozni nem lehet, az gyorsan, talán már az első nap kiderült; pedig lenne mit. (Most kellene például épp tető alá hozni azt a talán legjobb feladatot, amivel valaha is megbíztak: a készülő magyar színháztörténet számára két íven megírni a századvég-századelő magyar színikritikájának történetét; Péterfyről, Ambrusról, Kosztolányiról, Adyról, Ignotusról, Karinthyról kellene írni!!!) Ám legfeljebb olvasni lehet, de nem úgy, mint rendszeren, hogy ott a ceruza meg a papír, beírások, kérdő- és felkiáltójelek sorakoznak, elkezdett mondatok kerülnek a margóra, melyeket a megírandó dolgozatban vagy kritikában kellene folytatni, kiegészíteni. Az ember csak úgy olvas, múltjék az idő, hogy becsapja önmagát, mímeli, hogy csinál valamit.

Olvasok tehát, talán azért, hogy ne gondoljak másra.

S közben megdöbbenem fedezem fel: minden jó irodalom olyan, mintha most, tegnap, ma íródott volna, s mind ide, rám vonatkozik, hozzám szól.

Kísérteties, mondja egy telefonhang, amikor megemlítem, hogy most minden költői szónak más a hangzása, mi több, minden szónak sajátos akusztikája van, mintha Vörösmarty ismert, egyre ismertebb és sajnos egyre igazabb sora – „*Most tél van és csend és hó és halál*” – reprodukálna, sokszorozódna, ismétlődne meg szüntelen minden mondatunkban, minden gondolatunkban, minden versünkben. Úgy röpködnek a szavakat szétválasztó s ezzel mindet hangsúlyossá is tevő „és”-ek, mint megannyi, ilyenkor tavaszélen cikázó fecske a levegőben. Most még fecskét sem láttam. Meg sem jöttek? Hosszabb átrepülési utat választottak? Vagy megjöttek, csak megrettentek a sziréna hangjától, félnek tőlünk ideges, rettegő s gyanakvó emberektől?

Valóban kísérteties.

És nincs menekülés.

Az a többszörös, sokszoros tudathasadás, ami ITT és MOST minden, kicsit is (el)gondolkodó embert jellemez, nem oldódik, ellenkezőleg, egyre tudatosul, mélyül.

Bennünk, itteni magyarokban, akik soha sehová sem tartoz(t)unk, miközben, s ez talán a legnagyobb baj, igazán önmagunk sem tudunk/tudunk lenni. És akik most ezekben a napokban, hetekben minden előbbinél inkább érezzük, hogy anyátlan, apátlan árvák vagyunk. (Elcsépelten hasonlat, de – elnézést – jobb most nem jut eszembe!) S a nem magyarokban is, lett légyenek valaha ellenzékiek vagy rendszerpártiak, kozmopoliták, kik egy nagy kultúrcaféban szeretnének élni vagy patrióták, kik azt hiszik, MOST nem ésszel (is), hanem csak szívvel kell és lehet szeretni a hazát, európeérek vagy nemzeti radikálisok.

Skizofrén itt mindenki, aki csak gondolkodik, aki pedig nem, az még szerencsétlenebb.

S nemcsak attól és azért érzi tudathasadásosnak magát az ember, ami körülötte történik, amit egyedüli és kizárólagos igazságként rádiók és tévék szajkóznak, ahogy a hozzánk közeli vagy tőlünk távoli emberek (érthetetlenül) viselkednek, megnyilatkoznak, hanem mindentől, ami a levegőben van, s ami a könyvekben (is) van.

Összefonódik, egy lett a kint és a bent, egy s végtelenül kusza, mintha labirintusban egy fonalat követve azt tapasztalnánk, hogy a fonálnak, ami lehet akár a pillanat, akár a tér, melyben élünk, vagy egyszerűen csak a gondolat, a mi gondolatunk, több vége is van s valódi végére, bárhogy is szeretnénk, nem tudunk eljutni.

És ebben a kuszaságban most az irodalom sem segít.

Holott eddig mindig tudott valahogy segíteni. Ahogy ezt szegény Juhász Erzsitől tudjuk, esti följegyzései tanúsítják, milyen csodálatos érzéssel találta meg a közérzetével szinkronban levő, azt kifejező olvasmányait. Mint kötetnyitó írásának (*Márai bizonyossága*) bevezetőjében írta: „Este van, lassan áthajlik majd az idő a mélységes, feneketlen éjszakába . . . Fejtetőre állt a világ, a nyugalmat adó éj életveszélytől terhes szorongások idejévé alakult át, a halálfélelem idejévé . . . S én, mi mást tehetnék, olvasok.” S ahogy ezt tanúsítja például abban a följegyzésében, amelyhez a vezérfonalat Füst Milán *Adventje* – „ez az a könyv, amelynek újraolvasására elérkezett az idő” – adta.

De jó lenne tudni, most melyik az a könyv, melyek azok a könyvek, amely, illetve amelyek el- vagy újraolvasására „elérkezett az idő”.

És bármennyire is példamutató Juhász Erzsik följegyzéskötete, példája követhetetlen. Hiába veszem le a polcra, ütöm fel akár Márai naplóját,

akár Kosztolányi vagy Babits vagy Szabó Lőrinc vagy Rilke verseit, Örkény egyperceseit, Nemes Nagy Ágnes vagy Pilinszky köteteit, olvasom folyóiratokban Petri legújabb verseit, mind úgy vág mellbe, mint Kosztolányi (találomra kiválasztott) lényegében jelentéktelen négyesorosa, a *Magányom*: „Mint telefon az elhagyott lakásban, / mely éjdzőn reménytelen csörömpöl, / úgy jajveszékel itt hiába lelkem, / oly messze az élettől és örömtől”, vagy mint a *Litániá*ból kiragadott sorok: „Az én koromban: / zörgött az egekben a gépek acélja. // Az én koromban: / nem tudta az emberiség, mi a célja. // . . . Az én koromban: / vad, bábeli nyelvzavarok feleseltek // . . . Az én koromban: / mindannyian ó de magunkra maradtunk . . .”

Eddig abban a hitben éltem: olvasni, még ha nem is könnyű, jó.

Most pedig egyre inkább félek a betűtől, félek a szótól, mert vagy hazug vagy felkavar, kiábrándít vagy kétségbe ejt.

Ettől függetlenül azonban, tudom, olvasni kell, a betű az életem.

Aki egész életében olvasott, most sem tehet mást. Akkor sem, ha kiderül, kés, éles kő, repesz minden szó, de mégis arra tanít, amit Juhász Erzsébet az őt jellemző tökéletes pontossággal fogalmazott meg: „Nincs más megoldásom, mint a remény.”

Ui. Míg fűrészel a nyomtató, tekintetem a könyvespolcra téved, s megállapodik egy könyv bordáján: Dávidházi Péter: *Per passivam resistantiam* a címe, XIX. századi tanulmányokat tartalmaz, témája, ahogy az alcím jelzi: „Változatok hatalom és írás témájára.” Nocsak, mondaná Jung barátom, nézzük, mi jön ki ebből!

Újvidék, 1999. ápr. 14.

HARKAI VASS ÉVA VERSEI

NO POESIS

„Sors, nyiss nekem tért!”
Majd nyit.

(Petőfi S./Petri Gy.)

Se tél, se csend, se hó, csak halál,
írtam 1991. december valahányadikán.
Majd félidőn, kilencvenötben azt, hogy
háború van, s a végeken
dermedt csendben a nyár.

Most tavasz lenne: vakítón tomboló,
határtalan . . .

Hallgat a kert a szellős délelőtti fényben;
rügyek sebzik a fák ében
ágait, kivérzik az őszibarackvirág.

S az éjszakák, az éjszakák . . .
(erkölcs és rémület között,
vagy erkölcstelen rémületben?)

Ne ily couleur locale-t!

Alant az álmatlanság gyötrő kínjai.
Megremegnek a remény hídjai.

Költészet napja van,
de mit ér a költészet szava?
Hallgatnak a múzsák.

Reszket a balkán éjszaka.

A SZÜRKE HÁZ*

A szürke házban én is jártam.
Áttetszőek voltak a bútorok, a falak,
az ott lakók, s valaki azt mondta:
régén láttalak.
Az ebédlőben mondta, szemben
a nagytükörrel,
mögötte porcelánfigurák.
Egy régi nyárból néztek vissza rám.

Álom a szürke ház. Nincs,
bár valaha létezett.
Lakói tapinthatók voltak,
vastag falai hűvösek.

Egy nyár feledhetetlen,
giccses cukormáza?

Ami volt, szétesett.

* *Fehér László: Szürke ház – fa, vas, kátránypapír (Ludwig-gyűjtemény, Bp.)*

RÉGI RAZGLEDNICA

Fejest a Tiszába –
az volna jó,
könnyedén úszni az árral,
nagy karcsapásokkal, mint
hogyha attól haladnál,
s nem csak úgy magától
vinne a víz.

A folyó hol zöld, hol fehér.
Akár kiwiben vagy tejben úsznál.
Fürdőruhák foltjai a parton.

Alig lehetsz több húsznál.

1999. ápr. 11-én, légiriadó idején

ÉS MEGREMEGETT A FÖLD . . .

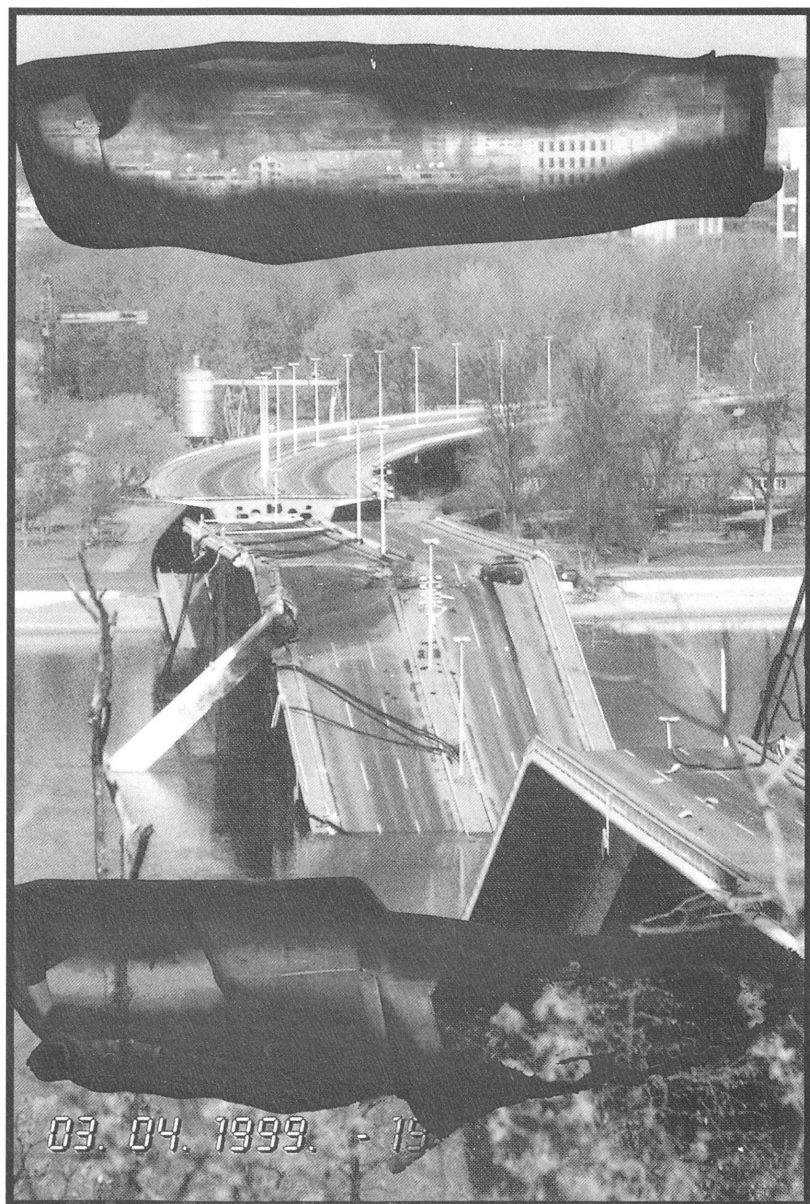
H A R M A T H K Á R O L Y

*Ne mondd: Miért van az, hogy a régi idők
jobbak voltak, mint a mostaniak? Mert nem
vall bölcsességre, ha ilyesmit kérdezel.*

Préd 7,10

Bizonyára saját tapasztalatából kiindulva figyelmeztet Ámosz, a vadfüge-gyűjtőgetőből lett próféta, hogy „a mai időkben csendben marad az okos ember, mert gonosz idő ez” (Ám 5,13). Ő, akit nem engedtek szóhoz jutni a királyi szentélyben hivatalból működő fizetett próféták, tudta, mit jelent a gonosz idő, és azt is tudta, hogy a próféták igaz üzenetének elfogadásához nyugodt idők szükségeltetnek. Bombarobbanások zajával és fegyverek ropogásával még a prófétai szó is aligha tudja felvenni a küzdelmet. Mert túl hangos, rémisztő és kétségbeejtő ez a zaj. Olyan erős, hogy megremegteti a földet. Úgy, mint az 1999-es húsvéti virrasztás és feltámadási mise ünneplésének közepette történt templomunkban. Megújítottuk a keresztségi fogadalmat, megtörtént a vízzel való meghintés, amely megint emlékeztetett a minden lelki szennyet elmosó keresztségi vízre. A világon szétszóródott több százmillió testvérrel együtt imádkoztunk az egyetemes egyház nagy szándékaira, majd a zárófohász előtt saját konkrét kéréseinkre összpontosítottunk . . . Imádkozunk a békéért országunkban . . . Imádkozunk azokért, akiknek hatalmuk és szavuk, hogy azt a béke mellett emeljék fel . . .

És megremegett a föld . . . Az ablakok, az oltár, a lelkek. Egyesek felálltak, hogy kimenjenek, mások tétován, tanácstalanul néztek. A zsoltár szavai illettek ide: „A szívem remeg bensőmben, és halálfélelem környékez” (Zs 55,5). De folytattuk: Imádkozzunk azokért, akiknek fegyver van a kezükben, hogy sohasem találjanak el élő célt . . . mert anyagi javainkat valahogy helyre tudjuk állítani, de az életet nem. Azt nem mi alkottuk, nem tőlünk származik. Értékes kincsként kaptuk, s mint ilyent féltve őrizzük. Megőrzésének egész mechanizmusát – az életösztönt – építette belénk az Ajándékozó. S Élet ünnepének ünnepelésében előbb reagált mint a légiriadó szirénái.

Eszembe jutott egy másik húsvét is. A szerzetesi élet legszebb évének, a noviciátus évének a húsvétja, amikor a vasárnapi ünnepi misén, miközben a felszálló tömjénfüst az égbe szálló imánkat jelképezte, megremegett az Úr asztala. Az nem a keresztény időszámítás kétezredik év előtti utolsó húsvétja volt. A remegést sem bomba robbanása okozta, hanem az anyaföld titokzatos tevékenysége. Földrengés volt.

Milyen érdekes koincidencia. És milyen érdekes jelzés. A föld remeg az Élet ünnepén. Megremege a nagy események közepette. Ez az ő hangja. De ezen a húsvéton e hangból mást véltem hallani: nem az örvendezés hangja volt ez a bűn fölötti nagypénteki győzelem miatt, amit a Keresztrefeszített vívott ki, hanem a lázadás hangja. A lázadás, amiért a bűn még mindig olyan erős, amiért a sátán legyőzhetetlen erőként mutatja be magát. Lázad az anyaföld, hogy ekkora bűnt kell hordoznia. Lázad az, amiről a teremtés hajnalán az Alkotója megállapította, hogy „jó”. Lázad az értelmehagyott ember viselkedése ellen. Mert hol az értelem, hol az ember, hol a szív, hol a szeretet, ha fegyverrel kell megoldani az emberek közötti feszültségeket. Az élet elleni támadást nem hagyhatja szó nélkül. Remeg, mert máshogy nem tudja megfogalmazni mondanivalóját, mert csak így tudja lelke legmélyén is felrázni az embert, hogy kezdjen már el máshogy gondolkodni és cselekedni.

A hidat érte találat. A másodikat. Az emberi kapcsolatokat érte találat, az emberi alkotás egyik művét érte találat. Az embert érte találat, mert megszakadt a kapcsolat, amit a híd jelképez. S a hidak mindaddig hullani fognak, amíg meg nem születik az emberben az őszinte vágy, hogy közeledjen a másikhoz. Sok hídépítőre van szükségünk.

Az a vén Duna is megzavarodott egy pillanatra, nem értette, mi történik, fájt neki a beton- és vasszerkezet ütése, egy pillanatra megrémült, föltekintett a történetekre, s aztán visszatért évezredek tevékenységéhez: méltóságteljesen továbbhőmpölygött . . . s vizével tovább mossa az emberi bűn nyomait, az emberi vért és csontokat, a környezet-szennyezés nyomait, a vasszerkezet rozsdáját, a gonoszság minden nyomát. Kitarat, de ki tudja, meddig bírja még mindezt. Lehet, hogy egyszer majd ő is megszólal, mint az anyaföld. Közben él benne a remény, hogy egyszer majd újra kék lesz: a menny tükre.

Számunkra meg maradt a szilárd szó: „Ezért nem aggódunk, ha remeg is a föld, ha a hegyek a tengerbe omlanak, ha vizei zúgnak, tajtékoznak is, és viharától megrendülnek a hegyek. [Velünk a Seregek Ura, Jákob Istene a mentsvárunk!]” (Zsolt 46,3–4)

ERŐSZ ÉS THANATOSZ

(Két limányi anziksz)

JUNG K Á R O L Y

I.

„Minden éjjel alattomos látogatók jönnek,
Nem látom őket, nem hallom őket,
Mikor tüzes homokkal szórják be szám, szemem.
S míg csökönyösen kapaszkodom emlékeimbe:

Ők fejem felett állnak
(Nem látom, nem hallom őket)
És várják,
Hogy halott legyen a testem a halott éjszakában.”

I. Andrić: Šta sanjam i šta mi se dogada
Szenteleky Kornél fordítása (1928)

Amikor Újvidéken vijjogni kezdtek a szirénák, este nyolckor – pontosan tudom, mert az órára néztem – feljegyeztem a Karlóca felől a szobába beguruló tompa dübörgést, meg a reccsenő ablaküvegek zaját, majd ahogy a lépcsőházban erősödő moraj nyomán – akár a rémült bölényhad az üvöltő indiánok előtt, rohantak le az emberek az emeletről – magam is kiléptem a ház előtti térre, valahol észak felé felvillant egy becsapódás a láthatáron, egy lányka összeroppant; mint aki megfulladni készül, csuklott hosszan, s zokogott, fejét apja vállára hajtva. Valami ismeretlen, képtelen háttérzajként, Pétervárad irányából, fölugatott néhány gépágyú. Ekkor döntöttem el magamban: ha megérvük a reggelt,

semmiképpen sem hagyom magam egykönnyen szertefoszlani. Inkább dolgozom, agyamba vésem az idegekbe maródó napokat, hisz kire tudok itt számítani? Mint az ujjam: itt állok egyszál magam. S közben – fejemben legalább – megírom azt a régóta hordozott verset, melyet holnap kellett volna elmondanom Szabadkán, ahol Juhász Erzsire akartam emlékezni. Ő mindezt – hála Istennek – már nem érhetette meg. Közben – persze – kitárom az ablakokat, s történjék bármi, csak ezt a kertet nézem, melyet annyiszor megénekeltem, s fogalmazom magamban a kegyes hazugságokat, melyeket rövidesen a telefonban fogok mondani: hogy szép az idő, a Duna felől alkonyattájt dalolnak a békák, és jól haladok a tanulmánnyal, igaz, még csak az első változatnál tartok, de máris tudom: feltámasztottam egy verset több évszázados álmából, melyet akár Balassi is írhatott volna, hisz kortársra, s ezt a verset csak mi tudjuk megfejteni, hisz a kulcsszót nálunk még tudták nemrégiben a kórógyi asszonyok, éppen így, húsvét előtt, amikor fehér farukat, s combtövük izzását nekivetették a kan böjti szélnek, mert a tobzódo testiség, a tavasz ideje következik. Erósz suhan a táj felett, látni kell a lányokat, amint lehányják magukról téli rétegeit a hallgatásnak, suhan Erósz, s nyomában Thanatosz, de ezt természetesen csak magamnak mondom, nem a rövidesen csengő telefonba, s magamnak is minek; a kert, Istenem, ez a szemétbe süllyedt maradéka életemnek; ott maradt – elfelejtődve – néhány tulipán, s kivirágzott, közben íródik a vers legbelül, szorít az idő, új terek nem nyílnak immár: a kifeslett szavak, fogalmak állnak újra rendbe. S hiába zörgeti csontjait Thanatosz, én mégis a Megváltó hangját akarom hallani, ahogy ott röpül a Duna fölött, ellebeg a csonka hídlábak mellett, pedig még fel sem támadott, csak azt tudja, hogy őt is feláldozták, ottmaradt a senkiföldjén, de mégis feltámadt, újra s újra. S aki zúgó angyalai révén kitarja majd hatalmas, féltő szárnyait e nyomorúság felett. Még vagyunk: kihúzott tétel az ezredvégi nagy elszámolásban.

II.

*„A város késő éjjel
Nem akar elpihenni.
Első álmomból vad rikoltás ráz fel,
Mely szertefoszlik az éjben. Jaj, vagy kacaj?”*

I. Andrić: Šta sanjam i šta mi se događa
Szenteleky Kornél fordítása (1928)

Lassan haladni át,
Mint Paja teknőce,
Az életen, a mindennapokon,
Miközben az Úr lelke
Ott lebeg a vizek felett,
Magunk pedig a vizek alatt,
Ahogy éppen alábukunk,
S mint körmünk alatt
A piszok: oly kevés
Már a föld, melyet
Megtarthatunk – a
Majdani teremtésnek;
Közöttünk a senkiföldje,
Belakni nincs kinek.
Ha majd az a lassan
Növekvő földdarab –
Mely az Úr keze nyomán –
A vizeken elterül,
S az Úr nehéz álomba zuhan
A teremtés után,
Az a földdarab végleg
Naggyá lesz, s benépesül,
Akkor talán lesz remény.
A teknőc majd beleúszik
A képbe. Vagy távolodik.
Vagy éppen szembenéz.
Az Úr pedig – mint aki,

Jól végezte dolgát –,
Nehéz álomban alszik
Tovább. Engedj, Uram,
Aludni nekünk, gyarlóknak,
Is. Csak néhány órát!
A vadvizek, az áradások,
Meg bennünk csobognak,
Akár a Hold nesze,
Elmondhatatlanul

A kézirat itt megszakad.
Néhány hiányzó lapja
Kihullott a tudatból, s
Az időből. A Megváltó éppen
Bekocogott szamarán
Jeruzsálembé. Újvidéken
Újra felbőgnek a szirénák.
A Megváltó rövidesen megfeszítetik,
A Római fel, s alá járkal
Jól védett palotájában, de
A feloldozás megadatni
Már nem fog soha. Soha,
Az idők végezetéig.

JELENVALÓ ÉS VISSZATÉRŐ SZAVAINK

Jegyzetek a háború huszadik napján, 1999. április 12-én

KALAPIS ZOLTÁN

Húsz napja, hogy ránk hozták a háborút!

Valójában eddig is otthonunk csendes társbérője volt, de most kilépett a tévéből, s erőszakosan, lármásan beköltözött mindennapjainkba a maga teljes valóságában.

Részünké vált, bőrünk alá bújt, borzolja idegszálainkat. A háború zaja betölt minden zugot, fejünk felett gyilkos fegyverek röpködnek, becsapódnak, fülsiketítően robbannak. A légnymás megremegteti az ablakokat, be is töri azokat. Az asztalon gyertya, gyufa, zseblámpa . . .

Szókincstárunk mélyéből pánikosan bújnak elő szunnyadó szavaink: légiveszély, légiriadó, légitámadás. Megnyitották az óvóhelyek vasajtáját, a pincéket kitisztították, felseperték. A háború szavunk nem is volt elsüllyesztve: folyton itt lebegett körülöttünk.

Feltörnek emlékként az elavult szavak is: elsötétítés, szőnyegbombázás. S jönnek csöstül az újak: „lopakodó, cirkálórakéta, rádiólokátor, AWACS (radarkészülékkel felszerelt harci repülőgép), APACHE (elektron-optikai irányítású, páncéltörő rakétával felszerelt helikopter) . . .

A régi filmhíradók gyakori képe volt a hatalmas, légcsavaros bombázók raja, amint a sötétségbe borult városok fölé repültek, s a pilóták gyakorlott mozdulattal szabadultak meg veszélyes terhüktől. Másnap öles betűkkel jelentették az újságok, hogy ez meg ez a város „szőnyeget” kapott.

Most nem kell elsötétíteni a városokat, az nem segít. Vaktában sem kell kioldani a bombákat – a számítógépes vezérlés, a műholdirányítás korában élünk. A föld-föld rakétákat a Földközi-tenger vagy az Adria bármelyik pontjáról el lehet indítani, s Belgrád bármelyik középületét hajszálpontosan el lehet találni, még válogatni is lehet, hogy a második emelet hatodik vagy hetedik ablakán vezessék-e be . . .

*

Néha azon kapom magam, hogy nem tudok együttérezni a szenvedőkkel, a félelemben élőkkel, s ez a felismerés hol elszomorít, hol megrémít, döbbenetet és szegényérzetet kelt bennem. Hát idáig jutottam?

Minden alkalommal újra meg újra korholom magamat, restelkedve, megszegyenülve nézek a tükörbe: ki vagy te, hogy ítélkezz mások felett, kajánkodj mostani bajaikon, s hagyjad, hogy Lucifer meggyújtsa szemében a káröröm pokoltüzét? Az igaz, hogy ezen a világon semmit sem lehet büntetlenül tenni, mindenért egyszer fizetni kell, de ezt mégse neked kell mondani, ez nem a te dolgod, attól függetlenül, hogy neked is velük együtt vezekelned kell.

Ezért, biztatom magamat, több együttérést azokkal, akikkel együtt élsz, akikkel közös a fedeled. Ez lenne az én dolgom. Meg talán az is, hogy az emberséget nem tanúsítók között is megőrizzem emberségemet.

És a szavak hitelét is. Hogy azonos értelműek legyenek akkor is, ha rólam van szó, akkor is, ha másról.

*

A repülőgépről ledobott bombát – a robbanó töltésű testet –, ejtőlőszernek mondja a szaknyelv. Vajon a hajtóművel felszerelt rakétáknak mi a gyújtófogalma? Lökéstartású muníció?

Üres, haszontalan nyelvészkedés. A dolog érdemi részét Radnóti már megfogalmazta: „Hangos bomba túr a földbe és megtépett hússal hullsz majd szertesztét.”

*

Mondtam már, hogy az elsötétítés értelmét vesztette. A légiriadó idején sem kapcsolják ki a közvilágítást, fénylenek a kirakatok (már amelyik, de ez már nem a háború következménye), izzanak a neoncsövek. Az otthonok ugyan nem úsznak fényárban, de az ablakok mégis fénylenek: ezernyi jánosbogárka az éjszakában.

Mostanság másfajta elsötétítés járja: az ítélőképességre, a világos látásra borult homály. Minden fény elzárva, hályog a szemeken.

Sötét gondolatok, vak ösztönök ülik nászukat, nyomorúság és reménytelenség mindenütt.

Lesújtó tény: nincs, aki megmondaná, mit hoz a holnap. És azt, hogy mi jöhet még. „Sűrű setét az éj”, mondhatnánk Arany Jánossal.

Még az a jó, hogy az éjszaka után jön a reggel, a sötétséget a virradat váltja fel. Nem tudhatjuk, hogy mikor, a társadalomban nem a természet rendje uralkodik. De hogy jön, az oly biztos, mint a kétszerkettő. Még akkor is, ha az utat mostanság nem Európa felé mutatják . . .

*

Nem hagyom, hogy kimozdítsanak tengelyemből, megingassák nyugalmamat. Csinálom a dolgomat most is: új kéziratokkal bajlódok, rendezem a régieket. De amint átlépek a küszöböt, apró bosszúságok érnek, idegesítő változásokba botlok. A nyugtalanság próbál hatalmába keríteni, a levegő teli van hangos és elfojtott politikai hevítéssel.

Szürkülödik, kezembe veszem az egyszál bélű, kilúgozott reggeli lapokat: olvasom a hadijelentéseket a hadiújságban. Mintha egy kéz írná őket, mintha a jelzők használatát is szigorúan előírták volna. Tudomásul veszem, hogy háború van, rendkívüli állapot, amely azoknak kedvez, akik eddig sem lelkesedtek a többszólamúságért, a másságért.

Délelőtt benézek a szerkesztőségbe. A kapufülkéből jól ismert arc kéri személyazonossági igazolványomat. Több mint ötven éve járok ide, ő is már húsz éve ismer, de a szabály az szabály. Nem tehet róla, hogy a portásokat újra cerberussá léptették elő. Nem is áll jól nekik . . .

Estefelé a híradót nézem, egy van belőle, mint a jó istenből. Egy első világháborús vicc jut eszembe: a kisbíró kidobolja, hogy a győzedelmes katonaság újabb területeket foglalt el, ennyi és ennyi ágyút zsák-

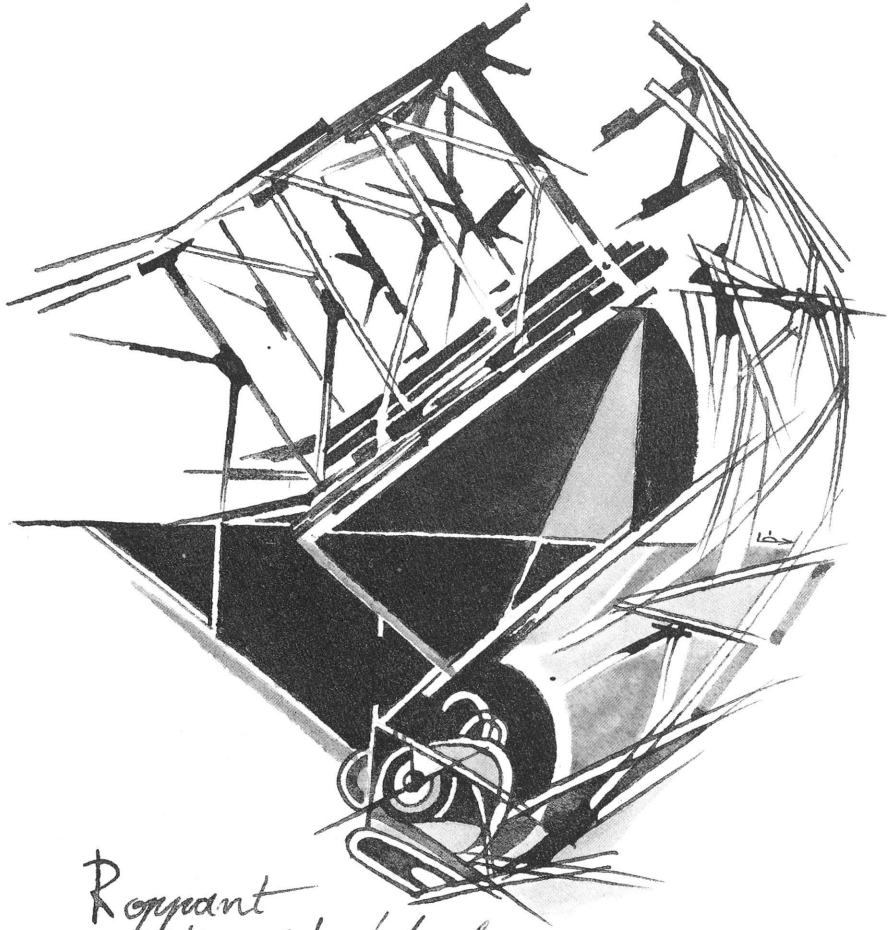
mányolt, ennyi és ennyi hadifoglyot ejtett. „És a mi veszteségeinkkel mi van?” – érdeklődik a szomszéd. „Azt máshol dobolják” – mondja a derék altiszt.

Este egykedvűen hallgatom, hogy újra működésbe hozzák a szirénák forgó korongját. Átható, kellemetlen vijjogás . . . Nem készülődök az óvóhelyre, pedig itt van alattam. Ebben a hónapban töltöm be a hetvenegyed. Már egy ideje hol kocogva, hol csoszogva megyek a másvilág irányába, az már igazán se nem oszt, se nem szoroz, hogy a szívbaj, vagy valamely más betegség vesz le a lábamról, vagy éppen egy formásan karcsú rakéta, ha célt téveszt.

Meg aztán kényelmes öregúr is vagyok már, nem szívesen mondok le megszokott fekvőhelyemről. Nem sokkal a légiriadó után el is teszem magamat holnapra. Vár a hajnali munka, barátkozok majd újra a drága szavakkal, a jelenvalókkal és a visszatérőkkel is.

Sugaras fények, sugaras álmok, hol vagytok? – sóhajtok fel, s ima helyett néhány varázsszót mormolok: békesség, nyugalom, jólét.

Nem felejttem a türelmességem sem, ha már a testvériség nem megy . . .

Roppant
hálóban hanyódom
s éjfélkor talán...

Filinszky

Léphafi Pál rajza

KÉT LAP A NAPLÓBÓL

MAJOR NÁNDOR

Április 17-én, szombaton

Égész nap Bodor Ádám novelláit olvastam. A *Vissza a fülesbagolyhoz*t, másodszer. Legjobban a groteszk jellegűek ragadtak meg. Minden a realitás keretei között indul, egy ponton azonban irracionalitásba fordul, de mindenki úgy viselkedik, mintha ez normális volna, s eszerint éli tovább életét. Háborús világunk kulcsa. Nem új találmány, de amit Bodor általa ad, az magával ragad.

Este elmentünk P.-ékhoz. Napközben a Kövesben tartózkodnak víkendházukban.

Römisztünk. Tíz óra körül a tüzérség keményen tüzelni kezdett. Időnként Mari és Pönci kinéztek a balkonra, s beszámoltak a látványról. A lövedékek morzsái halkán kopogtak a háztetőn. Belefásultunk. Nekem rosszul ment a lap. Egy óra körül másodszer tartottak tűzszünetet. Elköszöntünk P.-éktől. Amikor az utcára értünk, harmadik hullámban kezdtek tüzelni. Fénylő golyók szikráztak szerte az égen. Zúgtak a repülőgépek. Egy röpke szünetben beültünk az autóba, s indultunk haza. A város kihalt volt, csak két kocsival találkoztunk. Amikor befordultunk az utcánkba, előttünk, ki tudja hol, lángok csaptak fel, s megvilágosodott az egész város. Négy nagy robbanást hallottunk. Rakéták voltak. „Készítsd elő a kulcsot”, mondta Pönci, s megnyomta a gázt. A kocsit betettük a garázsba. A pincénk előtt néhány szomszédunk

ácsorgott. Tőlük tudtuk meg, az első két rakéta már 11-kor becsapódott a kőolaj-finomítóba. Talán egy kilométernyire lehet.

Felmentünk a lakásunkba. Minden rendben volt, egy ablak sem tört be. Az utolsó emeleten lakunk. Hálósobánk ablakából jól láttuk a lángoszlopokat és a mérhetetlen füstcsóvát. Felmentem a háztetőre. Ott találtam Miša N.-t a második emeletről, állványról fényképezte a félelmetes tüzet. Vele volt Dušan B. is az első emeletről, akivel évek óta minden alkalmat megragadtak, hogy sértegessék egymást. „Negyed három”, mondta Dušan, s cammogó léptekkel nyugovóra tért.

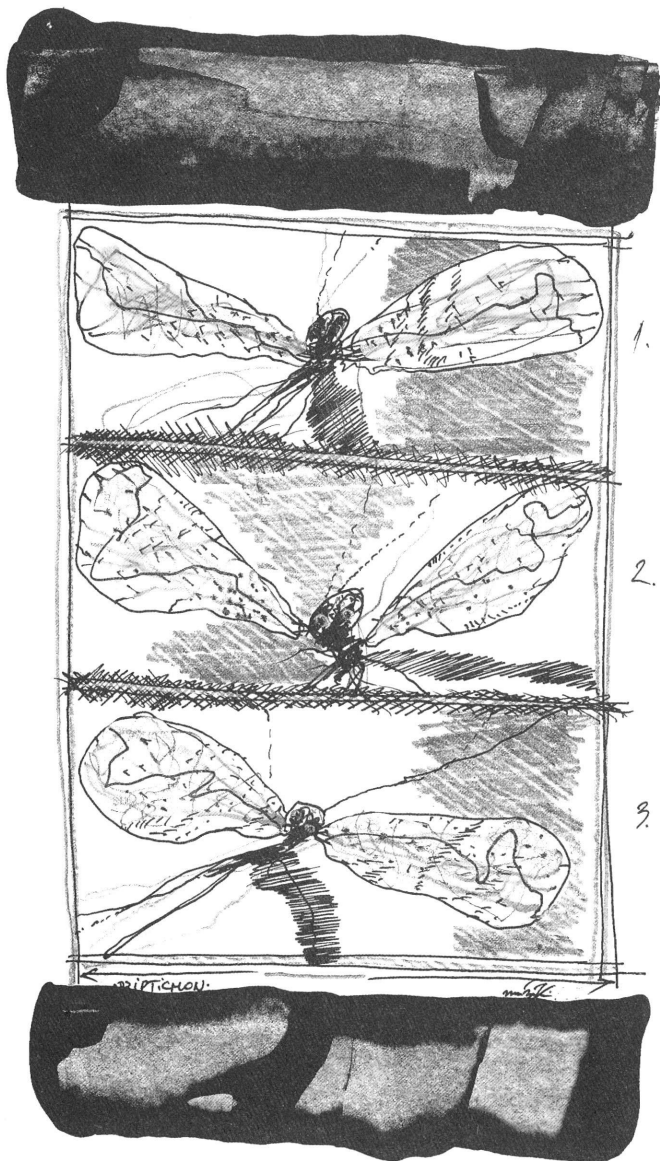
Április 18-án, vasárnap

Reggel Kasza: nagy kárral járt-e a bombázás? Mondom neki: képzelheti. A Sangaj nevű település azonban nincs olyan közel, mint ahogy a jelentések alapján gondolná az ember. Mondom: amikor a magyarországiak azt állítják, hogy a NATO-intervencióban vállalt szerepüket a mi érdekünknek a szemmel tartásával határozták meg, akkor azt olykor demagógiának érzem. Nem tehetnek róla, de így van: a NATO-ellenesség szárnyán Szerbiában mi vagyunk az épp elérhető magyarok. Kasza mondja: jómaga, katonaköteles lévén, nem lépheti át a határt, hívta őket, jöjjenek át eszmecsérére. Vonakodkank, mert háború van. Talán mjd Szecsei megy át korára való tekintettel.

Varga Tild érdeklődött, miként éltük át az éjjeli bombázást. Fia Péterváradon él, s mert nincs közlekedés, családotul átköltözött apósához Temerinbe. Jankovichné jelentkezett Horgosról. Gondjaimra bízta a lakását, mielőtt elutazott. Mondom neki: meglocsoltam a virágait. Útközben megnéztem a tartományi kormány múlt éjjel lebombázott épületét is. Kívülről szinte meg sem sérült. A pirinyó udvara felől vágott be a rakéta abba az emeletbe, ahol egykoron a hadügy működött. Komáromi Rozika kérdezi: megvagyunk-e még? Horvátországban, lent a tengeren volt neki egy szép nagy, tíz lakosztályos panziója, megvan-e még? Ahh, uramisten, ez volt a válasz. Molnár Viliék bejöttek a tanyáról, hoztak salátát, átnéztünk hozzájuk. A kisebbik fia Kanadából helyzetjelentést kért Vilitől: mit bombáztak le, hogy bombázták le, miért

bombázták le? „Pont tőlem akarod hallani? Fordulj a vezérkarhoz!” Dél körül hozzáfogtam, kipucoltam a lakásunkból a felesleges papírjaimat. Aztán a komputert is kiürítettem: mindent floppira vettem. Délután Papék ellátogattak hozzánk. Fiáék hívták őket: költözzenek ki Kanadába. Ők nem és nem. Menyük: meglátják, nem lesz áramuk, nem lesz tüzelőjük, jöjjenek!

Este a pesti tévén Martonyi külügyminiszter a kosovói ügyről. Jól kiemelte, hogy Magyarország baráti, jószomszédi viszonyban kíván élni a demokratikus Jugoszláviával. Kimért volt, nem esett túlzásba. Előre megszervezett, korábban beolvasott kérdésekkel spékelték az adást. Várady Tibi rámutatott: térségünk nemzetei oly sokszor törtek egymás ellen, utóbb mégis mindig találtak módot az együttélésre. Reméli, most is így lesz. Kosovóban is. Kosovóra vonatkozólag a magam részéről némi kételyeim vannak. Aztán Mirnics Karcsi azt is megkérdezte Szabadváról, mit tehetne Magyarország azzal kapcsolatban, hogy a szerbiai rezsim a határ menti magyar falvakban tankokat rejtett el. Azt hittem, cseng a fülem. De nem csengett. Franyó Zsuzsa hívott fel dühösen, hallottam-e ezt az épületes kérdést. Hallottuk mi is, Papék is. Majd rápíriának a szomszédra: nono, nem szabad! Vagy odapörköltessenek a fészerekre? Telitalálatban? De még fel sem ocsúdtunk, bejátszották Gál Sándor költőt Kassáról: meddig fogja még Magyarország magára nézve kötelezőnek tartani a trianoni döntést? Vagy úgy! Martonyi nagyon okosan válaszolt: Magyarország feltétlenül tiszteletben tartja a párizsi békeszerződést. Nagyon helyesen, Trianon helyett a második világháborút lezáró Párizst említette. Az újabb keletű. Hozzátette: `90-ben Magyarország két modell közül választhatott. Nagy egyetértésben, Magyarország jól választott. A másik modell oda vezetett volna, ahova Kis-Jugoszlávia esetében Kosovo ügy vezetett. Igen, erről van szó.

Maurits Ferenc: Tryptichon az átváltozásról

A SZÓ, AMELY JELENTÉSÉT VESZTETTE

Újvidék, 1999 márciusa–áprilisa

Ó Z E R Á G N E S

Itt, a Vajdaságban a biztonság és az értelmes élet érzésétől mi, akik életünk közepe táján járunk, még valamikor a nyolcvanas évek második felében elbúcsúztunk. Azóta is oly sokszor hittük, hogy egy-egy gazdasági, társadalmi vagy politikai esemény valóban sorsfordulót hoz majd, talán ennek a hitnek a gyakorisága tompította el és kérdőjelezte meg a vészjelző események megítélésének a képességét is bennünk. Az oly régóta várt és vágyott jobbra fordulás jelei nemcsak hogy késtek, hanem újból és újból a rosszabbra fordulást voltunk kénytelenek megállapítani a normálisnak mondható és megítélhető élet felszámolódásáig.

Volt pillanat, amikor úgy tűnt már, hogy a helyzet a robbanásig feszült, de az sohasem következett be, így a múlt év októberében sem, amikor csak egy hajszál választott el bennünket attól, ami most, 1999. március 24-én a kezdetét vette.

Most már biztos, hogy ezen a napon elpattant a húr, ezen a napon az értelem vesztett még egy csatát, és a sorsforduló bekövetkezett. De most már nem egy szellemi torna végeredményeként, hanem a kézzel fogható valóság, a saját bőrünkön tapasztalt élményként, az értelem ütközése és megbirkózása az értelmetlenséggel, melyben az előbbi vesztett csatát.

Az, amitől annyira féltünk, bekövetkezett, a sors különös fintoraként legelőször és talán legtöbbször itt Újvidéken. Itt kezdték és itt folytatják. Mert az első bomba és szárnyasrakéta, melynek becsapódása a város egyik legnépesebb újnegyedének legforgalmasabb önkiszolgálója előtt

ért utol engem és családomat, értette meg velem azt, hogy valami elkezdődött, hogy most mindennek vége, miközben a gyerekeket szorítottam magamhoz, és sikoltottam és ordítottam nagyot az utca közepén tehetetlenségemben, miközben a modern haditechnika vívmányai semmisítették meg csak az általuk ismert célt, és szórták a halált fönről és nemcsak a bűnösökre.

Védtelemnek, kiszolgáltatottnak és nagyon, de nagyon elárultnak érzem magam azóta is. Egyszerre megváltozott az értelme mindennek: az egykor volt háborúkról írt történelmi szakelemzéseknek, a költők fájdalomát hordozó szavaknak, Munk *Sikoly* című képének és Picasso *Guernicájának*, mert abba most már belekerültünk mi is! A folyó ölelésében fekvő hidaink a mi Sikolyaink és a mi Guernicáink. Összeszorult szívvel várjuk annak a pislákoló fénynek a megjelenését, melynek neve és értelme is egy – a Reményt.

A DERŰ ELVESZTÉSE

P A P J Ó Z S E F

1999 nagyszombatján az újvidéki ferencesek
templomában a feltámadási szentmisén
torkomon akadt az ének:

„Föltámadt Krisztus e na ”

A derűt, a remény derűjét
vágytad és műveltet, versem.
Virágok, madarak, égbe nyúló fák
voltak hűséges támogatóid.
Most a tűz-vas valóság
alattomosan lándzsát döfött beléd
s fénylő héjad tátongó sebéből
(ó, nem vér és víz szivárogo!)
sötéten áradó lé sistereg:
az elkeseredésé, és amiről
azt hittük, réges-rég kiapadt
kebledből – a gyűlöleté.

SZELI ISTVÁN LEVELE

Kedves Barátom!

Vázlatfüzetemből kérsz néhány kitépett oldalt, amely mai életérzésem tükrére lehetne. Nos, az én vázlatfüzetem már betelt, „mai” életérzést rögzítő vonások már csak közvetve tűnnek fel benne, analógiás jelenségként az elmúlt és a múlt idők embereire, történéseire, folyamataira. Az életérzés maisága azonban éppen ebben rejlik. Abban, hogy a megidézett – akár ötven évvel ezelőtti – arc vagy perc fénye képes a Ma térségeit – még ha csak villanásnyira is – bevilágítani. Ezért nem közömbös hát, hogy ma kit és mit idézünk meg. Hogy miért, annak értelmét bízzuk az olvasóra.

*Barátsággal,
Szeli István*

HIDAK

V Á R A D Y T I B O R

Hiteles szóbeli krónikák szerint valahol '46 tavaszán két osztályidegen úr találkozik a becskerekeli Kishídon. Zoli bácsi leszáll a biciklijéről, megigazítja a csíptetőt, mely összefogja a nadrágja hajtókáját, és átkiabál a barátjának a híd másik oldalán:

– És mit szólsz Náci ezekhez a kommunistákhoz?!

– Rémesek – mondja Náci bácsi.

– És tudod mi a legrosszabb? – folytatja Zoli bácsi. – **EZ MÉG HÓNAPOKIG IS ELTARTHAT!!!**

A két – ma már megboldogult – politikai megfigyelő ezután egyetértett abban, hogy sok víz folyik majd még le a Begán, amíg a változást újabb változás követi.

Vagy százszor hallottam és meséltem másoknak a történetet. A poén persze mindig a megjósolt időtartalom megbízhatatlansága volt, nem került szóba maga az időmérték. Mégis, az utóbbi változott meg korábban. Előbb szűnt meg a Bega folyása, mint a kommunizmus. Egy nehezen követhető városrendezési elképzelés nyomán a Bega nem folyik már a becskerekeli hidak alatt. A Kishíd alatt éppen pocsolya van, más hidak alatt füves terület. A stílári fordulatok imperatívusza még folytatódik ugyan – az Újvidéki Rádió még mindig „a Bega-parti várost” említi, amikor emelkedettebb hangvételt céloz – de a földrajzi koordináták elmozdultak, és megzavarodott az időmérték is.

Bernard Shaw szerint tapasztalatból tudjuk, hogy semmilyen tanulást sem tudunk tapasztalatból levonni. Mégis, elkerülhetlenné válik a felismerés, hogy nemcsak az életpályánkon belül vannak befutott és be nem futott szakaszok, maga a pálya sem állandó, elmozdulhatnak a keretek is. Ezzel a ténnyel meg kell barátkoznunk; vagy ha ezt nem lehet, meg kell szoknunk; vagy ha ez sem lehet, legalább el kell hogy kezdjünk számolni vele. Tizenkét éves koromban arról álmodoztam, hogy könyvet fogok írni, az meg is fog jelenni, és kinn lesz a Búza Könyv- és Papírkereskedés kirakatában. Sejtettem, nem biztos, hogy ez így lesz. Lassan tájékozódva megértettem, hogy nem minden sikerül, az is lehetséges, hogy nem fogom összehozni a könyvet, és ha mégis összehozom, nem egészen biztos, hogy kiadják. Az nem jutott eszembe, hogy nem a keretbe helyezett álom, hanem maga a keret válhat kérdéssé. Nemcsak a Búza Könyv- és Papírkereskedés szűnt meg, de más magyar könyvesbolt sincsen már Becskereken. Mozognak, ingatagok az életünk keretei, meg kell tanulnunk gyorsan igazodni, ha magunkat, azonosságunkat fenn akarjuk tartani.

Újvidéken a Strand mellett volt az első lakásom. Itt sokkal kevesebb volt a híd, mint Becskereken, de épültek. Felépült a Žeželj híd, ez lett a vasúti híd, majd része lett a városnak a kamenicai híd is. Átköltöztünk a rakpartra, a péterváradi hídtól alig 50–60 méternyire. Büszke voltam erre a közelségre. A bejárati ajtó mellett egy rézkarc is volt a falon, mely a két évszázaddal korábbi Péterváradot és Újvidéket (vagy annak elődjét) ábrázolta. A festő valahol ott állhatott, ahol ma a lakásunk a Dunán, melyet megrajzolt, még nem volt híd, csónakok közlekedtek. A teraszomon állva a nézőpontom azonos volt az ismeretlen alkotóéval, és előttem állt a történelem folyásának világos képlete. Mögöttem a falon a hidatlan Duna, a történelem, előttem a valóság.

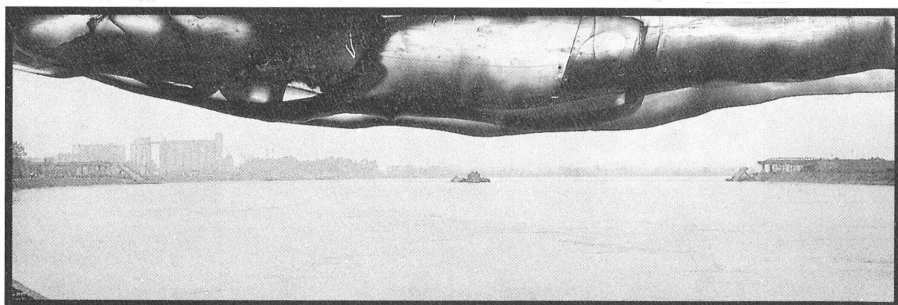
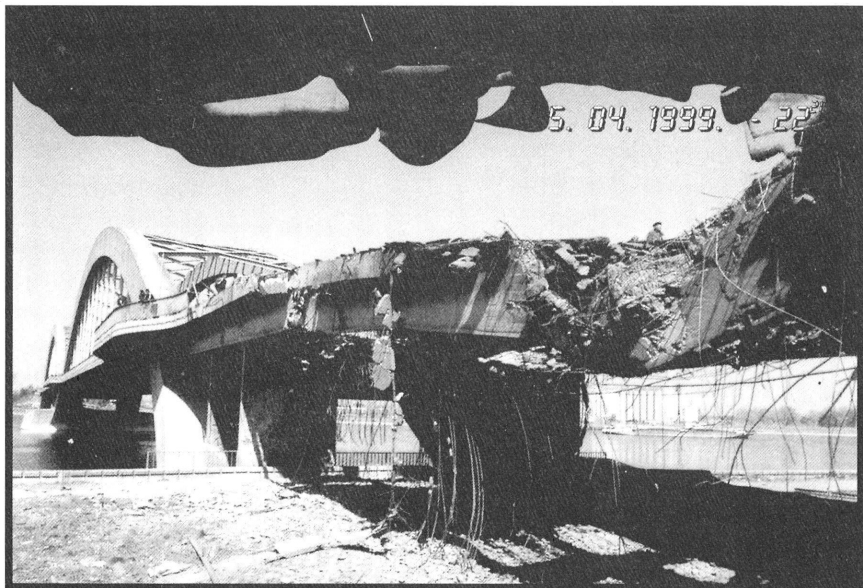
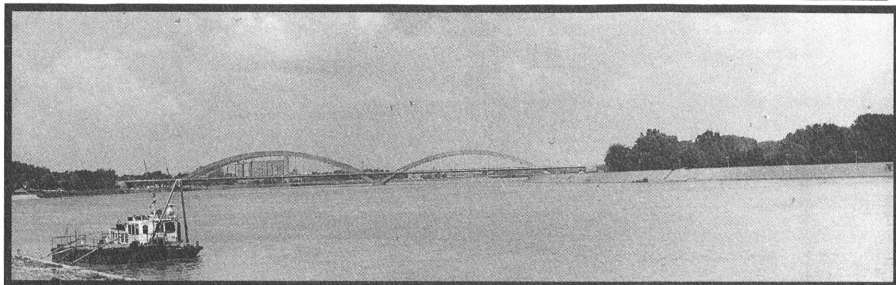
Most már ez is összezavarodott. Lebombázták a péterváradi hidat (majd a kamenicait is). A lakásunkban betört valamennyi ablak, megrepedt egy-két fal. Miroslav Mandić író barátom, aki most nálunk lakik, meg az anyósom, eltakarítottak a NATO után.

Most a pesti lakásunkban az ágy felett van a jelenbe visszamutató rézkarc. Az idén Amerikában jelent meg könyvem, de nem nagyon ismerem a könyvesboltokat, a kirakataik sem érdekelnek. Ott értesültem

---

viszont, hogy lebombázták a lakásunk előtt a hidat. A New York Times címlapján még a betört ablakaink is kivehetőek voltak. Hallom, ismét csónakok járnak.

Meg kell majd valahogyan fogalmazni, hogy most hol is vagyunk, mik a partok, és aztán hozzáfogni új hidak építéséhez.

KENYÉR

M É R E Y K A T A L I N

Cipő, ruha sohasem jelentett sokat, a kenyér igen. A kenyér és a világosság. Azok a narancssárgán hunyorgó, alig-alig világító villanykörtek! A háború utáni idők homálya . . .

A kenyér pedig . . . Könyvet kiselejtezek, de kenyeret nem dobok el. Pedig olyan kenyér, amilyent a nagyanyám sütött, nincs többé.

Akkoriban jegyre kaptuk a lisztet, és krumplihoz is nehéz volt hozzájutni. Semmi sem volt, csak a nagyanyám gyönyörű, magas, illatos, puha, ropogós héjú kenyere. Olyan még ma is csak a mesében van.

A leejtett karéjt mindig fölveltük, lefújtuk és megettük, a régi kenyeret megszáritottuk prézlinek, de általában nem volt régi kenyérünk. A nagymama kenyere sohasem penészedett meg, sohasem lett nyúlós. És milyen jó volt a pirított kenyér! Egy időben nem ehettem friss kenyeret, csak pirított. Az orvos kétszersültnek mondta, de énnekem csak pirított adtak, esetleg pirított kenyeret.

Mindig három kenyeret sütöttünk. Óriási, nagy vekniket. Volt egy pék a Körúton, az akkor abból élt, hogy kenyeret sütött. Csak sütött. Nem lisztet vittek hozzá, nem ő dagasztotta, ő csak kiszakította a kenyeret. Nagyon megbüntették volna, ha mást is csinál. Hajnalban, félsötétben zarándokoltak hozzá az asszonyok, vitték szép sárga szakajtóban tiszta ruhával letakarva a bedagasztott kenyértésztát. Azoknak a kék meg piros kockás kenyérruháknak még a szaguk is más volt.

Sok mindenhez értett a nagyanyám. Tudott mángorolni, tudott szappant főzni, csirkét, kutyát meggyógyítani. Csinált tarhonyát és a rétes-

tésztája mindig olyan vékony lett, mint a fliszpapír. Az ő kenyere mindig megkelt, az ő kovásza, élesztője mindig jó volt. Csörögét és hajszálvékony metéltet is gyúrt, de mindezt lassan már elfelejtem. Már csak rémlik a nagy asztal, csak derengenek a jellegzetes mozdulatok, ahogy a nagymama az udvaron a rétestésztát az asztal szélén körözve nyújtja. Nem emlékszem már a csöröge ízére sem, pedig úgy szerette mindenki, csak a kenyeret, a kenyér ízét nem felejtettem el.

Igen. Sok mindent tudott a nagymama, de legjobban kenyeret tudott sütni. A kenyeret a Jézus testének hívta, és sohasem ő szegte meg. Az apám minden délben evés előtt három krikszkrakszot rajzolt a kenyér aljára, morgott valamit, és magához öelve szelte a karéjakat. Fél vagy egész karéjt kaptunk. A kenyeret soha senki sem vágta deszkán, a családfő szegte meg, és mindenki magához öelve szelte maga felé kanyarítva. Gyerek, talán éppen ezért, sohasem vághatott kenyeret. Kérnie kellett. A nagymama még a morzsákat is a markába szedte az asztalterítőről.

A nővéremmel a péktől mindig mi vittük haza a kenyeret. Mindig nagyon lassan mentünk hazafelé. Lassabban már nem is lehetett volna. A három kenyér kettőnknek csak egy kezét hagyta szabadon, úgyhogy fölváltva csipkedtük a héját.

Aznap a pék ugyanúgy elvette a számunkat, ugyanúgy megkérdezte: első vagy második sütés és volt-e lepény, de csak két kenyeret adott. Kettőt! Nekem még a kezembe nyomott egy darabka lepényt a sajátjából. Aznap két szabad kezünk maradt. Aznap nem kellett váltakoznunk, ki-ki csipegette a magáét.

Nem tudom, miért kaptunk ki jobban. Mert meztelenre csipkedtük a két kenyér végét, vagy mert elfogadtuk a lepényt, és szégyent hoztunk a fejükre. A család fejére. Főleg a nővéremet szídták, mivel ő volt az idősebb és okosabb lehetett volna. Mert nem elég, hogy csak két kenyérré futotta, ráadásul még koldultunk is, elfogadtuk az alamizsnát.

Pedig mi nem koldultunk. A koldus az ott állt a templom sarkán, és nyújtotta a kezét. Alamizsna sem volt. Mert nevetett a pék ahogy odaadta, nevettek az apró ráncok a ragyogó kék szeme körül, még az izzadságcsöppek is nevettek a kopasz feje búbján. A pékség meg csupa kenyérszag és csupa boldogság volt; minden, de minden friss kenyérszagot árasztott s a lepényt azért kaptam, hogy én is olyan nagyra nőjek és olyan szép legyek, mint a nővérem.

A nagymama nem haragudott ránk. Ő úgyis csak a belét szerette, a haját nem. Fogta a két szegény, meztelen veknit, magához ölelte őket, három keresztet vetett rájuk, az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében, és megszegte a kenyeret. Életében talán először. Maga felé kanyarította ő is, mert a kenyeret magunk felé vágjuk, minden mást magunktól. Így tudta a nagybátyám is, aki hentes volt, és nem győzte mondani, ez volt az első, amire a Mester megtanította: magadtól vágsz, nem feléd!

Mi volt a nagyanyám kenyerében? Az államiban, a jegyre kapottban még egész kukoricaszemeket is találtunk. A mi kenyérünkben nem volt kukorica. De benne volt a nagymama előző éjjeli vakoskodása a főtt krumplival, benne volt a reumás keze, a meggömbült, fájós háta, a hajlani nem akaró térde; benne volt az egész magányos, öreges élete, minden eltemetett és még élő reménye. Kenyeret dagasztott gyereklányként a testvéreinek, eladólányként anyja helyett az apjának, boldog, büszke fiatalasszonyként az urának, az öt fiának, hajlott hátú kis öregasszonyként nekünk, az unokáinak. Nekünk, mert végül mi maradtunk neki. Velünk beszélgetett, nekünk énekelt, és nekünk dagasztotta a világ legjobb kenyerét.

Szeretem a kenyeret. Szeretek kenyeret venni. Szeretem azt az érzést, ami mindig megrohan, ha friss kenyeret veszek. Szeretem a kenyér héját és a kis pékséget itt a sarkon. Minden olyan lisztszagú és kenyérszagú, mint gyerekkoromban, és mintha az a kis görbe albán kézzel dagasztaná a kenyeret. Ott mindig eszembe jut a nagyanyám, a nagymama, aki a kenyér belét szerette, hogy nekünk jusson a haja.

PETER R. HOLM VERSEI

A SZERETŐK (MARC CHAGALL)

Álmuk körül
bezáródik a város
és dül a hold vihara csöndben
a házak mentén . . . Azért ébrednek csak,
hogy újból elpihenjenek
egymás szemében: Valami nagy, zavaró
tisztaságtól lélegzetük
végtelen leheletté válik,
miközben a zöld és kék
pillanatok virágillata
szálló felhők fölé
emelinti fel őket . . .

Mélyen alattuk
elpirul háztető s torony
a napban . . . A szeretők eget nyitó
fényfuvolák felé lebegnek örökéig . . .

AZ ÁLOM KÉPEI

Az álom képei, miket nem birtokolhatunk
s nem hívhatunk ide, egymásnak ellentmondó villanások
szörnyű látomásokba csúsznak át, az összefüggés
csak nehezen áll össze s ki is törlődik végül,
miként a víztükör eltorzítja saját
látványunkat, mikor kódarabot hajítunk
csendes felületére, kódarabot, ami
egyúttal önmagában hordja teljes súlyát
ébredésünknek is . . . S mikor a tükör
megintcsak helyreáll, már másmilyen lesz minden
s tekintetünk se képes tükrözni már mást, csupán
a szédítő ürességet a sivár mélységek fölött . . .

ELŐLÉP A NAPPAL

Erdő, rezzenetlen csend, megmerevedett
ágak fonata. Előlép a nappal,
kiül arcunkra és szavak után kutat,
hogy kimondhassa az elúszó
képeket, a madár röptét a ködön át,
a jeleket, a gyorsan eltűnőket.

SZTÁLINGRÁD

1942–43 tele. Emlékszem,
apám kiteregette a térképet
az íróasztalára és kört rajzolt
rá egy bizonyos ponton, lassú
s gondos igyekezettel keretezte be
ceruzájával a nevet: Sztálingrád.

Egyetlen más szónak se volt akkoriban
 súlyosabb csengése. Gyerekkoromtól
 voltam valóban épp s Sztálingrád
 volt az a szó, mivel a háború,
 ez a messzi, zsibbasztó izgalom,
 hirtelenül oly közel rukkolt hozzám,
 az elsötétítésnél is közelebbre,
 közelebbre a jegyrendszerrel s az iskolai
 légiriadóknál is. S amikor estelente
 elfújtam a lámpát, a sok halottra
 kellett gondolnom s a nem-halottakra,
 de kik bármikor eleshettek, s a hidegre,
 a romokon mászókra, a szögesdrótra, a hóra,
 mi egyre hullt csak halottakra, hóval
 teli mezőkre s az én nyugtalan álmomra . . .

Ó, EZEK A SZUROKSÖTÉT DECEMBERI REGGELEK

Ó, ezek a szuroksötét decemberi reggelek,
 mikor a villany-ébredtőóra hangja végigcsörgedezik
 az elrojtosodott idegpályák
 egybefonódott kötegein. Erőfeszítést igénylő, bizonytalan
 kipattanás a dunyha barlangmeleg világából
 a térdhajlítások sorozatához. Megveregetni
 gyengéden a feleség hátát. Ó, ez a borosta-
 benőtte várakozás az új napot illetőleg,
 habzó borotvakrém, aeroszolosdoboz-friss
 cirkuszbohóc arcod. Résre kinyitott ablak,
 hogy motozhasson a hóillatú levegő agyadban
 a félbeszakadt gondolatok romjain. A konyhában
 határozottan megragadni a sajtvágot.
 Az újságolvasás önáltatása, hogy ugye milyen nagy
 az érintkezési felületed a valósággal. Végül
 a kávékortyok sötét erőtere. Megmenekedve!

Sulyok Vince fordítása

Peter R. Holm 1931-ben született. Költő és közgazdász. Az irodalmi életben 1955-ben tűnt föl *Árnyak egy valóság körül* című kötetével, amelyik már címével is a költői modernizmus melletti elkötelezettségeről vall. A versművészet, a művesség öröme azonban nem idegen tőle, s szabad verselési technikájában is könnyű észrevenni a csiszoltságot és műgondot. Az üres, mindenáron modernkedőktől abban is különbözik, hogy az intellektus mellett szerephez jutnak nála az érzelmek is. Költészete egyébként tipikusan elmélkedő jellegű. Ő is osztja nemzedékének intenzív érdeklődését az iránt, hogy az elfogadott vélekedéseket és igazságokat a maga saját és sajátos filozófiai segédeszközeivel vizsgálja és értékeli újra. Verseiben azonkívül jelentős helyet kap a táj és a természet is, képeinek és szimbólumainak szinte kimeríthetetlenül gazdag tárházaként. Talán nincs is olyan verse, amelyikben ne lehetnének tanúi lélek és természet termékeny összjátékának: a táj mintegy tolmácsává válik a létnek. Kötetei közül az 1960-as *Beavatás a tengernél*, az 1962-es *Kőkor* és a rá következő évben megjelent *Hirtelen táj* tűnnek ki leginkább.

S. V.

BOGDÁN JÓZSEF VERSEI

VERSBEFŐTT

I.

Itt mindegy, Buddha, Visnu, Jézus,
Csontváryt lefesti a cédrus,
költő fogja a rosszullétet,
naponta versköpetbe lépek.
Itt ágában sincs már az eszem,
és nem szerel le a szerelem.
Itt a költők kilúgozottak,
elmúlatott jövőhöz szoktak.
Itt egybeírják: taripista,
itt mindenki volt kommunista.
Cs. Simonba ütközik a fal.
Koponyánkról felszárnyal a haj.
Itt seregszemlét tart a Múza:
„Bozsik! Verse mért oly kurta?”
Unom, unom, hogy kisebbségi . . .
Csak az Isten maradt a régi.
Kilincstelen ajtaja előtt
celofán nélkül egy versbefőtt –
erjed, kotyog a bűzös cefre.
– Most mondjam azt, hogy végünk? Ende.

11.

Csicsced, csicsced a magyar betü,
 „Beszélj szerbül!” – lett itt a menü.
 Tükör mondja: „Te egy rongy alak!”
 Állandóan néznek a falak.
 Rám öklend a kékesszürke ég,
 – én vagyok hát a kis semmiség . . .
 Rendőr sziszeg: „No csak ne pofázz!”
 Ha csak rám néz, talpig megaláz.
 Bordacsontba ütközik a láb,
 tovább baktat itt a netovább.
 Szemem zöldjén Isten hempereg.
 Mért ne lennék én is rossz gyerek?
 Iszom a bort – tokaji aszú,
 minden napom olyan halk szavú,
 mint éjfél után szegény teremőr.
 Egyszer végleg bezárul a kör.
 Névjegykártyám itt az asztalon.
 Hogy itt mi lesz, magam sem tudom.

ÉN . . . A KÖLTŐ

Én Burunka András költő vagyok,
 nyelvelek, mikor senki sem hallja.
 Lassan elcsordogál az életem.
 Vajh, kinek leszek az öregapja?
 Rítmust és rímet ígért a múzsa,
 én tótágast álltam az örömtől.
 Nyers volt az első versemnek húsa.
 Ritmus és rím? Edény ha csörömpöl.
 Néha megcsap az újkrumpli szaga . . .
 Tudom, ez nem irodalmi szempont.
 Feszés e vers, csak én vagyok laza,
 – irodalmunkon rontani nem ront.

Én költő vagyok egy nagy akolban,
de nem is költő, talán egy kondás.
Ha köpsz egy nagyot, hát igazad van.
Mi ez? Vers? Na ne, Burunka András.

CÍM NÉLKÜL

Kiköp mint langyost a szent Hivatal,
pofán vág jobbról, balról meg a fal.
Vérzik az orrom, vérzik az ország.
Én kinek kellek . . . kis papi kórság.

Cserépedényben őrzöm a kincsem.
Vitrinben ragyog kézibilincsem.
Ha eltéved kissé tekintetem,
már magától kattan két kezemen.

FESZÜLTSÉG NÉLKÜL

Feszültség nélkül nem tudom, nem tudom
kimondani: Vajdasági magyar – mintha
a hamutálcába tüszögnék egy esős mély-
magyar délutánon vagy idegroncs kisöcsém
hónom alját csiklandozná kimerült elemlám-
pákkal a kezében.

. . . fogvacogva kapualjakat becézgettem a
kihalt utcán, én a negyvenkét éves bolond,
gyermekkorom állóvizében tocsogva, és láttam,
bizony, láttam, ahogy Kovács István nyugalmazott
börtönőr megnyitotta gatyasliccét, és szeme sar-
kában megcsillant egy csepp visszaszorított
vizelet.

ÖRÖKÖS ÁRULÁS

Tisztos nyugdíjjal egy csillagágon
 – mint aki épp templomból tért haza –
 lábát lógatja Júdás barátom.
 – Azt hinnéd, a légynek sem ártana.

Hóna alatt udvarlási kódex.
 – „Jaj, le ne ejtsem, ne, az Istenért!
 Gesztikulál – No ez így már jó lesz”
 . . . és abba hagyja csak, a kedvemért.

Hogy csücsörít az áruló csókra . . .
 Ezt csak ő tudja, és nem tudja más.
 Tévtanát lassan bőrünkbe oltja.
 Csillag már sehol, úr hidege ráz.

HA KRISZTUS ÚJRA . . .

Ha Krisztus újra a földre szállna,
 lagymatag, félórás prédikációba köpne,
 és én a sekrestye penészrajzát bámulnám
 az enyhe mécsvilágnál mindörökre.

Ha Krisztus újra a földre szállna,
 alutáplált, csenevész hitünket látva,
 csendben elmosolyodna, és magunkra hagyva,
 hogy lúdbőrözve nyüszítsünk az éjszakába.

Ka Krisztus újra a földre szállna,
 találna-e mustármag nagyságú hitet?
 Vagy a terepszínű jól ismert pribékek megvernék,
 és nem kapna se kenyeret, se vizet.

Ha Krisztus újra a földre szállna,
 Szentlászló és Kórógy templomát keresve,
 tömérdék emberi mocsokkal a talpán, mint ki
 itt se volt, köszönés nélkül visszamenne.

MINT A MÉZ

SZÜTS ZOLTÁN

Mint a méz, úgy olvadnak le a csempék, mint az érett, túlcsonduló méz, egyenként engednek el, kilazulnak, felpúpozódnak és utána lefolynak, lassan gördülnek le a fürdőszoba padlójára, cseppenként, s ettől kék mézes, ragacsos lesz a padló. Már egy jó ideje tart ez, nem is emlékszem (hiába erőlködöm), milyen volt a fürdőszoba előtte, mielőtt olvadni kezdett volna a csempe. Talán csak a rendetlenségre, hogy mindig újabb szárítókötelet kellett húzni, mert az előző mindig megtelt lyukas harisnyákkal és nadrágokkal. És ekkor kezdett el csöpögni a csempe, vagy talán csak ekkor vettem észre. Óránként kell kimennem ez a monoton csöpögés miatt, mert nem tudom visszatartani a vizeletemet. Alig csoszogok már, hisz nem tudok járni, annyira fáj a térdem, nincs már porcom, és a forgóm is kikopott, cserélni kellene, de rámenne a ház, nem lehet azt megfizetni. A végéig minden bútorba belekapaszodom, nagyon lassan jutok el a csészéig, ahol végre megnyugodhatok. Szinte már nem is alszom semmit, mert egész este csak csöpög le a kék színű méz a falakról, egymás után, megállás nélkül, először a széle olvad meg a csempének, alig láthatóan megrepedezik, majd utána mind jobban kipattog, úgy, hogy a végén csak nagyon pici részecskék maradnak a közepén, amelyeket semmivel sem lehet levakarni, hiába próbálkozom, egy reggelre a fürdőszobából csak egy ragacsos mézcsomó marad majd.

A megoldadt csempéktől ragad az asztal, a csempéktől, mert ahogy leestem, beléjük tenyereltem egész súlyommal, a kis kék pocsolóákba, szerencse, hogy nem maradtam ott, holtan. Többé nem is láttatok volna,

nem lehetne többé bántani. Bárcsak maradtam volna ott, nem szenvednék már annyit. Mert ilyen korban már olyan puhák a csontok, mint a vattacukor, habosak, isteniek, közel vannak már a teremtőhöz. Olyanok lesznek, mint az Úristen, könnyűek, édesek és légiesek. Teljesen ellágyulnak, könnyen eltörik bármelyik, nem nőnek már össze, és akkor már vége, többé nem kelek fel, semmi se nő többé össze. Minden csont eltörik, és utána mogorván nő össze, bár összeillesztjük úgy, ahogy volt, nem lehet már a régi. Hiába minden bocsánatkérés, a sok fájdalmat, sértegetést már nem lehet visszajára fordítani. Ilyen korban már nem törhet az ember csontja.

Emlékeztek a Herzi nénire, aki egész életében makkegészségesnek tűnt. A legjobb barátnőm volt, talán az egyedüli. Mindennap levelezünk, itt van majdnem kétezer levele, mintegy nyolcezer oldal, egyszer majd átolvasom őket, amikor nem fáj a lábam. Gyakran találkoztunk és telefonáltunk, hisz egy városban laktunk, és együtt jártunk a zárdába is. Utána elvált az utunk, és tisztviselő lettem, ő pedig bankban dolgozott, de állandóan csak üzletelt, forgatta a pénzt, mert a pénz csak akkor fial, ha forgatják, mondta. Állandóan utazott, Kínától Németországig bejárta a világot, innen-onnan csempészte a dolgokat, amennyit csak át tudott vinni. Egyszer utaztunk együtt, hát egy zacskó pénzt vitt magával, és a gatyájába dugta, azon ült nyugtalanul, nehogy észrevegyék. Nekem egy kis pénzem volt a fotóalbumban elrejtve, a képek mögött, rejtettem, nehogy azt a keveset is megtalálják. Az asszonyok a buszon egymás után nyelték a nyugtatókat, mert nem tudták, vajon a vetkőztető vámos jön-e, aki mindenkit levetkőztet. De mégis átjutottunk, nem került elő a pénz, Herzi csak nevetett, de én félttem, hisz ez volt az összes pénzem. Sokat nevetett, tele volt energiával, s a végére olyan lett, mint a rózsaszínű vattacukor, lassan elfogyott belülről, észre sem vettük. Nem szabad egy pillanatig se hagyni, hogy álljon a pénz, mondta, mert akkor veszít az értékéből, állandóan csak veszít az értékéből, forgatni kell. Majd amikor eljön a Jézuska, a világvégén, akkor megkérdezi, mit tettetek a pénzetekkel, a talentumokkal, amit kaptatok tőlem, jól kamatoztattátok-e őket, hát akkor megnézzük, kinek fialt, és ki ásta el ostoba módon a földbe, hogy utána jöjjenek és elvegyék az egészet. Egyszer már elvették Herzi néniéktől az összes talentumot, amit elástak, amit a család évtizedeken keresztül ezekbe a mézlepergetős földekbe ástott, elvették az egész földet, amibe elásták. Akkor még nagyon kicsi volt, és szinte

átlátszóvá sorvadt, amikor mindenüket elvették. Mint egy növény, mondogatták neki, mint egy növény, csak ül, vegetál, etetni kell, száját sem tája ki magától, és semmire sem figyel már, se beszédre, se fényre. Azt hitték, eljön érte majd a Jézuska, és gyorsan magához veszi, nem kell többet szenvednie, nem neki való ez a világ, senki sem beszélt többet róla, de hirtelen beszélni kezdett, majd elindult az iskolába, azt mondták, az Úr csodát tett. Ezt csak mesélték nekem, az iskolában ismerkedtünk meg, mindezek után, a zárdában, ahová együtt jártunk, minden reggel imádság, s lelkiismeret-vizsgálat közben súgva megkérdezte, vajon mit tettem a talentumaimmal. S élete végére is ilyen lett már, mint egy növény, beszélni alig tudott, már szinte minden szobában ott volt, szétterjedt, mint egy növény, rátelepedett a házra. Az utolsó este felhívott, azt mondta, hogy most elmegy és a Jézuska elé áll, nincs mitől félnie, elszámol a talentumaival. Egyenként állít majd maga elé a kis Jézus, és komolyan megkérdez minket, mélyen a szemünkbe néz, és lesz időnk válaszolni, ne féljetek tőle, mert nagyirgalmú. És én nyugodt leszek, mert soha nem vétettem még egy keveset sem. Sohasem hazudtam, mindig igazat mondtam. Az én édesanyám büszke is volt rám, mint egy kis méhecske, olyan szorgalmas vagyok, mondta, mint egy kis méhecske, úgy gyűjtöm a mézet, úgy gyűjtöm neki a boldogságot. Én voltam a kis méhecskéje. Soha fájdalmat nem okoztam én neki, és egy rossz szó sem mondtam, ahogy ti teszitek velem. És hiába mondjátok, hogy nem teremtettem semmit, hát itt van ez a ház, ezt nektek hagyom, rátok marad, ez a ház a jövőtök. Ha én már nem leszek, adjátok el. Ezt tettem én a talentumaimmal, néha azért sajnálom, hogy nem szerezhettem többet, igyekeztem pedig. Jönnek nap mint nap kérdezni, eladjuk-e a házat, hát hova mennék én így, ilyen betegen. De ha el kell mennünk innen, ne ássátok bele a talentumokat a földbe vagy a falba, hanem gyűjtsátok fel a házat, hogy ne lehessen másé, égjen el az egész. Elvették a villanytelepüket, de később Herzi tovább fialta a pénzt, a szülei már nem tudták, azok lassan eltűntek, egyenként fogyott el a család, míg Herzi egyedül nem maradt. Majd amikor eljön a Jézuska, mondogatta, akkor lesz majd mit felmutatnom, mint egy méhecske, olyan a Jézuska, mondta, összegyűjti a boldogságot, hogy csak nekünk adja, és édesebb az ő szava a méznél, ezért kell nekünk is olyannak lennünk, mint egy méhecske. Mindig olyan közelinek éreztem magamhoz. Talán azért, mert itt valamikor nagy mézlefejtő telepek voltak, amerre a szem ellát,

egészen a Begáig, évekig csak mézet fejtettek le, csodájára jártak a vidéknek, s hiába próbálkoztak évekig a megszüntetésükkel, nem sikerült, mert a méz már beleolvadt a vidékbe, s most is azért szivárog a falon keresztül és pereg le a fürdőmben. Óriási, mézlefejtő telepek, s nyáron érezni lehetett az érett méz tiszta szagát, amikor pereg le a földről, házokról. Amikor egy ideig nem volt cukor, Herzi mindig tudott szerezni. Nagy zsákokban állt fölhalmozva a lakásában, mintha bombázásra készült volna, úgy rakta körbe a házat zsákokkal, melyekben fehér cukor volt. Tele volt a szobája is mindenféle cukorral, mindenhol az folyt, néha kilyukadtak a zsákok, és ekkor hosszú, fehér csíkok vezettek végig a folyosóján, véget nem érő, elágazó csíkok. Amíg elszánta magát, hogy összesöpörje, már cukorhegyek álltak a lakásban. Biztosan közlekedett a cukorhegyek között, de egyszer elesett a legelső lépcsőről, és eltört a csípője. Az orvosok megnézték, és azt látták, hogy olyan volt már a csontja, olyan szellős, mint a vattacukor.

Nem mertünk nála német cukorkát enni, ezt csak a legjobb barátainak tartogatta, hiába kínált minket vele, ott álltak a zongorán, a nagyszoba közepén, mi nem fogadtuk el, mert féltünk, hogy betegsége ragályos, és mi is olyanok leszünk, mint a vattacukor, és majd lebegünk. Az ágyban feküdt és a zongorára mutatott, alig tudta már felemelni a kezét. Vegyetek cukrot, ott van a tetején, mi elvettük, de eltettük, nem mertük megenni, csak csörögtünk a papírral, majd zsebre tettük, és nagyon meg voltunk ijedve. A végén már teljesen átlátszó lett, pont olyan, mint a cukor, könnyű és átlátszó, majd találkozott a Jézuskával. Azóta a házat ellepte a méz, bemenni már nem is lehet, de senki sem próbálkozik.

A csempéktől ragad az asztal, a megolvadt kék csempéktől, mert miután elestem és beletenyelereltem a csempékbe, ide az asztalhoz ültem. Felkelni nem tudok, négykézláb kúszom az ágyig, lassan, centiméterenként vonszolom magam, akár napokig is, amikor egyedül vagyok itthon. Tegnap is két órába telt, míg eljutottam az asztalig, akkor tenyereltem bele a csempékbe, attól ragad az asztal, nem attól, hogy öreg vagyok, és vak, hogy nem veszem fel a szemüvegem, és már koszos vagyok, hogy nem takarítok, és kiöntöm a mézet, sosem voltam én koszos, mondd, hogy nem szégyelled magad ilyet mondani rólam. Sohasem voltam koszos. Hisz én neveltelek föl. Nem attól ragad az asztal, hogy nincs elegendő fény, és nem látok. Mert nem kell százaz izzót égetni a mosogató felett. Spórolunk mi eleget, csak akkor eszünk húst, amikor

hazajössz, amit hétfőn főzök, azt esszük nővéreddel még pénteken is, csak kenyérért állunk sorba. Jó nagy adag spenót, spenót mindennap. Egy ideig ingyenkonyhára jártunk, nővéred azt sem szégyellte. Ott állt a legnagyobb nyomor idején a többiek között a nővéred, a tanárnő, nem szégyen ez, én csak mondom, nem akarok semmit sem a szemedre hányni. Érdekes történetekkel tért haza, hogy mit meséltek a sorban, aztán annak is vége szakadt, s egy kicsit jobb időket élünk. Én már alig mászok, nem tudom, mi lesz velem. Nem bírom még sokáig, olyan fájdalmaim vannak. Néha döngetem a falat, mert nyáron Anna a szomszéd szobában alszik, az utca felé nézőben, télen persze itt, mert akkor csak egy helyiséget lehet fűteni, olyan óriási a számla. Döngetem a falat, ahogy kiskoromban anyámtól tanultam, amikor egyedül hagytak, döngettem a falat, és akkor jöttek. Édesanyám tanított, hogy német házakban a falban szekrénykéék vannak beépítve, díszes kis szekrénykéék, és abban volt a kincs, s amikor elmenekültek, itt hagyták. S aki utánuk jött a házaikba, az mind lebontotta őket, apró darabokra, hogy megtalálja a kincset a falban, de az szertefoszlott, hiába keresték. De itt hiába döngetem, itt nincs kincs, ez a mi házunk, mi építettük, ott voltam, amikor a kőművesek emelték a falakat, nincs benne ládikó, de hátha mégis, hátha az öreg kőműves mégis beépített egyet, beépített egy ládikót a kincsel, amit valahol talált. Ha megtalálnánk, biztos lenne a jövőd. Hiába döngetem a falat, nincs kincs, csak a kémény szellőzőnyílását ütögetem, az hangzik másképpen, ha megütögetem, ott van egyedül üreg, s elképzelem, hogy valójában kincs van mögötte, és én döngetem, megtalálom, kinyitom a kémény szellőzőüreget, ott a ládikóban a kincs, az útközben elveszített talentum, és én odacsapom a többihez, hát milyen sok talentumunk lenne. Itt, a falminták mentén kell döngetni, már fáj a kezem tőle, ahogy éjszakánként döngetem, amikor nem tudok aludni, de annál jobban ütöm a falat, és sírok én eleget, sírok minden éjszaka, és amikor végre itt vagy, akkor miért kell veszekednünk. Mért nem tudsz szépen mesélni, mindig várom, hogy hazagyere, és akkor csak veszekszünk. Hisz olyan keveset vagy itthon. Miért bosszantasz engem. Éjszaka nem tudok aludni, és rád gondolok, döngetem a falat, hátha találok valami kincset, ami megmenthet minket, s amikor eljössz, mindig veszekszünk. Olyan fájdalmaim vannak, hogy egész nap csak sikoltani tudnék, de nem beszélek erről senkinek, tudom, megvan neked is a bajod. Hát sajnálom, hogy semmi vidámat nem tudok mondani. Tegnap

este se jajgattam, nem akartam felkelteni a nővéred, inkább kíváncsurogtam négykézláb, beletenyereztem a megolvadt csempébe. Két óráig kúsztam, de nem akartam kiabálni, csak halkán beszéltem magamban, beszélgettem a Jézuskával, amióta elmentél, sokat beszélgetek a Jézuskával rólad. Vártam, hogy Anna kijöjjön a vécére, és akkor felsegít, de nem húzhat föl, a hónom alatt sem foghat meg, mert nehéz vagyok neki, ő a légies dolgokhoz szokott, úgy, mint te is, nem a földhözragadtakhoz, mint én vagyok. Vártam, hogy csak hozzon egy kis sámlit, amire felkapaszkodom, lassan ráülök, és ott pihenek, ott biztonságban vagyok, bármeddig elüldögélhetnék már, nem is tudod, milyen fájdalmaim vannak, de nem mondom el senkinek, inkább hallgatók. Ő nem akar ellenem fordítani, csak fáradt, hisz nem jajgattam én hangosan, ahogy ő mondja, hogy felébredt rá, s az asztal a csempéktől ragad, nem a mézes bögréről folyt le, ahogy mondja. Csak halkán döngetem a falat, nővéred talán meghallja, és átjön ilyenkor, néha elbeszélgetünk, de csak egy keveset, mert általában korán kel.

Nem tudom, mit kezdenék Anna nélkül, hisz évek óta már nem is mozdulok ki a házból, nem tudok járni, ő szerez be mindent helyettem. Nem is tudják a szomszédok, hogy élek-e még. Ez a négy fal az enyém, itt éltem le az életem, áldoztam fel magam értetek. Nem szemrehányásból mondom ezt, ne gondoljátok.

AMERIKAI IMPROVIZÁCIÓK

FENYVESI OTTÓ

@

Vár ránk Mondego Bay.
Várnak az alkonyati pálmák.
Várározkodik a búval szegecselt öröm.
Titkon magamhoz ölelem
a kis, fehér harangú, lázban égő kerti fákat,
a baudelaire-i felhőket,
mint egykoron Veleszben, délen
a macedón hegyek között.
Vár az öböl,
vár a sors utolsó nagy pantallója.
Várározkodik a sok közhely.
Séma, sablon, szokvány.

@

Kalifornia über alles.
Nem néztem a Dallast.
Nem néztem a sütemény halálát.
Mikroszkópra alkudtam az este.
Mikroszkópra egy félszemű zongoristával.
Csorgott róla a vérmeleg fény.
Borsózott a hátam tőle.
Ültünk a videoprérin,

körülöttünk folyt a semmi.
A köcsögben fölfelé szállt a tejföl.
A mondatokban nem volt állítmány.
No more Bathurst,
csak élni és túlélni Kaliforniát.
Csak.
A video bőven elég.
Az írás visszavonatott.
Egy mikroszkópra alkudtam az este.
Olyan mikro a világ!

@

Közel az Úr, nyilván.
Ó-jesz.
Minden jesz.
Már megint éjfél.
Leszállt a medve az égből.
Kulcsszavakat mormolunk.
Schwitters után Beuys.
Harmadnapi mámor, harmadnyi mélymag.
Kezével ajkát és keblét illeti.
Totális hardcore.
Egy parányi kocsz.
Matisse and The Ramones.
Ó-jesz.
Éjfél körül minden olyan blue,
minden csupa punk.
Rolls-Royce leszek,
ha még egyszer megnövök.

@

Túl az Óperencián. Túl a felhőkön.
Tiszta ózon, tiszta lyuk.
Arcod csupa napfény,
hajad cibálja a szél.
Valamit súgnak a fellegek.

Túl az Óperencián
vár az éjszaka, a hideg tél,
a kétség és homály,
a tiszta lelkiismeret.
Történni kellene már valaminek.
Persze.
Legyünk profik a szenvedésben
– súgják a fellegek.
Túl az Óperencián.

TITKOS KERTEK ŐRZŐJE

DRAGAN JOVANOVIĆ DANILOV

Könyvtáram kiismerhető
labirintusát,
a könyörtelen emlékezést
választottam – élni.
Otthonom lett
a világról való lassú lemondás.
(Járókelők az üres tereken, kiket
ablakomból látok,
nekem alig számítanak.)

De én vagyok az, aki az ismeretleneknek
is panaszkodik. Elázok a varjakkal,
vénülök a kétszínű,
tapasztalatoktól fáradt szkeptikusokkal.
Kezeim, akár a hullámok, soha
nem nyugszanak. Hosszú utat
járnak be, hogy elérjék azt, ami
láthatatlan.

Mégis létezik valamiféle utazás.
Csendes hajszáék ezek. Skarlát. Akár a musztáng
galoppja, ez nekem a skarlát.

Vagy ez a csönd. Várakozás a hírvivőre, a hangra, mely
mielőtt kilehelnék a reggeli fényben,
jelenti, a barbárok már
az ajtó előtt állnak.

CSAPÓ Julianna fordítása

A VERS

V A S K O P O P A

(Jegyzet a költészetről)

Felébredsz, és várákozva körül nézel: de minden itt van már, a fa is, a kígyó is, a kő is, a nap is. Semmi sem várt rád. Semmi sincs tekintettel rád, semmi sem kérdez téged, minden áll, és halad a maga útján.

S akkor, valamiféle fojtott daccal, vagy mivel, te is elindulsz, hogy a sárból, az álból, a pusztá lélegzetből, amit csak elérsz, valamit, valami egyszerit, a magad kedvére valót teremts. Szabadjára engeded és aggódsz: nem tudod, megáll-e a lábán, megszólal-e, fönnmarad-e.

S ha úgy lesz, s az ritkán esik meg, az a magad kedvére való, az a belőled nőtt hamar napvilágra kerül, és elindul, s az is a maga kedve szerint.

No, és akkor szereted-e azt?

CSAPÓ Julianna fordítása

SZIROMESÓBEN

C. S. SIMON ISTVÁN

Húvös ragyogásban, a korai kitárulkozás böjtjén járom a cudarul megfogyatkozott (ám a számomra még így is kedves) észak-bánáti falu istentelenül hosszú, de folyton foghíjasodó utcáját. Lábom elé a mocsospajor színű járdára szirmokat, sőt helyenként enyhe szirmesőt sodor a szél. Ugyanakkor alapos söprögetést is végez. Jól teszi, mert vannak olyan szakaszok, ahol nincs aki söprögessen már. Mind több az üres ház. Gazdáik elköltöztek a Tisza túlsó oldalára vagy a másvilágra. A jelek szerint az örökösök is távol vannak, mert tán csak vannak örökösök. Ténferegve lépegetek a mélyreható, árulkodó jelek között.

A kanyaron túl erőszakos szél szegül a helyenként már túlságosan is korhadt kerítésnek. Neszezése, csikorgása eltakarja, elnyomja a szű percegését. Mert az említett féregnek elképzelésem szerint az újabban diszkónak nevezett színházterem kétcolos deszkáiban kellene jól kivethetően munkálkodnia. Mondjuk a szétszéledt zenekar vagy az öreg tanító helyett. Utolsó találkozásunkkor (évekkel ezelőtt) harmincöt-negyven éves fényképeket terigetett elém a falu egykori „szongó” művelődési életéről: színjátszóról, kórusáról stb. Majd elővette a hegedűjét és a fal felé fordulva, kissé már akadozva, érdes akkordokat fogva, muzsikált az elmúlásnak . . . „Bujdosik az árva madár. Minden erdő szélén leszáll. Hát az olyan . . .” Majd belefáradva a szomorú népdalba, egy csonka ujjú trombitás bámulatos kintartásáról, tehetségéről beszélt, meg arról a szidolozott hangszerű rezesbandáról, amely ha elemében volt, olyan erővel fújta (az éppen hogy csak megtűrt) Klapka-indulót,

hogyan a mezőn szétugrott a ménes, és a szilajabb mének kis híján figyelmen kívül hagyták a trianoni határt.

Az általam ritkán látogatott terem esőerezetszerű ajtaját zárva találtam. Ki tudja, mikor volt itt valamirevaló rendezvény?! – Nem is olyan túl régen . . . válaszolta a boltba igyekvő egyik ismerősöm. Méghozzá tombolás vigasság volt, sok nyereménnyel. Takarmányt és könyvet is lehetett nyerni . . . Hát ez aztán igazán nagy dolog, gondolom. Könyv és miegymás a tombolán. De hol is kapjon itt helyet az iromány vagy olvasmány, amikor a könyvtárat több mint egy évtizede „ésszerűsítették”, főszerűsítették, és ahogy mondani szokás, a csökkentett és összevont tagozatú iskolára is nagyon rájár a rúd.

A ravatalozó azonban néhány év alatt végre az ősszel elkészült. Tehát ezek az „isten háta mögöttiek”, ahogy tudják, ahogy lehet, mégiscsak betartják a fontossági sorrendet.

SZIRMOK ÉS HÓPELYHEK

Olyan vidéken élünk, ahol a korai kitarulkozásnak általában böjtje szokott lenni. Arcsimogatóan enyhe volt a február jó része, most meg március idusa után hófelhők takarják el a napot. Fehér pelyhek pillangóznak, hullanak az ablakom közelében álló mandulafa szépséges virágaira.

Hópelyhek és szirmok. Lélegzetállító a színpompája a virágzó mandulafának, ám most mégis úgy tűnik, hogy felborzolódó szirmaival el akar repülni erről a hideglelés tájról, olyan helyre, ahol rajtaütésszerűen nem fagnak meg a szirmai, ahol nyugodtan megérlelheti csonthéjas gyümölcsét.

Márciusi hóhullás és siettetett sziromeső, a jókora mandulafa faggal vert sziromzuhataga, amely színes sóhajtásként hat a döbbenet rábámulóra.

Márciusi hó. A régiek azt tartották róla, hogy lemossa a szeplőt . . . s lám, a megtévesztett nyíladozó jácintok most megszeppenve vacognak a lebontott tanyák elvadult kiskertjeiben, a töredezett kérgű, varasodott gyümölcsfák vonalában, ahol egykor kisút futott, és húsvétkor piros tojásokat rejtett oda a megboldogult nagyanyó régen szétszéledt unokáinak. Most meg a hideg csöndben karácsonyt idézően hull a hó.

A lebontott tanya gyűrődött fehér fala élénkebbé válik a márciusi havazás után, de rá már ugyan ki néz és kit vár?! . . . és . . . ha majd előbb-utóbb előbukkan az „eltévelygett” tavasz, a hóval mosdatott falról erőteljesebben pereg, hullik a méész, mindinkább bevakul a vidék.

Itt kint az Árenda-majoron túli egykor bokros tanyavilágban több a lebontott épület, mint a huzatosan lakatlanul álló ház, és több a lakatlan mint a lakott hajlék. Vajon hányan várják még meg itt kint az isten háta mögött a következő hóhullást?

Szeszélyes március, szirmok és hópelyhek elegyedése. Furcsán puha visszhangja van az omladozó fehér falakra hulló hónak és a kétségbeesett mandulafa színes sziromsójajtásának.

MÁJUSFA NÉLKÜL

A friss tavaszi szélben pajkosan lobogó májusfa nélkül, csöndben (már-már együgyűen) múlt el környezetemben a május elseje. Még zsongásában sem hasonlított azokra a régiekre, amelyekre az emlékezés megszépítő résein megpróbálok visszatekinteni. Akkor . . . amikor bíborlólámpalázban ilyeneket szavaltunk a sokadalom előtt, hogy „Lázasan kúsznak fölfelé a zöldek . . .” meg hogy „bölcsen higgyetek és szabadítsatok . . .” Amikor az egyszerű anyagból varrott kabát hajtókájára lepkeszárny nagyságú jelvényeket tűztünk (de bevakulhattak már azóta azok a jelvények, s ki tudja, hogy fényesre lehetne-e még őket szidolozni). Amikor a már lebontott gazdalakás előtt pántlikadíszes, sudármagas májusfa köszöntötte az ünnepet. Körülötte a rőzselángnál órákig örvénylett a tánc, és a tűz- és holdfényes lobogásban talpunk alatt bársonyossá vált (a már fölszántott) középső utcának a pora.

Amikor a major nagyobb épületeire méteres betűkkel kiírták, hogy Éljen Május 1-je! A bejáratnál pedig diadalkaput állítottak, és annak fölirata is a munka ünnepének a dicséretét hirdette az orgona- és fátylvirágfonatok fölött. Az ünnep tiszteletére majorszerte átmeszelték a falakat és a fatörzseket, s azok hivalkodóan messzire fehérlettek, sőt sziporkáztak.

Amikor a csókai kastély bejáratánál szélesre tárták a síneken futó (orgonasípszerű, kovácsoltvas) nagykaput, és a park sétányait pillanatok alatt előzönlötte az ünneplő tömeg, akkor ott a sok-sok vihart megélt

és megcsonkított nagyfánál, a különböző majorokból összesereglett egykori lajbis béresek testvérként szorongatták egymás kezét, és egy várható emberibb, jobb világra ürítették a poharaikat, és úgy „ingyenszesesen” talán el is hitték, hogy a következő májusig megtestesül a teljes jogegyenlőség.

Ismét május van. Kiteljesedését erőlteti a természet, és én a fakó, rongypokrócként szétterülő napsütésben a lehetetlenre vállalkozom, vissza akarom állítani a már nem létező gazdalakás elé azt a hajdani friss szeleknek szegülő májuszát, ám annak az utcának híre-hamva sincs már, azaz a pora is már egészen más . . .

Újra május van, de a huzatos, omladozó majorokban jó ideje nem állítanak diadalkaput, és a megtizedelt fákat, omladozó falakat se megszeli át.

MONOSTORNÁL

Foghíjas délelőtti forgalomban karikázok a töredezett szélű műúton kifelé Monostorra, ahol már távolról kitapintható az állandó fogyatkozás. Néhány éve már a csárdát is lebontották, ahol tehát hangos szóval senki se vár, marasztal, hiszen hozzátartozóim többsége a temetőben nyugszik. Helyettük néhány törökmézes búcsúi emlék sejlik föl a tavaszi páráságban és Illés-szekere, amint dühöngve, tüzesen végigdübörgött a komor égbolton.

Most kölletlen csöndet vetél az idő. Csak néhány elhasznált munkagép erőlködik, prüszköl az út közelében. A hosszú kertekben pedig két-három idős ember hajlong. Kijjebb (a koránkelésre emlékeztető) Tálagyban alig észlelhető mozgolódás. Elhagyott, parlagokkal közösködik az egykor nyüzsgő határ. Csaknem maradéktalanul lekoptak róla a tanyák. Csak az irdalt cserépdarabok (amelyeket mind apróbbra zúz a tárca) és cserjék (surják) maradtak a galambdúcos, fehér falú épületek helyén, meg néhány ásott kút ásít, ám azokban mélyen visszahúzódott a víz, előrevetette árnyékát az aszály.

Az itt különösen kanyargós kedvű Aranka is elszenvedett néhány hátrányos változást. Már csak „módjával” van benne víz és élet . . . A megtizedelt erdősáv azonban szokatlanul élénk, csomókban áll a göcsörtös fákön a fészek. Mindez fölemelő látványban részesíthetne, de

nem tudom (még most sem), hogy ugyanazok a madarak költenek-e bennük, mint a múlt tavasszal vagy netán tolakodóbbak (ragadozók, kakukkoskodók) jöttek a jámborabbak helyébe, erre a kihurcolkodott vidékre?! . . . Ahol még a tűzok is szárnyra kap olykor, de csitt! . . . Ne háborgassuk Európa legnagyobb vadmadarának a nyugalmát.

Szembefordulok az alkonyattal. A dörgölőzőfát a fűbe döntötte, ott-felejtette a közöny. Üres a mező, ám csordultig zöld a körbefonódott fű (amelyen egykor a hagyomány szerint tündérek járták sejtelmes éjféli táncukat), és amelyről el kellene hinnem, hogy ezzel a mákonyos fűvel a mesebeli anya vissza tudná csalogatni elkószált, ám a világban helyét nem találó, szerencsétlen fiát.

ZÚG A NÁDAS

A betyárnóta szerint nemcsak az erdő, hanem a nádas is zúg. És hát kiterjedt erdők híján Bánátot a nádasok teszik vadregényessé. Itt a falunk alatt is van egy hatvanhektáros nádas, amit néhány évtizeddel ezelőtt még egy szálíg „legyalázkáztak”, betakarítottak, méghozzá a legnagyobb télben. Most meg esetleg majd fölgyújtják fészkelőhelyeivel, lakóival együtt. Magasra fölcsapnak a lángok, de ki figyel oda. Hiszen ennél nagyobb tűzfészkek is vannak pasalikasodó országunkban.

Most még azonban talpon áll és inkább neszez, mint zúg a nádrengeteg. Sejtelmes a neszezése, különösen alkonyattájt, meg a bujkáló holdvilágnál tűnik úgy, mintha azok a bizonyos csontpikkelyes, fűrgé legények lovagolnának a zombékok között. Ám rezzen a szél, és mire a felhők közül újra előbukkan a hold, elillan a látomás. És a bronzbarna Seruzád helyett csak egy megcsonkított szomorúfűz fésűli a fekete haját.

A vízszabályozás előtt, tehát még a múlt század egy részében is vadvízországyszerű volt a vidék. Tömörkény szerint „Földuzzadt (a Tisza), a partra kilépett és tovább legelt. Kiment a rébte. Rokonait, az elhagyott mocsarakat, új vízzel köszöntötte, körülölelte a nádasokat . . .” Ahol akkor még pákászok is éltek, akiknek a lábára halbőrt növesztett a régiek hiedelme, ugyebár.

Szúnyogok, piócák és illatos fűvek közt meghúzódva, távol a világtól, zajtól és változásoktól élte öntörvényű életét a pákász, vagyis a nádlaci, ahogyan azt Bálint Sándor bátyánk szögediesen elénk tárta. Állítólag

az ilyen életmódnak köszönhetően vészelte át a török dúlást, a másfél évszázadnál is tovább tartó félholdas éjszakát a Beodra (Böldre, Novo Miloševo) melletti egykori Akács falu lakossága.

Akács tehát a nyomasztóan hosszú hódoltság alatt sem néptelenedett el teljesen. Mivel az az egykori falu a Tisza hajdani mellékágai között feküdt, rejtőzködött, lakói lopakodva halásztak, madarásztak, sulymot szedtek (amit éppen úgy mint a nádgumót megőrölték és lisztként használták). A természet ritmusához idomuló életet éltek, belesimultak Bánát nádrengetegébe, de azért a török adószedők évente egyszer fölkeresték őket . . . (ám az új adószedők csaknem a defterdárt is fölülmúlják immár).

A falucskát akaratos, életrevaló, szabados népe miatt a környék lakossága egy időben élcesen Akács vármegyeként emlegette. Ám két dudás akkor sem fért meg abban a bizonyos csárdában, a hatóság Akács lakóit még a tizennyolcadik században széttelapította . . .

Akács (Bikácsról talán majd máskor szólunk) helyén tehát legföljebb csak nádfoltok neszeznek, esetleg olykor zúgnak is, mint a nótában, egyre csak azt sugallva, hogy „üthetitek a nyomomat . . .”

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

CSUKA ZOLTÁN KÖLTŐI AKTIVIZMUSÁNAK MEGHATÁROZÓ JEGYEI

U T A S I C S A B A

Amikor Csuka Zoltán a húszas évek elején emigránsként Újvidékre érkezett, néhány lelkes, nyugtalan fiatalra talált, aki Kassákra esküdve tartós összefogásra készült. Közönségtoborzás céljából aktivista matiné-t szerveztek, hatalmas papírlapedőkön tüntetve föl annak programját. Bár az előadás végül kudarcba fulladt, a gyér közönség előtt elhangzott bevezető beszéd fönmaradt, melynek főbb pontjai híven érzékeltetik a kis csoport intencióit. Az „öröms élet felé menetelünk” – hangoztatják már az első bekezdésben, hogy aztán e menetelés alapvető komponenseit is megnevezzék. Megszabadultunk „minden leigázó gravitáció”-tól, kerüljük a „cifra, csengő szavak”-at, megvetjük az embert „vallásokba és pártokba abroncsoló” dogmákat – vallják, s az *ember-testvér* fogalmát állítva középpontba, leszögezik, hogy igazi társaik csakis a „világot magukban hordó teljes emberek” lehetnek, kik „hidat vernek az egymást kiáltó partok közé”. E bevezető egészen egyértelműen Kassák Lajos 1916-os programcikkével mutat rokonságot, mely nagy nyomatékkal hirdette meg, hogy az új irodalomnak szabadulnia kell minden konvencionális „eszmei” és technikai pányvától, hogy az új költészet témája a „kozmosz teljessége”, hangja a „magukra eszmélt erők éneke”, glorifikált ideálja pedig a „végtelenbe derülő Ember”, minek következtében az új költészet „nem lehet kivirágzott homlokú sznobok rímcsöngetése hisztérikus asszonyok altatásához”.

A két program célkitűzéseinek nagyfokú megegyezése arra enged következtetni, hogy az újvidéki aktivisták a forradalmak előtti Kassák nyomdokain indultak. S csakugyan: Csuka Zoltán már pécsi verseiben „új nap”-ot dob az égre lázadón, és a „Mindeneket egybekovácsoló Egység” nevében kimondja, hogy a dohos, régi, korhatag világ ellenében „most új eget és új földet kívánunk”. Újvidéken aztán kolumbuszi kedve még magasabbra csap. Most már

a „felharsant szemű pitymallat”-ot himnuszozza, s úgy véli, hogy ha az új költők megszólalnak, a föld végtelen ereje, a munka hatalma és a jövődők gyárszírénái „egyetlen és mindenek felett álló harmóniába szaladnak”, annál inkább, mert az „éjszaka elúszott a mezők izmos vállairól”, az új ember pedig „már a küszöbön áll és énekel”. A teljes értékű, radikális megújulás vágyképzeteit Csuka Zoltán egyfelől szimultanista eszközökkel, másfelől hipertrofált képekkel próbálja fölerősíteni. A földi élet és a kozmosz egymástól távol álló jelenségeinek, képződményeinek nyelvi jeleit szerkeszti egymás mellé, rendszerint megszemélyesítve, hogy a roppant újjászületés dimenziói minél közvetlenebbül mutakozhassanak meg. A versekben így egymásba borulnak az erdők, diadalmasan a nap elé futnak az utak, a hegyek válla összenő, az éjszakák vándorolnak, a kacagós kedvű hársorok összeölekeznek, az égbolt szeme felpattan stb. Az aktivizmus újvidéki műhelyében azonban a mindenre kiterjedő, egyetemes megmozgatottság szólamai megkésetten hangzanak föl. A háború és a vesztes forradalmak utáni csönd sokkal inkább a megtörténtek higgadt fölmérését igényelte volna, semmint a gátakat nem ismerő, feltarthatlanul közelítő harmonikus élet ünneplését.

Nem véletlen, hogy Csuka Zoltánék lírai magatartásának megkésettségére épp Kassák Lajos figyelt föl elsőként. 1922 áprilisában, amikor kezébe kerül Csuka Zoltán *Úr* című folyóiratának első száma, még lelkenedő nyílt levélben köszönti a vállalkozást, nem sokkal később azonban, Csuka Zoltán és Aranyműves János Lajos költészetét mérlegelve, már fenntartásainak is hangot ad. Abból indul ki, hogy a forradalmak után nagyot fordult a világ, az új irodalmi törekvések képviselői „offenzív állásokból” „defenzív állásokba” verődtek át, következőképpen „dörgedelmes pátoszuk”, mely a „harc lendületét” és a „fölébredt önérzet gesztusát” adta az olvasni tudó embernek, mára hitelét veszítette. Minthogy a „puccsok és szónoklatok ideje” éppúgy lejárt, mint a „költők prófétáló és Krisztus-pózos ideje”, a művésznek ma mindent előlről kell kezdenie, s „benső életszükségletből meg kell találnia a mai megvert és védekezésre szorított életnek a hangját”. Ebből a távlatból állapítja meg aztán Kassák, hogy Csuka Zoltánék mind az ideológia, mind a frazeológia tekintetében maradéktalanul elszakadtak a *Nyugat* „hatvanéves korukban született fiataljaitól”, ami nagyon jó, ugyanakkor azonban annyira „terheltek és agyonnyomottak az újabb irányú dolgok olvasásától”, hogy saját énjük csak egészen „halványan világít át a patetikusan bő sorok mögül”. Éppen ezért, hangoztatja végül, Csuka Zoltánék előbbre jutásának záloga az, hogy ott lépjenek ki „első lépéseiket, ahol mi egy periódusunkat befejeztük”.

Ezeknek a lépéseknek megtételére azonban Csuka Zoltán nem vállalkozott. Nemcsak hogy nem követte Kassák izmusváltásait, hanem következetesen óvta aktivista költői magatartásának lényegét, még ha időközben verse kisebb-na-

gyobb módosulásokon ment is át. Vitathatatlan, hogy itt-tartózkodása során az expresszionizmuson belül jellegzetes költői korszakokat alakított ki, melyek az aktivista expresszionizmustól a klasszicista expresszionizmusig vezető útját jelzik, mint Bori Imre állapítja meg, ehhez azonban nyomban hozzá kell tenni, hogy a lehetséges korszakhatárok fölöttébb elmosódtak és esetlegesek. A legélesebb határt talán *Fundamentum* című, 1924-ben publikált kötete jelzi, amely, úgyszintén Bori Imre meglátása szerint, egy „elborultabb költői égről énekel, s a versek zöme sem aktivista plakátvers, nem himnusz és zoltár immár, hanem elégikus panaszdal”. Ugyanakkor azonban a kötet verseinek egy másik vonulatában mégis „himnuszba forr a milliók éneke”, teljes aktivista orkesztrációval harsan föl Európa, Afrika, Ázsia és Ausztrália „minden elnyomottjának vihardala”, s megképlik előttünk a törvényszerűen kiteljesedő jövő távlata is: „bizonyos / hogy fejlődésünk pályája / is megtörhetetlenül biztos ívvel / hajlik az eljövendő esztendők kozmoszába”.

Ez a kételyt nem ismerő bizonyosság Csuka Zoltán aktivizmusának mindent meghatározó viszonyítási alapja. Már a húszas évek elején ennek a bizonyosságnak parancsára énekelte, hogy a „napfénytől dús levegősíkságokon / harmóniába szalad a világ”, később, a húszas évek második felében ugyanennek a bizonyosságnak a jegyében üzent az olvasónak, hogy „rajtunk át már jelzését küldi az élet, a hiánytalan és egész, az emberi, amely ellenállhatatlan erővel dübörög előre a századok országutain”, s végül, a harmincas évek elején, rettenetekkel küzdve már, úgyszintén ennek a bizonyosságnak a birtokában mondta ki, hogy föltétlenül eljön a nap, amikor az elborult szemekről végleg lehull a hályog, és világos lesz minden. Nemcsak azt jelzi ez, hogy Csuka Zoltán tartósan a megálmódott jövő részesének tudja magát, hanem azt is, hogy a világfolyamatot paradox módon benső lélekkel ruházza föl, melynek meglétét és áldásos munkáját eleddig sajnálatos módon elfedték a kaotikus, sötét századok. Ez a „tudás” archimedesi pontja lírájának, segítségével ismételten túl tudja tenni magát a legsúlyosabb pillanatokon is.

Egy helyt azon töpreng el ironikusan, hogy az ember származásáról szóló darwini tanokat sürgősen felül kellene vizsgálni, hiszen a „majom nem irt családot, hazafiasan frankot sem hamisít, nem abortál és tudatos tömeggyilkosságokat sem rendez”. A tudat ambivalenciáján azonban már nem tűnődik el, nem kérdez rá, vajon miért van úgy, hogy a tudat egyfelől időtlen idők óta teljességre törő, fönmaradó alkotásokat hoz létre, másfelől viszont az erőszak és a rombolás vad orgiáit rendezi meg. E kérdés felvetésére egyszerűen nincs szüksége, mert meggyőződése, hogy az ember egyelőre „csírájában alszik még”, csak gyökér az élet kezdetén, ám ennek negatív következményeit eliminálni fogják az „elénk futó idők”. Másutt a történelem lényegét járja körül, rámutatva, hogy minden prédikáció ellenére ezredévek óta él az erőszak, s hasztalan

áltak útjába, hasztalan szenvedtek börtönökben és harcoltak ellene, a „beteg szadista ösztön”-t nem lehetett visszaszorítani. Ezt a definitívnek látszó tapasztalatot végül mégis ellenpontozza: nyilván lesznek még kataklizmák, „vég-ső agóniájában” nyilván tombol még az erőszak, a pusztulást azonban mindenképpen a vég-ső „emberi nagy kijózanodás” követi majd.

Csuka Zoltán föltétlen jövőtudatának hullámai oly erősek, hogy esetenként túlcsapnak irodalmi múltunk némely jelentős alkotásán is. 1923-ban, Madách születésének centenáriumán verssel tiszteleg a költő előtt, kit meghökkentően „diadalt hirdető síp”-nak nevez, majd radikálisan átértelmezi a *Tragédia* mélyen pesszimista üzenetét: „a nagy emberi tragédiák vállalói vagyunk, / és »küzdve küzdünk« az emberért, / akit te is óhajtottál / és »bízva bízunk« az emberben, / akit a ma látók szemei előtt formál / az idők teremtő ereje”.

Abszolútizált hite természetszerűleg több tekintetben is meghatározza a versek szerkezetét, nyelvi megformáltságát. Versei egyrészt az igazságtalanságot, a sötétséget, az elnyomatást, másrészt pedig a minden bizonnyal megvalósuló földi harmóniát, a fényt tematizálják, olyképpen, hogy nagy hányadukban többes szám első személyben szólal meg a lírai én, mintegy ily módon is érzékeltetve, hogy nem bizonytalan, esetleges, nagyon is viszonylagos egyéni reflexiókat, hanem a már látó tömegek igazságait kiáltja világgá. A megsokszorozott lírai én arra hivatott tehát, hogy fölhalmozódott kollektív energiákat demonstráljon. S valójában ugyanezt a funkciót látja el a modern technikai civilizáció vívmányainak gyakori emlegetése is, hisz Csuka Zoltán csakugyan hitte, hogy a lokomotívok, gyárszirénák és aeroplánok énekére holnapra egygyékapcsolódnak a távoli földrészek embermilliói.

Költészetének szembeötlő sajátása továbbá, hogy Csuka Zoltán mereven, avantgárdos elfogultsággal elzárkózik a hagyományos lírai eszközöktől, kiváltképp a rímtől, melyet avatag, visszahúzó, a fontos dimenziókat elmaszatoló rekvizitumnak tart. „Avas poéták rímjei kongatnak körülöttünk”, „a romantika rímes harangjait / kongassák csak az avult poéták”, „költőink még egyre faragják a szép rímeket” – sorakoztatja fel rímellenességének gesztusait, nemegyszer pedig a hagyományosságot és a modernséget is beszédes oppozícióba állítja. Egy helyt nagy nyomatékkal hangsúlyozza, hogy a „babánk barna szeme” helyett az új költők az üvegről, az ezer színben vibráló, világosságot ontó anyagról és a vasbetonról énekelnek, melyből „új életszimfóniák” törnek fel. Másutt óva inti költőtársait, nehogy a „rádiószingora és a futó filmek fényzenéjének korában dudát vagy ócska lantot” vegyenek kezükbe. Csuka Zoltán tehát nem veszi tekintetbe a régi igazságot, miszerint a tehetséges, ihletett, a „mesterség”-et is alaposan ismerő lírikus úgyszólván minden témából esztétikai evidenciát tud teremteni, hogy tehát egy-egy vers értéke nem a jelképes dudán és a lanton, nem a rímelésen és a „babánk barna szemé”-n múlik, hanem

hogy ki játszik a dudán és a lanton, illetve ki választja a kötött strófaféleket valamelyikét, tegyük föl, „babánk barna szemé”-nek megéneklésére. Azt jelenti ez, hogy Csuka Zoltán a tematikai időszerűséget véli elsődlegesnek, mértékadónak, s mindannak, ami ettől az időszerűségtől elüt, a múltak lomtarában jelöli ki helyét.

Tévedés lenne azonban föltételezni, hogy Csuka Zoltán kizárólag az elévültnek vélt hagyományosságot szeretné kiszorítani az irodalomból. *Az idő megállt* című versében pl. nem csupán a „szavak kongó csigaházába” menekülő, a „csengő-bongó rímekig” visszazüllő költőket marasztalja el, hanem azokat is, akik „dadaizmust és egyéb izmusokat hebegnek”. A tematikai időszerűsítés és a programosság korán meglelt útvjáról tehát semmilyen irányban nem hajlandó letérni: a poétikai kalandozás már a biztos jövő elárulásával érne föl.

Érdekes módon ennek a következetes eszmei útonlevésnek kedvezőtlen következményeire már a kortársi kritika fölfigyelt. A harmincas évek elején Szirmai Károly mondta ki, hogy Csuka Zoltán közéleti versei, melyekben a ma nagy gondjait veti föl, nélkülözik a megéltéget, a költő ti. „nem bennük áll, hanem rajtuk kívül”, s ezért e költemények nem mások, mint egy „humanista statisztikus” pátosszal ellendített jankiáltásai. Ugyancsak a harmincas évek elején Illyés Gyula is szembenéz költőnk „mindent legyűrő fiatalságá”-nak lírai eredményeivel. Elsőként azt kifogásolja, hogy Csuka Zoltánnak nem élményei vannak, hanem igazságai. Legfeljebb tapasztalatai. De még gyakrabban véleményei. Mindez természetesen minden költőnek van, bizonygatja Illyés, de az „igazi költő igazsága épp azért hat megdönthetetlennek, mert már a vers anyagában benne foglaltatik”. Csuka Zoltán viszont a „véleménnyel, az ítélettel kezd, s az a valóság, amit a költőnek meg kell látnia, legjobb esetben is példa, illusztráció” marad a tétel igazolására. Fordított tehát a módszere. Illyés másik kifogása az, hogy „kollektív szemléletű” költőnk verseiben „kiktartóan a világ kellős közepén áll”, s valójában „nincs olyan kis gesztusa, amelyhez azonnal ne a fél univerzumot hívná tanúul”. Tehetsége akkor nyilatkozik meg, ha „egyszerű, kézzel tapintható dolgokról beszél”, Csuka Zoltán azonban „nem tudja megállni, hogy a legcsöndesebb tárgyaihoz is ne állítsa oda hátterül a kozmoszt”. Persze hogy nem tudja megállni, fűzném hozzá, hiszen ha megállná, a tiszta jövő képzete óhatatlanul elmosódna, súlyát veszítené.

Mindezzel korántsem azt szeretném sugallni, hogy amit Csuka Zoltán a kor tüneteiről: a „meddő konferenciák”-ról, a „milliók fájó arcá”-ról, a „gyűlölet fényezőri”-ról, a „karrierre vágyó politikusok titkos boszorkánykonyháit”-ról, a „korszakalkotó impotenciá”-ról versbe foglalt, eleve érdektelen. Meglátásai és diagnózisai, sajnos, változatlanul aktuálisak, következésképpen értékesek is, értékük azonban nem annyira esztétikai, hanem inkább etikai jellegű.

Csuka Zoltán intenzív jövővárása ugyanakkor más irányban is meghatározta költészetét. Makacsul fenntartott abszolutizált hite kivételesen nagy helyzeti energiákat halmozott föl, amelyek aztán esetenként szinte robbanva törtek maguknak utat, emlékezetes képsorokkal, futamokkal, látomásokkal ajándékozva meg irodalmunkat. Innen szemlélődve föltétlenül igaza van Szentelekynek, midőn megállapítja, hogy Csuka Zoltán költeményei „páratlanul állnak a modern magyar irodalomban, sőt külföldi hasonlóságok után is hiába keresünk”. Minthogy azonban ezek a húszas évek végén és a harmincas évek elején csakugyan páratlan versek a lírikusi magatartás fentebbi ismérvei folytán csak ritkán szerveződhetek „végső szemléleti egésszé”, hatásfokuk ma már kisebb, mint lehetett irodalmunk egykori vagy akár tegnapi konstellációiban.

Elhangzott a Csuka Zoltán Műfordító Műhely ürményházi zárórendezvényén, 1998. augusztus 29-én.

A TUDAT ÉS LELKIÁLLAPOT NYELVI VETÜLETÉRŐL

HÓDI SÁNDOR

A PROBLÉMA FÖLVETÉSE

A nyelv és a tudat problémája régebbi keletű, mint maga a pszichológia tudománya. A pszichológia megjelenése sem vezetett ezen a téren gyors és látványos eredményekhez. Olyannyira nem, hogy a gondolkodás és a beszéd, a tudat és a lelkiállapot viszonya ma is az egyik legkevésbé kidolgozott, legtalányosabb kérdése a lélektannak. De tudomásom szerint más tudományágak sem jutottak ezen a téren sokkal messzebbre.

A hagyományos lélektanra alapozó beszéd- és gondolkodáselméletek jószerével az alapkérdésekben sem tudnak megegyezni. Nem sikerült például megnyugtató módon tisztázni a gondolat és a szó viszonyát, e jelenségek mibenlétét. Nevezetesen, hogy a gondolkodás és a beszéd azonos jelenségeknek tekinthetők-e, vagy sem. Egyes értelmezések szerint a gondolat és a szó voltaképpen egy és ugyanazt jelentik: a gondolkodás – mondják – nem más, mint belső „néma beszéd”. Mások viszont úgy vélik, hogy a gondolat és a szó a beszéd egymástól jól elkülönülő alkotóelemei. Megint mások azon az állásponton vannak, hogy eleve rossz a kérdésfeltevés: a gondolat és a szó nem vizsgálható sem együtt, sem külön-külön azok jelentéstartalma nélkül. Ugyanis az, ami bennük közös, ami összeköti őket, ami értelmet ad mindkettőnek, az a jelentés. A beszéd és gondolkodás összefüggéseinek a vizsgálatában tehát nem az önmagában vett gondolatra vagy szóra, hanem a jelentésre kell helyezni a hangsúlyt.

A korszerű lélektan állítása szerint mindez vonatkozik a beszéd legkisebb alkotóelemeire, a hangokra is. A hagyományos lélektan, akárcsak a nyelvtudomány, a beszéd hangalakjait sokáig teljesen önálló, a beszéd jelentéstartalmától független elemként kezelte. A kutatásokban a beszéd alapegységül a

jelentéstől elkülönült hangot választották. Csakhogy a korszerű lélektan álláspontja szerint a gondolati tartalmakkal elszakított hang az emberi beszéd szempontjából nem jelent semmit. Az ami a hangot emberi beszédhanggá teszi, az a hang jelentése. A beszédhang mindig meghatározott funkciót tölt be, értelmi tartalommal rendelkezik. Ha a hang nem jelöl semmit, nem lehet beszédhangnak tekinteni. És mivel a beszédhangok a gondolattól nem elszakítható, a beszéd jelentéstartalmától nem elkülöníthető hangok, elsődlegesen nem is a fonetika, az akusztika, a fiziológia vagy a fizika jelenségvilágába tartoznak, ahogyan ezt sokáig gondolták, hanem a lélektanéba.

Nem kívánjuk az idevonatkozó nyelvészeti, illetve pszichológiai kutatások eredményeit tovább boncolgatni, hiszen ez a kérdés nem képezi vizsgálódásunk közvetlen tárgyát. Itt csak azt szándékoztam érzékeltetni, hogy a gondolkodás és a beszéd, a nyelv és a tudat viszonyának vizsgálata meglehetősen bonyolult kérdéskör, amely minden bizonnyal még hosszas elemzésre és ellenőrzésre szorul mind a nyelvészet, mind a pszichológia részéről.

NYELV ÉS LÉLEK

Bennünket itt közvetlenül a gondolkodás és a beszéd, a nyelv és a tudat kérdéskörének egy másik aspektusa, *a tudat és a lelkiállapot viszonyának* a kérdése foglalkoztat. A hagyományos pszichológia – hasonlóan a gondolat és a szó szétválasztásához –, sokáig a tudat intellektuális és affektív részét is kettéválasztotta, azokat egymástól különálló entitásnak tartotta. Ezzel az alapvető hibával el is zárta az útját minden lehetséges további vizsgálódásnak. A korszerű pszichológia feltárta, hogy a beszéd során az intellektuális és az affektív folyamatok egységes rendszert képeznek, nem választhatók el egymástól. Minden gondolat, minden szó, minden fogalom jelentése mellett magában foglalja az ember affektív viszonyát is a gondolat, a szó, a fogalom valóságtartalmához.

Az, hogy az emberek nem közvetlenül érintkeznek egymással, hanem a nyelv segítségével, a szavak közvetítésével, közhely, amely mindenki számára ismeretes. Az a felismerés azonban, hogy a beszéd gondolati tartalmát és affektív vonatkozását nem lehet egymástól elválasztani, korántsem ilyen köztudott, holott rendkívül fontos továbblépés a nyelv és lélek összefüggéseinek a megértése szempontjából. A beszéd nemcsak kommunikációt jelent. A szavaknak nem pusztán intellektuális jelentésük van, hanem affektív töltésük is. Ha úgy tetszik, sajátos energiájuk. Nemcsak az előző nemzedékek által felhalmozott tapasztalatokat közvetítik számunkra, hanem a hozzájuk tapadó életérzést is megszólaltatják. Így nemcsak tudati (intellektuális), hanem közérzeti szempontból sem mindegy, hogy miről beszélünk, mit olvasunk, mire gondolunk magunkban, milyen szavak és képzetek töltik ki az agyunkat.

Éppen affektív tartalmuk miatt a szavak és a gondolatok szinte mágikus erővel hatnak ránk; ellenállhatatlanul magukkal sodornak, befolyásolják akaratunkat, életérzésünket, világlátásunkat, magatartásunkat. Nos, azt gondolom, hogy a gondolkodás és a beszéd, a nyelv és a tudat vonatkozásában erről a kérdésről viszonylag kevés szó esik. Mindenképpen sokkal kevesebb, mint amilyen meghatározó szerepet játszik a nyelv lelkületünkben és életünkben.

A TUDATOSSÁG FOKOZATAI

A lélekformálódás folyamata a tudatosság különböző fokozatainak halad keresztül, ami szorosan kötődik a nyelv elsajátításához és a fogalomvilág kialakulásához. A nyelvben – az „emberiség csoportlelkében” – hallatlanul gazdag élettapasztalat és ismeretanyag halmozódik fel. Hogy ebből a gazdag élettapasztalattól és ismeretanyagból – az „emberiség csoportlelkéből” – az egyéni lélek mit és hogyan jelenít meg, az attól függ, hogy milyenek a nyelvi ismeretei, milyen fogalmakkal és szokászettel rendelkezik. Az emberek a mindennapi beszédben nem élnek a nyelv gazdag lehetőségeivel. Általában kisszámú mondatképpel helyettesítik be szegényes szókincsüknek azokat az elemeit, amelyekkel teletömik a fejüket.

Mondataik jó része előre gyártott, szájukba rágott szöveg, következképp olyan gondolatok foglalkoztatják őket, s olyan érzésvilággal rendelkeznek, amilyenre beprogramozzák őket.

Összegezve a fentieket: a beszédben tehát nemcsak ismereteink és mondanivalónk ölt testet, hanem belső rejtett indítékaink, érdeklődésünk, vágyaink stb., a nyelv egyaránt jeleníti meg tudatunkat és közérzetünket, tulajdonképpen az egész lelkületünket. Csak olvasni kell tudni a beszédből.

HANGSZÍN ÉS KÖZÉRZET

A hangok, a hanglejtés, a szórend, a szavak ismétlődése az élet múltó jelenségeit próbálják megragadni és megjeleníteni: a szorongást, a félelmet, a haragot, a rémületet, a hiányérzetet, a szeretetet, a sötétséget, az elmúlástól való rettegést. A beszéd nemcsak a mondanivalót közvetíti felénk, hanem emlékezik és emlékeztet arra, amit megpróbálunk elfojtani, tudatunk alá süllyeszteni. Erre legtöbbször a hangszínből lehet következtetni.

Vannak mély, középtónusú és magas hangok, és korántsem mindegy, hogy a beszédben milyen hangszín dominál. Más érzülettel jár az *i*, az *ű*, az *ő*, az *á* változatlan ismétlődése, mint az *u*, vagy az *ö* gyakori szereplése. A hangok tónusa is különféle lehet. Van modulálatlan, támadó, durva, mély hang, van

tompa, fénytelen, fáradt mély hang, és van melodikusan csengő, érzelmektől izzó mély hang. Ugyanígy más hangok is lehetnek agresszívek, fásultak, monotonok, unalmasak, panaszosan csüggetegek vagy nyugalmat árasztóak, szárnyalóak. A felcsendülő hangok értelmének kulcsát mindannyian ott hordjuk magunkban. Álunkban sem tévesztjük össze például a kellemetlenül rikácsoló éles hangot egy kellemes dallammal.

A törzsi társadalmak szertartásénekeiben a dallam és a hangfestés képes hipnotikus révületbe ejteni a szeánsz résztvevőit. De a költészetben is másként, szabályosabban oszlanak el a beszédhangok, mint a mindennapi beszédben, többek között ennek tulajdonítható a versek eufóniája, szép hangzása és varázsa. Bizonyos megfigyelések szerint megfelelően hangolt állapotban agyunk és tudatunk képes arra, hogy kommunikáljon az emberi élet és a természeti világ szinte bármelyik aspektusával.

A hangszín, a stiláris jegyek, a mondat széttöredezettsége, a kényszerű ismétlés afféle belső kényszercelemek, amelyek szoros összefüggésben állnak a beszélő személyiségével. A beszédmód szavakkal sokszor ki sem fejezhető lelkiállapotot, gyakran valamilyen pszichológiai köresetet tolmácsol a szakember részére. Tüzetes elemzéssel feltárható például, hogy milyen hangokat, szó szerkezeteket használ gyakrabban az átlagnál egy depresszióban szenvedő ember, egy mániás vagy egy kényszerneurotikus. Ugyanígy mérhető és rögzíthető minden embernek a jellegzetes – másokétól eltérő – hangszíne, hanglejtése és kiejtése.

Azt, hogy a beszédelemek egybefűzése, a szavak sora mennyire más hangulatot árasztat magából, más, közismert példákkal is illusztrálhatjuk. Más a hangulata a röpiratnak, a paragrafusnak, a dolgozatnak vagy az esszének, tanulmánynak, egy szerelmes levélnek vagy egy költeménynek, más az eposznak, a drámának, a himnusznak. A különböző szövegek egymástól eltérő módon engednek teret a társadalmi viszonyok kifejeződésének és a valóság érzelmi megjelenítésének.

A stílus maga az ember – szoktuk mondani. Hogy ez az állítás mennyire helytálló, csak az új pszichológiai felismerések meggyőzően igazolják ennek az állításnak a helyességét. Sőt, tekintettel arra, hogy a forma mindig lelkiállapot és belső tudattartalmak kifejeződése, a stílus sokszor fontosabb üzenetet tartalmaz, mint maga a mondanivaló.

A SZÓ EREJE

A lelkiállapot szempontjából a hangoknál sokkal meghatározóbb szerepet játszanak maguk a szavak. A szavak szimbolikája, hangzása, gyakorisága oldó érzéseket kelthet bennünk vagy nyugtalanító félelmet. Örömet szerez vagy gyászos, komor hangulatot eredményez. A szavak elbágyasztanak, kimerítenek

vagy tűzbe hozzák, felvillanyozzák lelkünket. Szavakkal az embereket rá lehet venni arra, hogy mit tegyenek és mit ne tegyenek. Nemcsak a jóra, a rosszra is. Rávehetők például arra, hogy dohányozzanak, szeszt fogyasszanak vagy öngyilkosságot kövessenek el, kevesebb sikerrel, de le is beszélhetjük őket erről. A dolog sikere a szavak helyes megválasztásán múlik. Attól függően, hogy milyen szavakat hallunk, milyen gondolatok járnak az eszünkben, olyan életérzés kerít hatalmába bennünket.

A szó jelentéséhez társulhat a pszichikus élet bármilyen tartalma, minden, amit az ember átél vagy elképzél. És a szó képes továbbítani, átadni ezt a tartalmat, élményt vagy képzetet más embereknek. A beszéd során az emberek így nemcsak gondolatokat cserélnek, hanem érzelmileg is hatnak egymásra. Ez a magyarázata annak, hogy a hangulat ragályos. A rossz közérzet könnyen elronthatja mások jó kedvét, olyannyira, hogy valóságos mentális járványokat képes előidézni. A magyar társadalom hangulata például sokkal nyomottabb, rosszabb, mint amit a gazdasági vagy politikai helyzet indokolna. Felmérések tanúsítják, hogy a magyaroknál nehezebb gazdasági, politikai és kulturális helyzetben levő népek sok esetben derűsebbek, bizakodóbbak, mint a magyarok.

Megleپően hangzik, de igaz: a szorongó kedélyállapot és a kedvetlenség elsősorban saját képzeletünk terméke. A rossz kedélyállapotú ember feje olyan gondolatokkal, képzetekkel van tele, amelyek nemcsak lehangolttá teszik és beszűkítik szellemiségét, hanem csökkentik életerejét és megbénítják cselekvőképességét. A tragikus múlt fölötti kesergés, az ijesztőnek ábrázolt és kiúttalannak látszó jövő valóban súlyos szorongást és mély depressziót vált ki az emberek tömegeiben. De vajon okkal-e? Csakugyan okot szolgáltat-e a múlt vagy a jövő erre a kesergésre? Semmiképpen, hiszen pusztán szemlélet kérdése, hogy a múltat tragikusnak fogjuk fel vagy éppen dicsőnek. És vajon miért lenne ijesztő és kiúttalan a jövő? Netán azért, mert a köztudatot megfertőző vékony értelmiségi réteg a társadalmi átalakulásban nem találja helyét és szerepét?

Hadd ne folytassam tovább itt ezt a kitérőt. A mondottakkal kapcsolatban annyit szükséges megjegyezni, hogy a szorongó kedélyállapot és a kedvetlenség tulajdonképpen hiszékeny képzeletünk terméke. Azért a sok elégedetlen, önbizalmát veszített ember, mert másodkézből való életet élnek. Azok, akik nem a saját fejükkel gondolkodnak, hanem azt várják, hogy jön majd valaki, aki megmondja nekik, miként vélekedjenek a dolgokról, miben higgyenek, hogyan járjanak el saját ügyeikben, ellenállás nélkül válnak mások manipulációs áldozataivá.

Nem valami szokatlan, rendkívüli dologról van itt szó. A manipuláció az emberi együttélés természetes velejárója, ezért fel kell készülnünk arra, hogy minden kimondott szó kelepcét rejthet magában. A nyelv segítségével szüle-

tésünknel kezdve manipulálnak bennünket. De mi magunk is arra törekszünk, hogy megnyerjünk másokat elképzeléseinknek, saját előnyünkre befolyásoljuk embertársainkat. A kérdés tehát – ahogyan ezt a manipulációs technikák egyik szakértője megfogalmazta –, nem az, hogy részt veszünk-e benne vagy sem, hanem az, hogy a manipuláció passzív áldozatai vagy aktív haszonélvezői vagyunk-e.

NYELVI MANIPULÁCIÓ

A nyelvi befolyásolás eszközei sajnos nem egyforma mértékben állnak rendelkezésünkre. Ma a zsurnaliszták kezében van a világ. Ember legyen a talpán, aki az írott sajtó és a televízió szózuhatagában és képsoraiban feltalálja magát. Ha pontos elemzés tárgyává tennénk a szavak szimbolikáját és érzelmi töltését, könnyen kimutathatnánk, hogy az újságcikkek túlnyomó többsége negatív, élettágadó gondolatokat tartalmaz. A szórakoztatóipar pedig szinte kizárólag erőszakot, defetizmust, káoszt és kilátástalanságot propagál.

Ezek a negatív, élettágadó gondolatok, a pusztulás rémképei és képzetei elborítják az emberek elméjét, rátelepszenek lelkükre, megbénítják szellemüket és jelentősen csökkentik életerejükét. Ezért, amikor kezünkbe veszünk egy újságot vagy leülünk a tévé elé, voltaképpen felmérhetetlen károkat okozunk magunknak. Olyasmit teszünk lelkünkkel, mintha a testi felüdülés érdekében tea vagy kávé helyett maró savas folyadékot, mondjuk lúgkővet szüröcsölnénk.

Mellesleg a híradások, filmek, tévéműsorok tartalma gyakran szövegszerűen, intellektuálisan is azt sulykolja belénk, hogy az életért folyó idegtépő küzdelemben magunkra vagyunk hagyva, sehonnan sem számíthatunk segítségre, senkiben sem bízhatunk, mindenki ellenségünk. Ne ámítsuk magunkat tisztességgel, igazsággal, emberi jósággal, nemes helytállással és hasonlókkal. Fogjuk fel, hogy a valóság kegyetlen hozzánk, az élet a hétköznapiok kemény küzdelméből áll, amely minden pillanatban eltaposhat, meggyalázhat, maga alá temethet bennünket.

Ennek a felénk áradó, ránk szakadó szó- és képzuhatagnak persze semmi köze a valósághoz. Vajon ne volna az emberi életnek olyan tapasztalata, a szavaknak olyan üzenete számunkra, ami az emberi szellem alakító, teremtő erejének sikereit példázná? Már hogyné volna. Mai világunk titka azonban éppen abban rejlik, hogy az emberek ezt a másféle tapasztalatot ne tudják felismerni és alkalmazni önnön sorsuk irányításában. Az élet drámai jellegének kidomborítása, a rossz hírek túlsúlya, az erőszakot, defetizmust, káoszt, rettegést és kilátástalanságot propagáló szavak azt a célt szolgálják, hogy az egyszerű ember ne tudjon szabadon rendelkezni értelmével, érzelmeivel, tu-

datával. Fogadja el annak a mindent irányítani próbáló szellemi hatalomnak a sugallatát, amely kíméletlenül besorol bennünket az egymás ellenében folytatott idegtépő harcba.

Ez a folyamat nem magyar sajátosság. A destruktív szavak áradata jelzi azt a bomlási folyamatot, ami az európai kultúra sajátja. Pontosabban, jelzi annak a kultúrának a bomlási folyamatát, amelyben az ember kezdi mindjobban talajtalannak és gyökértelennek érezni magát.

Nem kívánok itt részletesebben foglalkozni a tudatzüllesztés jelenségével, csak utalni szerettem volna rá, hogyan és miként veszthetik el a szavak eredeti jelentésüket, mitől és hogyan válhat a nyelv, az emberi beszéd a pszichés fertőzés forrásává.

Látnunk kell, hogy a szavak olykor megmutatják a valót, máskor inkább eltakarják. Olykor elkápráztatnak bennünket, másszor lehangolnak. Néha rombolnak, másszor pusztítanak. Néha örömet szereznek, másszor fájdalmat okoznak. Káprázat és valóság, megbízható képzetek és fantáziaképek, igaz és hamis között nem könnyű különbséget tenni. Víziókat, látomásokat, ábrándképeket kergethetünk, miközben azt gondoljuk, hogy a valóságot elemezzük.

A világ a mi képzetünk, mondták a régi filozófusok. Amiben, ha a nyelv és az életézés viszonyáról beszélünk, sok igazság rejlik. A szavak olyasféle káprázatot kelthetnek bennünk, mint a mozivászon vagy a televízió. A színesen nyüzsgő, eleven képsorok, a mozgó figurák mint valamiféle megelevenedett élet magukkal ragadnak bennünket. Együtt szorongunk, aggódunk, sírunk, vagy nevetünk a hősökkel, akik tulajdonképpen nem léteznek, csak a képmásuk káprázat el bennünket. A csalóka képsoroknál is hatásosabbak azok a káprázatok, amelyeket a szavak idéznek elő bennünk. A vizuális élmény is szolgálhat viselkedési modellként számunkra, az embereket azonban mindig szavakkal terelik politikai és ideológiai csapdádba, anyagi csődbe vagy lelki összeomlásba.

KONSTRUKTÍV ÉS DESTRUKTÍV GONDOLATOK

A lélektan feltárta, hogy a legtöbb lelki betegség oka a képzeletben gyökerезik. Sőt, azt is tisztázta, hogy a lelki betegségek mellett az ártalmas képzetek szervi elváltozáshoz vezethetnek, úgynevezett pszichoszomatikus megbetegedést eredményezhetnek. Amikor a tudat és a lelkiállapot nyelvi vetületeiről beszélünk, nemcsak a gondolatok és szavak által kiváltott rossz közérzetre, hanem erre: lelki egyensúlyunk elvesztésére gondolunk elsődlegesen.

A szavak és a gondolatok jelentésük és érzelmi töltésük alapján lehetnek konstruktívak és destruktívak. A konstruktív gondolatok lelki erőt generálnak bennünk, és erősítik a lélek immunrendszerét. A destruktív gondolatok viszont lekötik, elszívják életerőnket, gyengítik az ember immunitását, lelki ellenálló

képességét, mely immunitás nélkül ki vagyunk szolgáltatva különféle lelki és fizikai betegségeknek.

Sorsunk alakulása nem kis mértékben attól függ, hogy képzeletünk síkján milyen pszichikai és szellemi energiákat tudunk mozgósítani a vágyott célok megvalósítása érdekében. Ami persze, mint mondtuk, nem függetleníthető a nyelvi kultúra állapotától és a közélettől. Mai közéletünkre, nyelvi kultúránkra a destruktív szemléletmód jellemző. A féktelen agresszió, a határtalan gyűlölet és düh naponta olyan mennyiségű mérget termel, ami sötét, szorongó érzéseket és céltalan, önpusztító gondolatokat generál bennünk. Az ilyen érzések és gondolatok mérgező toxinjaikkal rombolnak, pusztítanak, bomlasztóan hatnak mind a lelkünkre, mind a testünkre.

Minél félénkebb, megalkuvóbb, kényelmesebb valaki, annál inkább befolyásolható, annál inkább túri és igényli, hogy szellemi táplálékát mások rágják elő neki. Aki így eltúri, hogy lelkét, szellemét mások irányítsák, fejét mások tömjék tele, az túl azon, hogy elégedetlen és szerencsétlen lesz mindig, s ki van téve különféle betegségeknek, életének értékes hajtóerőit hagyja veszni.

„AHOL A MÉREG, OTT A GYÓGYSZER IS”

Hippokratész, az orvostudomány atyja szerint, „ahol a méreg, ott a gyógyszer is”. Ahogyan testünket megmossuk, felfrissítjük naponta, úgy kell lelkünket, szellemünket is felüdüléshez juttatni: – a szavak friss, új közegében megfürösztetni. Apátiánkon, rossz közérzetünkön legegyszerűbben úgy tudunk úrrá lenni, ha előveszünk egy jó könyvet, elmegyünk egy színházi előadásra, meghallgatunk néhány költeményt. A művészi alkotások megmozgatják fantáziánkat. Amire általában nagy szükség van, mert elsősorban saját teremtő képzeletünktől függ, hogy milyen gondolatok járnak az eszünkben, azok mit hordoznak magukban: életörömet, fájdalmat vagy halálos mérget.

A mai ember közérzeti problémáit tekintve úgy tűnik, hogy a szavak veszélyes érzelmi kisugárzásával szemben talán még az ólomköpeny sem nyújthat elegendő védelmet. Ez azonban nem így van. A sok hazugság és téves képzet, amely lehúzza az ösztönök alvilági mélyvizébe, abba az érzelmi ingoványba, amely nemcsak csüggedtté, szorongóvá és elégedetlenné tesz bennünket, hanem kiszolgáltatottá is a lelkünket mérgező, elfekélyesítő indulatokkal szemben, börtönfalként vesz bennünket körül. Ezeket a falakat azonban könnyedén le tudjuk rombolni, hiszen tulajdonképpen magunk építjük őket eltévelyedett képzeletünk erejével.

A csüggedt, szorongó érzéseket, az örökös elégedetlenséget, az irigységet, az ellenséges indulatokat egyszerűen ki kell szorítani agyunkból, és örömet sugárzó képzetekkel, kreatív gondolatokkal, oldó, erősítő érzésekkel kell felcserélni őket. Ehhez persze egy kis segítségre, szellemi örömforrásokra van

szükség: tiszta, gyógyító forrást jelentő szavakra és gondolatokra. A pszichológusok így gyógyítják a lelki beteg embereket. „Meggyóntatják” és „feloldozzák” a szenvedőket, megszabadítják őket téves képzeteiktől és félelmeiktől, kiszabadítják őket önnön képzeletük börtönéből. És mindez kizárólag szavak útján történik.

Ahhoz, hogy a sötét, szorongó, indulatoktól terhes érzéseinktől megszabaduljunk, nincs szükségünk feltétlenül pszichológusra. Minél magasabb szellemi szintre jut valaki, minél eredetibb és intenzívebb a képzelőereje és gondolkodása, annál nagyobb az esélye arra, hogy szenvedő lélek helyett teremtő lélekké váljék. Olyan lélekké, amely a nyelv segítségével megtermékenyítheti a többi ember gondolkodását is, öröme kisugárzásával rokon rezgéseket keltve másokban.

A modern kor embere kizárólag az anyagiakban keresi örömét, és a nyelv többnyire csak eszköz számára mások befolyásolásában. Ebben a vonatkozásban valóban rideg és kíméletlen a világ. Pedig nincs a hétköznapoknak olyan szürke pillanata, amelyet ne aranyozhatna be a szellem ragyogása, amelyben az ember intellektuális tevékenysége révén nem csillanhatna fel a létezés kimeríthetetlen szépsége és gazdagsága. Nincsen olyan ember, akinek minden órája ne kínálna alkalmat ilyen öröm fellobbantására önmaga és környezete számára. Sőt az igazi megvilágosodás gyakran akkor érkezik el valakihez, amikor a legsűrűbb sötétségben és a legmélyebb gödörben érzi magát.

Útját kell állni a mérgező, sötét, halálos gondolatoknak. Ki kell rekeszteni agyunkból minden olyan képzetet, amely szorongást sugall. A kiúttalan bonyodalmak, tragédiák, betegségek ugyanis előbb mind a képzelet síkján fognak meg. A sötétség csak akkor ér el hozzánk, ha képzeletben a szállást előkészítjük neki. Ne váljunk hát nyomorúságunk szálláscsinálójává.

MENTÁLIS OPTIMIZMUS

Mindannyian mindig úton vagyunk valami felé. Valamilyen átmeneti cél felé, amely mögött kimondva-kimondatlanul a boldogság és a halhatatlanság igénye munkál. A tiszta beszédnek, az őszinte szavaknak az volna az elsődleges funkciójuk, hogy segítsenek a válaszadásban: vajon mi végre született az ember a világra? Hogyan tehet szert a teljesség igényére és a boldogság érzésére? Hogyan kerülje el az életszervezés és az önérvényesítés téves irányait, zsákutcáit? Ezzel szemben a tömegtájékoztatói eszközökből ránk zúduló destruktív szavak áradata, irányultsága, divergenciája nem hogy nem segíti a tájékozódást és az életben való eligazodást, hanem reménytelenül szétzilál minden értékrendet, minden szálát, minden ösvényt, amely által az ember valamilyen közösség részesének érezhetné magát, valamely nyelvi kultúrában megtalálhatná önmagát, nyugalmát és magabiztosságát.

A ma emberének világképe és értékrendje romokban hever, nem alkot összefüggő világértelmezési rendszert, hanem hordalékanyagot képez. Külön-

böző igehirdetők, politikusok szólamaikkal, üzeneteikkel, prédikációkkal naponta megpróbálják befolyásolni az emberek életét. Ennek kapcsán felvetődik a kérdés: egyáltalán kell-e az embereket lelki-szellemi módon vezetni, irányítani? A történelmi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy bizonyos lelki gondozásra – a lelkiismereti szabadság tiszteletben tartása mellett – feltétlenül szükség van. Az egyházak lelkiegészség-ügyi szerepének csökkenésével például az emberek fejében nőtt a káosz. A helyes utat és a jó válaszokat azonban mindenkinek magának kell megtalálnia. A független gondolkodás persze erőfeszítést kíván és nagyfokú nyelvi tudatosságot. Erőfeszítést, mert arra kényszerít, hogy az árral szemben haladjunk. És nyelvi tudatosságot, mert a nyelvtudás szintje szoros összefüggésben van a gondolkodás szintjével, az önálló gondolatok kifejezésére irányuló törekvéssel és készséggel.

A pszichikai energiák mozgósítása nem a mentális alkímia tárgykörébe tartozik, hanem egy kis fáradozással realitás lehet minden ember számára. Az örömszegény ember szellemileg és lelkileg szegény. Elégedetlensége a kreatív gondolatok, az alkotó öröm híján fellépő pszichikai elégedetlenség következménye. Az a kesergő panaszáradat, ami jellemzi közéletünket, és ami szinte rákérgeedett az emberek jellemére, a lélek keserű jelbeszéde, a belső homály és üresség kivetülése. Az emberek képzeletvilágából hiányzanak a friss, tápláló, éltető, lelket gyönyörködtető szavak, gondolatok és képzetek. Hiányzik az önálló gondolkodásra jellemző alkotó öröm és szellemi kielégülés.

Óvakodnunk kell attól, hogy ne sodródjunk a szakadékba vezető gondolatpályák áramába, amelyek gyűlöletet gerjesztenek lelkünkben, reménytelenséghez és meghasonlottsághoz vezetnek. Pszichológiai kísérletek bizonyítják, hogy a destruktív gondolatok, a szavakkal való mérgező „oltások” döntő befolyást gyakorolnak az ember szellemi fejlődésére, átalakíthatják magatartását és meghatározhatják egész későbbi életét.

A hamis pályán futó gondolatsorokat, képzeletvilágunk manipulált kényszerpályáit, a beidegzett rossz reflexeinket fel kell oldanunk, hiszen ezek nem egyebek, mint rossz szokások. A rossz szokások helyett jó szokásokat kell akarati-érzelmi életünkbe beépíteni. Meg kell szakítani rossz kontaktusainkat, meg kell szüntetni téves képzeteinket, s a mérgező gondolatok passzív befogadását át kell formálni kreatív szellemi munkává. A szellemi optimizmus, a bizakodó, örömet idéző magatartás új képességeket hoz felszínre bennünk, amelyek az egészségtelen, elmérgesedett emberi kapcsolatainkat átalakíthatják egészséges viszonyokká.

Az életben lehetnek nehéz pillanataink, bőven van okunk bánatra, gyászra, keserűségekre, de minden nehézség, csüggedés és átmeneti visszaesés ellenére a lélek könnyen visszanyeri derűs, egészséges egyensúlyát, feltéve, ha szabadabb tudjuk tenni szellemünket.

NYELVI IGÉNYTELENSÉGÜNK GYÖKEREI

D E T K I G Y Ö N G Y I

Az egyénnek a társadalmi életbe való beilleszkedését és az ott való hatékony részvételhez szükséges szabályok, normák elsajátítását szocializációnak nevezük. Olyan folyamat ez, amelynek során az egyén valamely kultúra sajátosságait: tapasztalatait, viselkedésmintáit, hagyományát, elvárásait befogadja. Ám a társadalomban való sikeres helytállásnak nyelvi feltételei is vannak, így „a nyelvi szocializáció ennek következtében igen fontos, adott esetben döntő következményekkel is járhat az egyén életének alakulására” (Réger 1990).

A nyelvi szocializáció tulajdonképpen azon szabályok összességének helyes alkalmazását jelenti, amelyeket az egyén egy adott közösség tagjaként, mint a társadalom nyelvhasználati normáit elsajátít, és a mindenkori megnyilatkozásaiban követ. Egy nyelv elsajátításával nemcsak a kommunikációs rendszernek jutunk a birtokába, nemcsak annak grammatikáját és szókészletét tanuljuk meg, de olyan tudásegészre is szert teszünk, amellyel egyetemben képesek vagyunk az adott nyelvet a beszédhelyzetnek megfelelően alkalmazni. Tehát a nyelvi és a kommunikációs szabályok elsajátítása egyszerre történik. Valamely nyelvközösség és kultúra aktív tagjává válni egyenlő a beszédképességgel. Az interiorizált (elsajátított) nyelv szabályrendszere társadalmi érvényű, konvención alapuló, a beszélőn kívül áll, így a nyelv elsődlegesen e halmaz formájában létezik, és csak másodsorban jut kifejezésre a beszélő tudatában.

Mindennek vetületében a nyelvi igénytelenség gyökereire kívánok rávilágítani, azt kutatva, hogy miből fakad az a nyelvi restség, amely körülvesz bennünket, amely minduntalan rátelepszik általában is, de különösen a jugoszláviai magyarság szellemére, és az írók, tanárok, nyelvművelők tevékeny gárdája ellenére is megtapad, és csak nehezen levetkezhető.

Valójában a nyelvvel szemben tanúsított igénytelenség gyökerei már kisgyermekkortól kitapinthatók. Nyilvánvaló, hogy ekkor kerül az egyén a közösségbe, környezetébe való beilleszkedésével válik igazán tagjává a társadalomnak. A kisgyermekkor jelentős szakasza a nyelvközösségbe való beolvadásnak, s ebben a szülők szerepe a döntő, ugyanis a gyermek világát legszűkebb környezete, a család határozza meg. A szülő a maga tapasztalatait, viselkedési módjait és nyelvi mintáit átruházza gyermekére, és arra ösztönzi a gyermeket, hogy az hasonlóan gondolkodjon, cselekedjen. A gyermek követi a szülők utasításait, igyekszik megfelelni azoknak, mert azt tapasztalja, hogy engedelmessége révén dicséretben és szeretetben részesül. Azt a nyelvet tanulja meg, amelyet szüleitől hall, ha azok nákolnak/suksükölnek, a gyerek ugyancsak átveszi azt, tökéletesnek véli, hisz csodálja és tiszteli szüleit, és csak később, az iskolában döbben rá a ragozások különbözőségére, esetleg más nyelvbeli hibáira. Mivel a kisgyermek állandóan együtt van szüleiével, azonosul velük, utánozza szokásaikat, viselkedésüket, beszédmódjukat. Éppen ezért van szükség arra, hogy a szülők már az első években, az implicit (nem kifejtett) nevelés idején példát mutassanak gyermekeiknek. Tehát a családalapítók jelentős mértékben hatnak a születendő generációra, azok szemléletére, a dolgokhoz való hozzáállására, nyelvük igényes kialakítására.

Iskoláskorban azonos érdeklődési körű, általában homogén nyelvet és stílust képviselő és közvetítő kisebb-nagyobb csoportokat alkotnak a diákok. Ha a nyelvi igényességre való nevelés eddig váratott magára, tovább egy percig sem szabad késleltetni. Rendkívüli szerep jut a tanároknak, akiktől elvárando, hogy igényes köznyelven szóljanak, és a nyelvi hibákat, vétségeket, amelyek a tanulók beszédében előfordulnak, módszeresen és következetesen, kellő figyelmet fordítva rájuk kijavítsák, valamint a gyerekek nyelvérzékét a tiszta és helyes beszédre hangolják. A diákokat önművelésre kell serkenteni, hogy nyelvérzékük az olvasás és írás útján csiszolódjon és a felnőtté válás korára teljesen kiforrjon. Ebben a korban az egy csoportozhoz való tartozásnak nyelvhasználati velejárói, illetve feltételei vannak, miszerint aki a csoport tagja kíván lenni, annak el kell sajátítania, majd követnie kell azokat az íratlan normaelveket, amelyek a csoportot egyedik. A diáknyelvről van itt szó, annak terminológiájáról, az olyan szavakról és kifejezésekről, mint például a biosz, föci, töri, horog, karó, suli, gimi, csaj, pipi, tesó, hapsi, pasi, szerelés (ruházat), ráz, csápol, horpaszt, stíró, smárol, betermel, klassz, oltári, apasztja a létszámot, döglük utána stb. Szóhasználatukat ötletesség, szinonimagazdagság jellemzi, de ugyanakkor nem áll távol tőlük a pongyolaság, a durvaság és a közhelyek is jól kivehetők beszédükből. „Minthogy pedig ez az életszakasz az önállósodás szakasza, a fiatalok nyelvükben is határozottan eltérni törekcsenek a felnőttektől, ezért a »különbözési vágy, az újítási kényszer, a nyelvi credetiség, a

nyers, harsány, ironikus, határozott és őszinte, szókimondó stílus«, illetőleg a köznyelvtől való tudatos eltérés általában jellemzi a fiatalokat. Sajátos nyelvhasználatuk egyszersmind a csoportba tartozást is jelképezi” (Kiss 1995). Ennélfogva titokzatosabb és izgalmasabb az argót beszélni, mint a felnőttek nyelvén szólni. Amellett pedig nemcsak a fiatalok nyelvére jellemző a különbözősre való törekvés, hanem a felnőttekére is, ezt bizonyítják a csoportnyelvek. A csoportnyelvek olyan társadalmi nyelvváltozatok, amelyek a szaknyelvekkel ellentétben inkább magánérdekűek. Az azonos érdeklődési körű emberek csoportja hozzá létre a szórakozáson, kikapcsolódáson, hobbin alapuló nyelvváltozatokat. Ilyen csoportnyelv a horgászok, kertészkedők, kártyázók nyelve, a gyereknyelv. A nyelv mindig törekszik a változatoságra, a sokoldalúságra: az emberek unalmasnak érzik a megszokott formákat, és változtatnak a jól bevált kliséken. Az persze vitatható, hogy az újításoknak milyen a stílusértékük. A csoportnyelvek mellett jelentős a nyelvjáráások és a köznyelvi norma viszonya is. Azok az emberek ugyanis, akik egy bizonyos nyelvjáráásban tanulnak/tanultak meg beszélni, bár elsajátítják a köznyelvet, de mindig az elsődlegest, az otthonról hozottat érzik sajátjuknak. Azaz: egy magyarcsernyei fiú, aki Kanizsán jár középiskolába, a bánáti tájszólás sajátosságait követve kirekesztődik az osztályközösségből, és olykor viccelődés, gúny tárgyává válik. Igyekszik alkalmazkodni, elsajátítja a többiek által követett konvenciókat és befogadják. De hazatérve természetesen ismét szülőfalujának a tájszólását használja, hisz ezt érzi sajátjának, ez az ő szűkebb anyanyelve. Ha kitartana az észak-bácskai nyelvváltozat mellett, bizonyára ugyancsak a perifériára szorulna, különckek, finomkodónak titulálnák.

A nyelvi igénytelenség kezdetét abban látom kibontakozni és műveletlenül tovább burjánzani, hogy van egy szint, egy olyan határ, amelyen ha túljut az egyén, már nem tud visszatérni. Értve ezalatt, hogy ha az egyén szándékosan igénytelen, de tudatában van nyelvbéli henyességének, és bármikor fel tud hagyni vele – még nem igazán súlyos a helyzet, amíg az előbb említett szinten túl nem lép –, ha az alkalom úgy hozza, hogy a köznyelv igényességével fejezze ki magát. Szándékosan vulgáris olykor a színész játék közben a színházban, vagy az öltözőben, ha durván kifakad, mert nem kapta meg a fizetését, de ha előadás után interjúra kérik fel, tisztán és választékosan válaszol a kérdésekre. Szűk baráti körben ki-ki úgy beszélhet, ahogy neki tetszik, de a nyilvánosság előtt nem. A legnagyobb baj az, hogy a durva stílust a legtöbb ember természetesnek veszi, pedig senki sem kapott jogot arra, hogy nyilvánosság előtt, a munkahelyen, a vonaton, ahol mások is hallják, ilyen szavakat használjon. Az emberi magatartásnak a nyelvi magatartás, a beszéd szerves része.

Másodszor a nyelvhasználati lelkiismeretesség az, amely meghatározza, hogy az egyén hogyan viszonyul a nyelvéhez. E lelkiismeretnek a birtokában igé-

nyességre törekszik, és úgy érzi, hogy tartozik annyival mind az anyanyelvének, mind a környezetének, hogy helyesen és értelmesen éljen vele. Nem rest utánanézni egyes szók írásmódjának, szót emelni, ha nyelvi hibát észlel, tanulni, mert helyesen kívánja használni a nyelvet, amelyen megszólal.

Harmadikként említem azt a kétrétű nyelvi igénytelenséget maga után vonó problémát, amely kódkorlátozás miatt következik be. A kód általában egyfajta ábrázolás, egy bizonyos információ konvencionális jelekkel történő rögzítése. A kód korlátozottsága akkor áll be, ha nincs annyi jel, ahány jelölt, ha kevesebb a rendelkezésre álló szó, mint a megnevezni kívánt fogalom. Így például a magyar nyelv a havat és jeget csak egy-egy szóval tudja megnevezni (ellentétben az eszkimókkal, akiknek több mint húsz szavuk van a hófajták jelölésére), ha pontosításra van szükség, akkor körülírja: porhó, kásás jég stb. Bár a nyelv rugalmas és kreatív, alkalmas új jelek létrehozására, a megszólalási készség korlátozottsága mégis fennáll, mégpedig kétféleképpen:

1. Amikor épp a többnyelvűség gátolja a beszélőt abban, hogy a már meglévő és megfelelő jeleket alkalmazza. Abból adódólag ugyanis, hogy két, illetve több nyelvet ismer az egyén, a beszéd szintjén a nyelvek között interferenciára kerül sor. Az interferencia hullámzavart, hullámütközést jelent, amelyet általában a hasonlóságok vagy a vélt hasonlóságok okoznak. A nyelvek egymásra hatása éppen ilyen közvetett módon a legérzékenyebb, ez figyelmeztet arra, hogy a két- vagy többnyelvűségnek negatív eredményei is lehetnek. A nyelvek kölcsönhatása révén hibák is keletkezhetnek, mivel a hasonlóság tévutakra is vezethet. Ez hangsúlyosabb odafigyelést igényel, annál is inkább, mivel nálunk is fennáll ez a helyzet, a környezetnyelv igencsak rányomja bélyegét nyelvhasználati szokásainkra mind a szóképzlet, mind pedig a nyelvtani rendszer területén. A kétnyelvűség gyakori velejárói a hiperkorrekciók és nyelvi tükrözések. Tükrözésekről beszélünk akkor, ha egy idegen alakot szóról szóra lemásolunk. Például referát, honorár, glikóza. Már nemcsak tükörszavak fordulnak elő fordításainkban, hanem tükörkifejezések, tükörszerkezetek is: átmesélte a filmet – prepričanje filma, nem eldobni való – nije za bacanje, rövidebb-hosszabb – kraće-duže, nyáron-télen – leti i zimi. Az eredeti viszonyokat megőrző kód nem mindig utánzó leképzés, hanem elégtelen kódváltás vagy túlkódolás eredménye. Az előbbi esetében a cena (ár) példájára a magyar ár kiszorítja a díjat: a szállítás díjjegyzéke helyett gyakran hallani a szállítás árjegyzékéről. Túlfordítás jelentkezik, ha egy nyelv szempontjából felesleges, már meglévő elemet is átveszünk, ha a szerb krevetski čaršav, stolni čaršav mintájára a magyarban ágylepedőt emlegetünk. Az idegen szavak kiszorítják a már meglévő magyar szókat, újszerűségükkel, idegenségükkel izgalmasabbnak tűnnek, és a nyelvi kompetenciájában elbizonytalanodott beszélő ezek használatát tekinti igényesnek, egyetemesnek, követendőnek.

2. A másik véglet, amely szintén a kódkorlátozottság rovására írható, a nyelvi provincializmus. Pongyola stílus alatt olyan nyelvi sajátságokat értek, mint amelyeket az igénytelen nyelvi beszélők magukénak vallanak. A pontatlan fogalmazás annak következménye, hogy mondanivalónk logikátlan, ezért vagy szükséztelenségbe vagy bőbeszédűségbe torkollik. Forrása lehet a nyelvi felületesség is: szavaink, kifejezéseink nem pontosan felelnek meg a tartalomnak. Például a töltelékszavak: izé, hogy is mondjam csak, szóval stb. gyakran teszik pongyolává beszédünket. Szószaporítók a terpeszkedő kifejezések: A tudósok már régóta tanulmányozást végeznek, hogy kiderítsék a jelenség okát. Versenyzőnk még nem rendelkezik hibaponttal. Pongyolaságnak minősül a tau-tológia is: keressük a megoldás módját-mikéntjét. A nyugdíjakat igazán valóban kifizetik.

Ezek nyelvi igényessége minimális, szókészlete kisszámú szóra redukálódott, és bár a nyelv nem fedti teljes mértékben a gondolkodás bonyolult rendszerét, a pongyola, henye nyelvi viselkedés következtében még nehezebbé válik az alkalmazkodás a rohamosan fejlődő társadalom feltételeihez.

IRODALOM

- Kiss Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995
- Kovalovszky Miklós–Grétsy László szerk.: *Nyelvművelő kézikönyv*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983
- Papp György: Beszédhelyzeti kötődésű kölcsönszavak és közlési interferenciák a jugoszláviai magyarság nyelvében. In: Kassai Ilona szerk.: *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest, 1995
- Réger Zita: *Utak a nyelvhez*. Nyelvi szocializáció – Nyelvi hátrány. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990
- Szépe György–Zimmermann Claudia: Nyelvpolitikai keret a kisebbségi magyarság kérdésköréhez. In: Kassai Ilona szerk.: *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest, 1995

NEMES IFJAK, ESZMÉNYI „CULTA” HÖLGYEK

Olaszó irodalmi hősök a felvilágosodás magyar irodalmában

B E N C E E R I K A

Fábrí Anna¹ hívja fel a figyelmet arra a Bessenyei-színműben elhangzó mondatra, amely a XVIII. század utolsó harmadában a különlegesség erejével hatott: „Lucinda, hozz egy könyvet!” Szidalisz, *A filozófus* (1777) társasági élet „hívságaitól”, lelki-tartalmi ürességétől megcsömörlött kisasszonya mondja ezt szolgálójának. Hogy az 1700-as évek végén mennyire más – az intellektuális tartalmaktól távol eső – társadalmi szerepet írt elő a közvélemény még az úri kisasszonyoknak is, azt erőteljes kontúrokkal rajzolják meg előttünk a korszakban keletkezett eredeti magyar művek, többek között a már idézett Bessenyei György vagy Csokonai Vitéz Mihály színművei, illetve Kármán József regénye. A *Lais vagy az erkölcsi makacs* (177?) című Bessenyei-vígjáték hősnője számára a meggondoltságon, az esélyek mérlegelésén és a tudatos választáson alapuló életvezetés nemhogy nem előnyt, hanem egyenesen hátrányt jelent a más mechanizmusok működtette világban: „nagy esztét” negatívumként róják fel. A másik Bessenyei-hősnő, Szidalisz magatartását, illetve felfogását nemcsak édesanyja kifogásolja, de Lucinda, a tanulatlan és az életet csak természeti-biológiai sajátosságaiban értelmező szolgáló is megütöközik rajta. Rozáliát, Csokonai hősnőjét pedig egyenesen kigúnyolják a *Tempefői* faragatlan-bárdolatlan világában. A korabeli közösségi normák ugyanis a nőnek egyfajta vegetatív szerepet írtak elő: „A’ férjfi bűn egész világot szaggatja... / Az aszszony tsataráz, ’s bölcsőjét ringatja. / Érdeme, hibája magához képest van / Férjfiakból áll az ostor e’ világban.”² A családi kötelékekből csak a társasági összejövetelek jelenthettek kilépést számukra. Angyélika, *A filozófus* – Szidalisz mellett – másik központi nőalakja, például így mentegetőzik testvére, Párménio előtt, amikor az a felszínes szórakozás, tulajdonképpen az üres, haszontalan életmód miatt rója meg: „Szeretsz-é bátyám? szeress, hid’ el, nints rossz szívem, az

életemet is oda adnám érted, olj hiv testvéred vagyok; de, hogy ártatlanul vigadni kívánok a' világban, azért ne neheztelj reám. Isten, természet adták nekünk a' jót, miért vetném azt meg, mit az Isteni gondviselés vigasztalásomra teremtett? tudod, hogy az emberek szereteti leg-édeseb' 's legnemeseb' erkölts a' földön.”³

A bemutatott közösségi formák azonban – a műveltségi összetevők hiányából kifolyólag – a kicsit is öntudatos és a hasztalan multságokon túl szellemi tartalmakat, megnyilatkozásokat is kereső „culta” kisasszonyok számára (lásd Szidalisz helyzetét *A filozófusban*, vagy Rozáliáét Csokonai *Tempefőijében*) nem jelenthetnek elviselhető életteret. Lais – akinek kegyeciért hárman is versengenek, mégis reménytelennek látja sorsa alakulását – elsősorban az „okosság” személyiségjegyet kéri számon kérőitől: „Többet tesz, higj nékem, végre az Okosság; / A' tűz el-enyészik, 's ez lesz állandóság.”⁴ Hasonló feltételekhez köti saját sorsa boldogulását az „unalommal magát étető” Szidalisz is. Amikor édesanyjának, Eresztrának, arról beszél, hogy olyan férfihoz szeretné kötni az életét, aki belső tulajdonságaiért és nem külső „tekintet”-ért szereti, nemcsak a művelt, felvilágosult szellemiségű férfi ideálképét rajzolja meg előttünk, hanem annak a szabad és öntudatos nőnek is felvázolja karakterjegyeit a korabeli viszonyok közepette, aki a családon belül sem a férj tulajdona, imádatának tárgya vagy kedvenc játékszere, hanem egyenrangú társa. „Ne imádjon engemet, a' ki el-akar venni. Nem illik a' nagy születéshez”⁵ – mondja. A képmutatást, a számítást és az esztelen rajongást kiiktató társ-kapcsolatban mindenekelőtt annak az erkölcsös, de boldogságot is jelentő életnek a feltételeit látja, amelynek megléte vagy hiánya olyannyira foglalkoztatta a XVIII. század etikai értelmű gondolkodását, és amely problematika rendkívül erőteljes formában az egész Bessenyei-életművet is áthatja. Fábri Annának *A filozófus* kezdő soraira vonatkozó észrevételét kissé eltúlozva állíthatjuk (amennyiben a magyar felvilágosodás irodalmának kezdete a Bessenyei-életműben jelölhető ki), hogy a XIX. századi magyar irodalom tulajdonképpen az idézett mondattal kezdődik: „Lucinda, hozz egy könyvet!”⁶

Bíró Ferenc⁷ felvilágosodáskutató állapítja meg, miszerint a XVIII. század 70-es éveiben jelentkező magyar írónemzedékre nagyfokú világnézeti bizonytalanság, ideológiai holdudvar jellemző, hiszen az elavult és követhetetlené vált barokk világgép felbomlását követően nem alakultak ki egy új világszemlélet határozott etikai-eszmei komponenci. Erre az okra vezethető vissza az a költészet terén mutatkozó sajátosság is, amelyet Szegedy-Maszák Mihály⁸ az egységes költői világgép, a „megreformált ideologikum” hiányának nevez a felvilágosodás irodalmában, és – véleménye szerint – csak a romantika, benne Vörösmarty-életműve teremti újjá ezt a mozzanatot. Amíg a vallásos világgép kollektív jelentőségű tartalmakat érvényesítve szublimálta az egyéni életveze-

tés etikai-ideológiai dilemmáit, addig a felvilágosodás korában az e világi, egyéni boldogság kérdéseire terelődött a figyelem. Az „önreprezentáció” ideje érkezett el, miként Fábri⁹ nevezi meg ezt a jelenséget. Nem csoda, hogy mind Faludi Ferenc, mind Bessenyei György (mint a felvilágosodás két reprezentáns alakjának) életművében terjedelmes részt foglalnak el a gondolati tartalmakat kifejező irodalmi műfajok. A világból való – olvasás kínálta – kivonulás lehetősége e viszonyok közepette a lázas útkeresés léthelyzetét, az élet nagy kérdéseivel szembenező magatartásmintát jelentette. Elég csak megvizsgálunk Bessenyei filozófus-alteregójának, Párméniónak az alakját. A *filozófus* harmadik felvonásának hatodik jelenetében egyedül, olvasás közben találjuk. Az olvasás momentuma különös hangsúlyt kap a jelenetben; a szereplő egzisztenciális helyzetét megjelenítő cselekvésmozzanat. Párménio – miként azt ki is fejtí – a könyvektől valamiféle választ remél az őt foglalkoztató megválaszolatlan kérdésekre. Tőle tudjuk meg, hogy filozófusok, vitézek és tanácsosok műveit forgatja, tehát a bölcséleti próza és a szépirodalom, a történet-, had- és jogtudomány egyaránt érdeklődése tárgyát képezi. Nem marad adós sem a szerzők, sem az ideálként megnevezhető névsoraival. Ezek Kopernikusz, Descartes, Locke, Robinet, Euripidész, Szophoklész, Racine, Corneille, Bacon, Richelieu, Colbert, illetve Savoyai Eugén, Turenne, Malborough, Montecuccoli és Hunyadi. De a vígjátéki dialógus során említésre kerül még Manethón, „Egyiptiziai író” és műve, az „*Egyiptiziai mesék*”, valamint Rousseau neveléstana. Párménio és Titzius a történelem alakulásfolyamatát áttekintő – Pontyi műveletlenségét leleplező – beszélgetése viszont arról győz meg bennünket, hogy mindkét ifjú jártas a történettudományban, de a vitát hallgató többiek számára sem érdektelen és ismeretlen a téma. A társasági életet és a kivonuló magányos, de intellektuális magatartást mint az előbbi életmódnak a kritikáját középpontba helyező Bessenyei-színmű alapkonfliktusáról a cselekmény előrehaladtával egyre inkább kiderül, hogy álprobléma, hogy nem igazi ellentét. A divatmajmoló és látszólag könnyelmű életmódot folytató társaságról is megtudjuk, hogy tagjait éppúgy foglalkoztatják az élet nagy kérdései mint Párméniót, és a lehetséges megoldások után ők is éppúgy a könyvekben kutatnak mint a filozófus, csak épp az így – az eltérő világszemléletet reprezentáló hagyományból és az aktuális világnézeti alap hiányából – kialakuló ismereti zűrzavart és többértelműséget másként dolgozzák fel: Angyélika, Titzius, Berenisz, Lilisz a társasági életmód mozgalmasságával leplezi bizonytalanságát, míg Párménio és Szidalisz az elzárkózást, a kivonulást választja. Hogy pontosan milyen lényegi kérdések is zaklatják, azt Párménio a nevezetes olvasási jelenet előtt már kifejtette „(. . .) Ugyan minek tsavargok én ebben a’ zajos világban? (. . .) Hát ez a’ nagy természet, mely itt zúg körülünk, mitsoda rendel és kerekkel foly? ki foghatja meg ennek hatalmas

alkotóját? Teremtő Isten! be kimondhatatlan nagyság vagy te. Természeti okoskodásom szerint csak ezt foghatom meg rólad, hogy megfoghatatlan Isteni valóság vagy, és örökké élsz.”¹⁰ „A 'minden' egy törvénye utáni sóvárgásban egy új metafizikai rendszer igénye nyilatkozik meg, de immár olyan rendszeré, amelynek a gondviselő Istent és a testi meghatározottságú ember fogalmát kell a maga rendjébe illesztenie”¹¹ – állapítja meg Bíró Bessenyei ideológiai-világnézeti útkeresésének „spinozista” jellegzetességét. Az alterego-Párménio tévelygéseiben nem nehéz felismerni a fiatal Bessenyei dilemmáit.

Szidalisz ugyan nem nevezi meg a könyvet, amelyet olvasni szándékozik, de épp bizonytalanságából kifolyólag („A' mellyik eléb' kezedbe akad”) és Lucinda nemtetszéséből („Mitsoda könyvet parancsol a' kis-asszony?”¹²) következtethetünk arra, hogy sokat és több könyvet olvas (a könyvek, a könyvtár[?] mintegy természetes környezetét képezik életének), s hogy olvasmányai nem azok a kisasszonyokat szórakoztató szerelmes olvasmányok, amelyeket Lidás szolgáló csen el tőlük a maga szórakoztatására. Szidalisz, aki Lucinda meglátása szerint „mindent akar, semmi sem kell; sóhajt, búsul, gondolkodik”¹³, feltehetően éppúgy nem találja az őt foglalkoztató lényegi kérdésekre olvasmányaiban a választ („nem kell könyv, mihaszna olvasok”¹⁴), mint Párménio. Ezek a kérdések nem ontológiai természetűek, nem a világertelmezés teológiai vagy teleológiai lehetőségeit érintik mint Párméniónál, hanem individuálisak, az egyéni boldogság mibenlétére kérdeznak rá elsősorban. A nyughatatlan keresés, a bizonytalanság, a harmónia utáni vágy és a társadalmi életből való kiábrándulás azonban közelíti egymáshoz álláspontjukat. Ezért Szidalisz szinte azonnal reagálni tud Párménio hasonló tartalmakat kifejező gondolataira („Mentül tovább tanulok, olvasok, annál inkább' látom, hogy semmit sem tudok, és semmit a' tsupa természetben meg-nem foghatok”¹⁵) és ismeri fel benne azt a „filozófusi szeretetet”, amelyről – a közvetítő szerepet vállaló – Angyélika beszél neki, annál is inkább, hiszen Párménio már elsőt, véletlen találkozásuk alkalmával kifejti, hogy a nőt a férfi társának, egyenrangú szellemi-intellektuális partnerének tekinti: „Ti röviden szoktátok azt kimondani, a' mit mi hosszan nyújtunk; de ti is csak azt érezitek, gondoljátok kitsiny formában, a' mit mi nagyban, és mindenben hasonlóul nemesek, vagy gyengék vagytok, mint mi.”¹⁶ Bessenyei rendkívül felvilágosult nőszemléletére utalnak ezek a sorok abban a korban, amikor vita folyt arról, szabad-e olvasniuk, és ha igen, milyen könyveket vehetnek kézbe a nők. Persze, ha egyáltalán elsajátították az olvasás tudományát annak ellenére is, hogy iskoláztatásuknak, képzésüknek ügye csak ritka egyéni vélemények, kezdeményezések (pl. Ányos Pál, Bárány Péter és Pálóczi Horváth Ádám röpiratai, Kármán József programírása az *Urániában*) tárgya volt. Egyébként listák jelentek meg arról, milyen könyvek ajánlatosak nőolvasók számára. (Fábi Anna *A Nemes Kisasszonyoknak* [1784] című kiad-

ványt említi.¹⁷⁾ Egy Alexovits Vazul¹⁸ nevű hitvédő pedig még 1792-ben is „a könyvek szabad olvasása”-tól védte nevezetes vitáiratában hit- és nemzet-társait, ezért támadta az irodalmat, többek között Bessenyeit is.

Szidalisz és Lucinda könyvekről és az élet minőségéről folytatott – a szolgálta által csipkelődést, az úr részéről bizonytalanságot és unalomérzést tartalmazó – párbeszédének paralelét ismerhetjük meg Párménio és Lidás dialógusában rögtön az első felvonás harmadik jelenetében:

„LIDÁS, fel-ijjedve.

Mit parantsol az úr?

PÁRMÉNIO.

Eredj, hozz-ki nekem az oldal szobámból egy könyvet.

LIDÁS.

Alázatos tudatlansággal kérem az urat, mitsoda könyvet hozzak?”¹⁹⁾

A két szinte azonos tartalmú úr-szolga párbeszéd nemcsak Párménio és Szidalisz szellemi rokonságát, életfelfogásának hasonlatosságait mutatja be, de irodalmi ízlésük és a külföldieskedő, divatmajmoló társaságról szóló véleményük azonosságait is. Lucindától tudjuk meg, hogy Szidalisz – Berenisszel ellentétben – nem tud sem a kínálkozó lehetőségekkel (feltehetően az úri társaságba tartozás házasságkötésre vonatkozó előnyeivel), sem saját személyiségének, társadalmi helyzetének kiválóságaival-kiváltságával élni: „Tzifra, szép, okos, gazdag, s’ nem kell a’ világ. Ki élyék hát köztünk, ha az ilyenek nem élhetnek?”²⁰⁾ (Hasonló okok miatt gúnyolódik Kolumbina, Lais szolgálója is kisasszonya életelvein.) Hogy milyen is az a társasági élet, illetve magatartás, amelytől Szidalisz idegenkedik és távol tartja magát, azt a paralel párbeszédben Párménio mutatja be. Ezek szerint „a’ sok kis-asszony” örökké szíveket vadászik, hasztalanságokról cseveg és mások titkait fürkészi, emellett cifra ruhákban páváskodva csak a külleméről ítéli meg az embert, pedig – mondja Párménio – „ha kényes ruháját a’ juhásznémra adom, azon is épen úgy meg-áll, mint ő rajta”.²¹⁾ (A filozófus rendkívül felvilágosult szemléletéről tanúskodó megállapítás ez; egyáltalán nem a származással, illetve anyagiakban méri a személyi kiváltságot.) Az „ifjú legény” pedig félig letűrt szárú „Anglus tsizmát” húz fel, haja, nyakravalója is ormótlan, cicomás, ezzel kérkedik, nem egyéb kiváló tulajdonságaival. Csokonai Tempefőijében Serteperti viselete szinte megegyezik *A filozófus* Liliszéével, „hosszú tetejű kalapba, térdig érő bőv anglus kaputrokba, három nagy gallérba, szarvasbőr bugyogóba, letűrt szárú nagy bőv csizmába, felfrizírozva, egy nationalspiel a kezébe”²²⁾ jelenik meg előttünk. A *Karnyóné* nevetséges divatmajmolója, Tiptopp, pedig kaputját hátul begomboltan, csizmáját a hóna alatt hordozva érkezik a bécsi és a párizsi újmódiról, többek között arról az „egész lepedők”-et²³⁾ igénylő nyakravalóról is, amelyről Pár-

ménio is megjegyzi a Bessenyei-színműben: „azt gondolnád, egész abroszt kötött oda”²⁴ viselője.

Lucinda *A filozófus* női szolgálója csupán olyan értelemben és annyiban primitív alak, ahogy és amennyire azt alacsony származása, a művelődést, tanulást lehetetlenné tevő társadalmi helyzete igazolja. Egyébként találékony, egészséges ételszemléletű, célratörő leányzó, aki inkább kigúnyolja az úri társaság álszemérmes, képmutató viselkedésmódját, de Szidalisz önemésztő attitűdjét is, mintsem utánozni szeretné. Még Szidalisz és Berenisz is megsejti benne a természetszerű egyszerűséget. „a’ te együgyűséged nékem tetszik – te nevettséges állat vagy”²⁵, mondja Szidalisz, s az állat kifejezés inkább az élőlény vagy az asszonyállat értelmében használatos, mintsem sértő jelentésében. Viszont Lidás, Párménio szolgálója, aki ura magatartását, filozófusi attitűdjét és ízlését utánozza, illetve alakítja a maga értelmi szintjéhez, bárdolatlanságában ura torz képe, neveltséges hasonmása lesz. Tehát a Bessenyei-színmű egy bizonyos szinten nemcsak a tartalmatlan életmód, de az öncélú filozofálás, a sehova sem vezető bölcselkedés, okoskodás bírálata is. Lidás, urához hasonlóan, maga is olvas: az értő befogadó szerepét mímeli. Olvasmányainak jegyzékét is megismerjük. Ezek többnyire a XVIII. század ponyvairodalmának darabjai, illetve lesüllyedt irodalmi alkotások, népszerűvé vált olvasmányok. Gyergyai (Gergei) Albert Árgériusáról, a Salamon és Markalf című középkori eredetű beszélgetésgyűjteményről, az ugyancsak középkorból származó Stülfrid és Bruncvik-mondáról, a Nyul története címen kiadott, a XVII.-től a XIX. századig népszerű satirikus ponyvakiadványról, az Álmos-könyvről, Dugonics András *Trója veszedelme* című elbeszélő költeményéről, Charichlea spártai amazon történetéről (Jókai *A kőszívű ember fiai* című regényében is említésre kerül mint nagyon népszerű történet) és Ilosvai Selymes Péter *Toldijáról* van szó. Mindezek Bessenyei szemében eredeti formájukban vagy pedig lesüllyedt, népszerű alakjukban számítanak ízlésromboló műveknek, kiadványoknak. Emellett Lidás „kóság filozófiát” is olvas, Szókratész nevét említi. A filozófussá válás útját, e magatartást (miként ura elveit a maga értelmi szintjének megfelelően értelmezte) az asszonyi ravaszságok ellenszereként választja, és a könyveit is szíve „erössödése” érdekében („ha most Lutzinda be lépne, mindjárt reá se néznék”²⁶) olvassa ronggyá. Persze „egész vitézségé”-ből, állhatatosságából mi sem lesz Lucinda megjelenésével, mi több, komikus (az úri társaság szentimentális érzelmi kitöréseit mímelő) szerelmi jelenetük végén, el is dobja, Lucindának – mint értelmére, egészségére károst – elégetésre ajánlja fel a „zsíroskönyvet” (feltehetően a *Trója veszedelméről* van szó). Lidás olvasmányinak bemutatása ezzel nem ér véget. Az ötödik felvonás hetedik jelenetében – akár urával a felvonás első jelenetében – szerelmes levél írójaként szembesülünk. De míg a filozófusi magatartást részben feladó Párménio

„hideg” szerelmes levelével (Angyélika értékelése) kapcsolatban Szókratész és Platón neve merül fel („Uh! ti kegyetlen piritusok, nyúl históriák, markal-fok!”²⁷ – hangzik Lidás reagálása), addig Lidás Kónyi János szerelmes verseiből másolja a Lucindának szánt sorokat. Bessenyei itt kicsúfolja, mint a rossz ízlés megtestesítőjét mutatja be kora egyik legnépszerűbb költőjét, Kónyit, miként színművében nevezi, az „ország hadi szolgájá”-t. (A szaktudományos vizsgálatok szerint Kónyi feltehetően nem szerzett tudomást *A filozófus* személyét gúnyoló kitételeiről.²⁸) Lidás egyébként korábban Gyöngyösi János költeményeit használta e célokra, új szerelmes verseskönyvét viszont a lányoktól lopta el, akik „tsak szerelmeskednek belőlle”. Végül a következő épületes sorokat „rántja-ki belőlle”:

„Tsak téged szeretlek, mig e’ földön élek,
A’ mig bennem piheg, tseng, peng, teng a’ lélek.”²⁹

Bessenyei György *A filozófust* „a’ mind két ágon lévő nemes Magyar Ifjúságnak” ajánlja, a „férjfiú ifjak”-at és a „kisasszonyok”-at egyaránt megszólítva. Ajánló levelében a „valósággal nemesnek lenni” törekvését állítja előtérbe; magyarázata szerint „nintsen e’ világon egy ifjú részirül dicsősségebb dolog, mintha a az nemes erköltsökkel és arany elmével bir”.³⁰ Ehhez tartja út- és példamutató olvasmánynak saját színművét is.

A magyar felvilágosodás irodalmának programírását, *A nemzet csinosodását* író Kármán József elvei nemcsak az irodalom társadalom- és erkölcsformáló szerepét illetően egyeznek meg Bessenyei nézeteivel, de abban is, hogy Kármán ugyancsak kiemeli a női nem szerepét a magyar irodalom alakulása szempontjából. *Az Uránia I. Bézvetésként* ismert programírásában a nőkhöz mint elsődleges befogadói közönséghez fordul: „Nem bántjuk meg a férfiúi nemet, ha azt állítjuk, hogy a szépnem az ízlés uralkodónéja. Lány érzésök hatalmasabban elfogadja mind azt, a mi szép. Nem kételkedünk, hogy egy nemnek tökéletesítése által a másnak is szolgálunk.”³¹ Kármán programírásai az *Uránia* három megjelent számában, 1794-ben és 1795-ben jelentek meg. Ugyanakkor az *Uránia* folytatásokban közölte a *Fanni hagyományai* című regényét, amelyben az imitált (sokáig autentikusnak vélt) női elbeszélő jelenségét teremti meg a magyar irodalomban. Fanni azonban nemcsak naplót ír, hanem olvas is, többek között Gessner *Idilljei*ben talál saját érzelmi állapotával megegyező hangulatokra, képzetekre. Gessner művét Kazinczy fordította magyar nyelvre, 1788-ban jelent meg Kassán *Geszner Idilliumi* címen. Fanninak T-ai magyarul olvas fel Gessnerből. Ez a tény nemcsak arra utal, hogy a lány olvasmányélményekben keres saját lelki állapotával szinkron megfeleléseket, de azt is, hogy a legújabb irodalmi törekvéseket, jelenségeket is figyelemmel kíséri, azaz a környezetben, ahol él, jelen vannak ezek a kiadványok. Fannit azonban spontán elbeszélő tehetség jellemzi: érzelmi túlfűtöttsége, indulatai és szen-

vedélyc kifejezésének, levezetésének talál formát a napló- és levélírásban. Bíró Ferenc³² értelmezése szerint Fanni élete tragédiája nem a Hamupipőke- vagy a Szép Ilonka-szerű szituációból következik, hanem az intellektuális attitűd, azaz a meggondoltságon alapuló életvezetés hiányából. Fannival pontosan az történik, ami miatt a korszak nőügyben felszólaló írói hangot adnak véleményüknek: tehetségének pallérozatlansága és tájékozatlansága miatt nem tudja helyesen felhasználni az élet kínálta lehetőségeket (nem hasznosítja a báró L-nétől kapott ismereteket és intelmeket, T-ai iránti érzelmei is túlnőnek a realitásokon), rosszul méri fel a jelen eseményeit, és jövőjét sem képes megtervezni. Fanni műveletlen és kissé ostoba. Az irodalom funkcióját (mutatja a Gessnerből való felolvasási jelenet) is tévesen értelmezi: nem az irodalmi mű hitelét méri a valósághoz, hanem a valóságot szerető olvasmányai világához igazítani. A felolvasott Daphne–Alexis-jelenetet önmaga és T-ai esetére vonatkoztatja, pontosabban az olvasmánybeli történet érzelmességét szerető a valóságba transzponálni. Feltehetően nem is vágyik az irodalom, illetve az elbeszélés (báró L-né előszóban előadott történeteiről van szó) képzeleti-irracionális világából visszalépni a hétköznapi világába (mint ahogy ez egy normál olvasó esetében lejátszódik), illetve az életvezetés józan tartalmait figyelembe venni, hiszen ezzel a meg nem értett, üldözött, szerelmében akadályozott nő fenséges és mártír szerepéről kellene lemondania. Fanni csak annyira szuverén alkotó egyéniség, amennyire ezt a választott irodalmi szerepet a végsőkig érvényesíti, megvalósítja a mindennapi életben is. Vele szemben Csokonai Rozáliája a *Tempefői*ben messzemenően tudatosabb: irodalmat alkotó és befogadó személyiség. Csokonai 1793-ban írta a *Méla Tempefői, avagy Az is bolond aki poétává lesz Magyarországon* című színművét. Főhőse, Fegyverneki Rozália nem pusztán „nemzeti irodalomért buzgó honleány”³³: sokkal több annál. Tehát egy évvel Kármán József nevezetes programírásai és a *Fanni hagyományai* megjelenése előtt alkotja meg a szuverén magyar nőíró, a „poétria” ideálképét. (Az első magyar írónők – Petrőczy Kata Szidónia irodalmi ténykedését leszámítva – is csak néhány évvel később lépnek nyilvánosság elé önálló irodalmi művekkel. Molnár Borbála munkái is 1793-ban jelennek meg.) A *Tempefői* intertextuális kapcsolatkörében nyilvánvalóan ott szerepel Besenyei György *A filozófus* című műve is. Szidalisz azonban csak az érdeklődő befogadó szerepét mondhatja magáénak. Olvasmányai között véletlenszerűen válogat, és azt sem fogalmazza meg határozottan, hogy mit, milyen témákat, tanulságokat keres bennük. Egyetlen konkrét igénye, hogy különbözzék a kérkedő társaság kissé műveletlen, kissé felszínes tagjaitól, s hogy leendő férje a művelt társ személyét ismerje fel benne. Az erkölcsös élet feltételeihez ugyanis Szidalisz felfogása szerint is hozzátartozik a műveltség és az olvasottság. Fegyverneki Rozália olvasóként is öntudatosabb. Tudja mit akar és mit

keres a könyvekben, mi több, nála a befogadáshoz az értelmezés és az értékelés szándéka is kapcsolódik. Ő nem csupán az egyenjogú házastárs, hanem az egyenrangú író társ szerepét szeretné magáénak mondani, tehát a férfiak társadalmi szereplehetőségei mellett azonos kulturális jogokra és lehetőségekre is pályázik. A *Tempefői* első jelenete olvasási jelenet. Rozália Pálóczi Horvát Ádám verseit olvassa. Horváth költeményeiről, de az esztétikai élmény sajátosságairól, az irodalom értékéről is véleményt formál. Mindenekelőtt a költő kifejező erejét, eredetiségét, gondolati-képi gazdagságát dicséri. „Horváth úr Musája olly hatalmas”, legnagyobb értéke azonban, hogy „sok ezer világon keresztül” vezetve olvasóját, „megújul benne a lélek”.³⁴ A Horváth-dalok Rozáliát saját erkölcsi nézeteinek, világszemléletének megfogalmazására ösztönzik. „Hazám nagyjai! mikor tanúljátok meg a virtust s az ész érdeme szerint becsülni?”³⁵ – sóhajt fel, miáltal nemcsak a korabeli társadalmi értékrend hibáira mutat rá, de arra a személyes meggyőződésre is, hogy az egyes ember erkölcsi hovatartozása nem származásánál fogva, hanem érdemei szerint ítéltető meg. Emellett ráérez az irodalom hatástendenciáira, nevelő szerepére, mi több, értékeinek maradandóságára is. „Balgatag világfiak (ti olyan gyönyörűségeken kaptok, mellyek mikor elrepülnek, komor unalmat hagynak magok után. Az én szívem olly édességgel él, mellynek kóstolására megújul, s csak azért hagyja azt félbe, hogy hasznát vegye.”³⁶ A saját egyéni világlátására reflektáló irodalmi élmény ugyanakkor versírásra ihleti, ennél fogva nemcsak az irodalmat értő módon olvasó „culta” kisasszony, hanem az alkotó, a költő nő portréja is formát nyer előttünk. Költeményét (Csokonai *Víg élet a Parnasszuson* című költeményéről van szó) Tempefőinek olvassa fel. Kettejük beszélgetése nemcsak az irodalom dolgaiban jártas személyek gondolatcseréje, hanem verses formában történő kölcsönös szerelmi vallomástétel is. Rozália széles látókörű, tájékozott, értő irodalomkritikus. Véleményformálásában határozott. Saját költői munkásságának megítélésében is objektív, de mindenekelőtt a szerénység ösztönzi arra, hogy Tempefői költői tehetségét a magáénál nagyobbra értékeli. Kettejük világával szemben – akár a mintaként is értelmezett *A filozófusban* – ott van a faragatlan-műveletlen vidéki társaság, első sorban Rozália családja és annak baráti köre. Szidalisz és Párménio csak egy kissé felszínes, de alapjában véve jóindulatú és az ismeretszerzésre nyitott társasággal áll szemben. Fegyvernekiék köre nemcsak bárdolatlan, hanem határozottan rosszindulatú, retardált szellemiségű is. Érdekes, hogy Rozália egyéb olvasmányait, „kised magyar könyvtárát”³⁷ (Szidalisz unalmában tölti a napot könyvei között, Rozália az esztétikai élmény és az alkotói munka adekvát helyszínét találja meg közöttük) a sznob és műveletlen, idegen nyelvű divatkönyvekért (ami nála van az épp a komplimentekről szól) lelkesedő Sertepertivel folytatott dialógusából ismerjük meg. Ezek szerint könyvtárában

elsősorban magyar könyvek, Péczeli József, Péteri Takács József, Szilágyi Sámuel művei, illetve fordításai szerepelnek, de ott van könyvei sorában Gyöngyösi István *Porából megéledett Phoenix* című műve és Pálóczi Horváth Ádám *Hunniása* is. Serteperti nemcsak nem hallott róluk, de elolvasni is alig tudja a címeiket. (Feltehetően nem ismeri már jól az anyanyelvét sem.) Rozália tehát a magyar irodalom aktuális jelenségei iránt érdeklődik, legújabb alkotásait és kezdeményezéseit is számon tartja, hiszen olvasmányai között vannak olyanok, amelyek csak néhány éve láttak napvilágot. Péczeli József Voltaire-fordításai, *Henriásának* két kiadása például 1786-ban és 1792-ben jelent meg, Horváth *Hunniása* 1787-ben. Sertepertinek Voltaire-t olvas fel. Pukánszkyne Kádár Jolán³⁸ a felolvasott részletről megállapítja, hogy az a Szilágyi-féle fordításból származik. Serteperti unalmának számos jelét adja és bárdolatlan megjegyzéseknek sorát teszi, míg végül a „Hol kell ezt már nevetni kedves kisasszonykám?”³⁹-féle kérdésével véget vet a kínos felolvasásnak. Rozália hiába próbálja bevonni a jó ügy (a magyar nyelv pallérozásának) szolgálatába. Fejlett esztétikai érzékéről tanúskodó megjegyzése – „a vidámság, az öröm, s a vígság nem mindég a nevetésben áll; s a magát édesdeden múltató szív nem hahotával trombitálja ki kedves gyönyörűségeit”⁴⁰ – sem bírja jobb belátásra beszélgetőpartnerét. Ugyancsak a legbárdolatlanabb szöveggörnyezetbe (Fegyverneki gróf és Serteperti dialógusába) helyez el olyan információkat az író, amelyekből Rozália műveltségének kiterjedéséről, idegen nyelvű tájékozottságáról értesülünk. Az apa elbeszélése szerint egyszer idősebb lányát is, hogy „okosabbodjon”, német társaságba vitte, ahol azonban az hamarosan megismerkedett egy berlini professzorral, akivel „legtöbbet fecsegtek valami Gellértről”.⁴¹ Christian Fürchegott Gellert kapcsán véli úgy Serteperti, hogy bizonyára a Gellért-hegyről kérdezősködött a „világ tudósa”. Ugyanezzel a berlini professzorral folytat vitát arról Rozália, hogy *A tavasz* című verset Lessing írta-e. Ezt a beszédet értelmezi úgy a gróf, hogy a „politikus professor” azt mondta lányának, „nem lesz ing”. Megjegyzése, „nem lesz, nem lesz ing – hát gatyá annyival inkább nem lesz”,⁴² önmagáért beszél. Fegyverneki Rozália tehát Gellertet, Lessinget és Kleistot is olvas, de egyéb megjegyzéseiből tudjuk, hogy ismeri Horatiust, Vergiliust és Ovidiust is. Műveltsége és az őt körülvevő társaság faragatlansága között áthidalhatatlan távolság húzódik. Természetesen képezi gúnyolódásuk örökös célpontját. Az apa idősebb lánya könyvtárát „díbdábságnak” ítéli, az olvasást pedig az úri nemhez méltatlan, alantas cselekedetnek tartja. Ez utóbbi érv képezi egyébként Rozália irodalomszerete miatti ellenszenvük alapját is: attól tartanak, a „sem mire kellő holmik”, azaz az eredeti magyar irodalom (amit nézetük szerint „paraszt világ firkált”⁴³) iránti rajongása szégyenére lesz fényes famíliájának. Fegyverneki faragatlan, parlagi nemes, ugyanakkor „derék magyaros ember”,⁴⁴ magatartására inkább

a maradi életelvekhez és a konzervatív művelődési igényekhez való ragaszkodás jellemző, mintsem az ellenszenv, ezért keresheti benne Tempefői is a mecénását. Éva, a fiatalabb Fegyverneki kisasszony azonban meglehetősen rosszindulatúan viszonyul mind nényéhez, mind annak érdeklődési köréhez. Az irodalmat, a könyveket, többek között alávalóságnak, dibdábságnak, hitványságnak, parasztságnak és szemétnak is nevezi. Véleményébe a valamely területen (itt a műveltségről van szó) alsóbbrendűek kisebbségi érzése, irigysége, az azt pállástoló kevélység, gőg is benne foglaltatik: „A maga hitvány könyveit a magyar alávalónak nevezi, rá se néz, csupa szemétnak tartja. A főrendektől fogya a kapásig, kivévén egyet kettőt az urak közül, a kik a külső nemzeteknek, franciáknak, anglusoknak szokásait éktelen parasztsággal megvetik, s ugyan azon parasztságok miatt csak a könyvekkel való időtöltésben követik őket.”⁴⁵ Ha a korszak (a XVIII. század utolsó harmadának) irodalmát vesszük alapul, akkor itt a tanulatlan-műveletlen Fegyverneki Éva Bessenyei György, Baróti Szabó Dávid, Rájnis József, Révai Miklós, Ányos Pál, Dayka Gábor, Virág Benedek, Szentjóni Szabó László, Batsányi János, Verseghy Ferenc, Kármán József, Kazinczy Ferenc és természetesen Csokonai Vitéz Mihály költészetéről, munkásságáról ítélekezik negatív felhanggal. Erről a magatartásról egy német, Betrieger nyomdász mond élesen elítélő véleményt, mintegy a korabeli magyar kulturális állapotokra is fényt vetve: „Én az urak magyar hazájabeli rendeknek ítéletéből ítélek. Ők az ő nemzeti nyelveket nem szeretik, sőt úgy mondhatom, hogy gyűlölik is, a melly szűgyen, gyalázat a legokosabb XVIII. században.”⁴⁶ Csokonai kimeríthetetlen ötletekkel fokozza a társaság (Serteperti, Fegyverneki Éva, Tökkolopi, Koppóházi) műveletlenségénc mértékéről kialakult képünket. Éva Szuszmirral – meglehetősen leromlott változatú – népmesét meséltet, és abban végtelen gyönyörűséget talál. Serteperti és Fegyverneki könyvekből kitépett lapokat használ pipagyűjtiósnak (Gyöngyösi János verseiről van szó) és Serteperti egy ilyen könyvapról felolvasott versből kihallván, Paphos váráról azt hiszi, pap- vagy pápahúst jelent. Rozáliának, aki vonakodik velük szűgyenszéket játszani, azt tanácsolják, dobja el Pálóczi Horváth Ádám *Holmiját*. Tökkolopi a Tempefői által dicsért Szentjóni Szabó költészetével szemben emeli ki Csikorgó fűzfapoéta – a színmű menetében is elhangzó – „remekléseit” és a *Hunniás* lapjaiba csomagolja a tarokkot. Ezt látva hangzanak el Tempefőinec az egész korabeli viszonyokat összegező és saját poétai mivoltát, egzisztenciális helyzetét bemutató nevezetes mondatai: „Magyar Musák! ha vagytok, látjátok-é millyen időre jutott a magyar nemzet! (. . .) Rémüljetek akik okosabbak vagytok az ilyeneknél! tartsatok tőle, hogy közönségesse ne váljon ez a hazában, s megesmértető jelvé ne legyen a magyarnak. Ha ti még egynéhányan nem csillámlanátok egünkön, közönségesen el lehetne mondatni: hóg az is bolond, ki poétává lesz Magyarországnban.”⁴⁷ Tempefői egyébként

Rozálián kívül még Tökkolopival, Csikorgóval és Musaival folytat irodalmi beszélgetést. Az előző kettő műveletlenségéről könnyedén lerántja a leplet, mindkettejüket nevetség tárgyává teszi. Tökkolopi hallott ugyan Szentjóni Szabó László Bécsben előadott *Mátyás király* című szindarabjáról, de azt nem értéke és nemzeti jellege miatt értékeli nagyra, hanem mert a bécsi közönségnek is megnyerte tetszését. Tempefői ironikus dicséretében, amikor az Apolló és Pán művészete között ítélező Midasz királyhoz hasonlítja, nem veszi észre a célzást. A költő az elődei dicsőségét megéneklő Zrínyi és az asztala mellett népe költészetében gyönyörködő Attila példáját hozza fel a költészet védelmében – hasztalan. Értelmes szót költészetről, kultúráról Musaival vált. Musai észrevéve Tempefői könyvtárában Rájnis Vergilius-fordítását, azt „gyönyörű munka”-nak nevezi, mellyel „nyelvünk dicsekedhetik”.⁴⁸ A magyar nyelvűség irodalmi programja mellett (Csokonai szöcsöveként) Rozália és Musai is többször hitet tesz. Tempefői a magyar irodalom sanyarú helyzetének döbbenetes képével Fegyvernekiék társasága, a *Hunniás*ba tarokkot csomagoló Tökkolopi példája mellett, még egy alkalommal szembesül drasztikus erővel. A klérus magyarellenességéről is képet kapunk, amikor az egyébként becsületes és értelmes, de feljebbvalói parancsát teljesítő Köteles tiszteletesnél mint gyűjtősnak szánt papírt, a *Magyar Museum*, a *Mindenes Gyűjtemény*, Kazinczy *Orpheusa* és a *Pesti Mercurius* példányait, illetve Bessenyei, Faludi, Gyöngyösi (Tempefői egyébként védelmébe veszi a leoninus-író: „Meg lehetne ám a magyar poesisnek azt az atyját, feles piszkái mellett is becsülni”⁴⁹) és a klasszikus triász munkáit pillantja meg. „Én szivemből kívánom, virraszszon a jó isten boldogabb napokat édes nemzetemre, s hallgassa meg az én titkos óhajtásaimat”⁵⁰ – mondja Köteles tiszteletes, s szavaiban akár egy jakobinus papköltő gondolataira is ismerhetnénk.

Rozália tehát a magyar nemzet ügyét szolgáló kivételek körébe tartozik, aki kétszeresen is különös jelenség a XVIII. század végi Magyarországon. Egyrészt mert átlátja a kulturális állapotoknak a nemzet haladásával való összefüggéseit, másrészt mert nőként is vállalja a magyar irodalomért folytatott harcot akkor, amikor a férfi írók helyzete is – miként azt Tempefői (azon túl persze Csokonai) sorsa példázza – kilátástalan. Csokonai más műveiben is szerepeltet „cultura” hölgyeket (pl. Petronella, a *Cultura* című színmű szereplője), de egyikükre sem jellemző az a fejlett irodalmi ízlés és írói öntudat, mint amit Fegyverneki Rozália képvisel. Amíg Bessenyei hősei, Szidalisz és Párménio, világnézeti útkeresésük eszközeül forgatják a könyveket, Tempefői és Rozália magában az irodalomban, az íróként való létezésben találta meg a lehetséges erkölcsös életvezetés formáit.

JEGYZETEK

- 1 Fábri Anna: Az első lépések – férfikísérettel = F. A. „*A szép tiltott táj felé*”. A magyar íróink története két századforduló között (1795–1905), Budapest, 7. p.
- 2 Bessenyei György: Lais vagy az erkölcsi makacs = B. Gy. *Színművek*, Kritikai kiadás (a továbbiakban Kk.), Budapest, 423. p.
- 3 Bessenyei György: A filozófus = B. Gy. *Színművek*, Kk., Budapest, 503. p.
- 4 *Lais* . . . , Kk., 435. p.
- 5 *A filozófus*, Kk., 506. p.
- 6 I. m. 496. p.
- 7 Bíró Ferenc: A látó. Batsányi János = B. F. *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Budapest, 1994, 347–362. p., illetve Bíró Ferenc, Berzsenyi és a felvilágosodás, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1976, 33–37. p.
- 8 Szegedi-Maszák Mihály: A magyar költészet főbb típusai a kései XVIII. és a korai XIX. században = Sz. M. M. *Világkép és stílus*, Budapest, 37–74. p.
- 9 Fábri Anna: „*Fekete hatyúk, fehér csókák*”. Hősnők és íróink a XVIII–XIX. század fordulójának magyar irodalmában = Szerk. Debreczeni Attila, Folytonosság és fordulat, Debrecen, 1996, 295–309. p.
- 10 *A filozófus*, 513. p.
- 11 Bíró Ferenc: A filozófus. Bessenyei György = B. F. *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Budapest, 1994, 78. p.
- 12 *A filozófus*, 496. p.
- 13 I. m. 496. p.
- 14 Uo.
- 15 I. m. 542. p.
- 16 I. m. 543. p.
- 17 Fábri Anna: Jegyzetek = F. A. „*A szép tiltott táj felé*”, Budapest, 1997, 201. p.
- 18 Alexovits Vazul: *A könyvek szabados olvasásáról*, Pest, 1792
- 19 *A filozófus*, 500. p.
- 20 I. m. 496. p.
- 21 I. m. 499. p.
- 22 Csokonai Vitéz Mihály, Tempefői = Cs. V. M. *Összes Művei*, Budapest, é. n., 1262. p.
- 23 Csokonai Vitéz Mihály: Az özvegy Karnyóné = Cs. V. M. *Összes Művei*, é. n., 1394. p.
- 24 *A filozófus*, 500. p.
- 25 I. m. 497. p.
- 26 I. m. 549. p.
- 27 I. m. 577. p.

- 28 Wéber Antal: Kónyi János = *A magyar irodalom története* III., Szerk. Pándi Pál, Budapest, 1965, 62–63. p.
- 29 *A filozófus*, 585–586. p.
- 30 *A filozófus*: Ajánló levél, 493–494. p.
- 31 Kármán József: Uránia I. = K. J. *Szív és elme*, Kolozsvár–Bukarest, 1998, 99. p.
- 32 Bíró Ferenc: A regényíró Kármán József = B. F. *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Budapest, 1994, 219–233. p.
- 33 Julow Viktor, Csokonai Vitéz Mihály = *A magyar irodalom története* III., Budapest, 1965, 228. p.
- 34 *Tempefői*: 1254. p.
- 35 I. h.
- 36 I. h.
- 37 Rozália nevezei így. *Tempefői*, 1263. p.
- 38 Pukánszky Kádár Jolán: *A drámaíró Csokonai*. Budapest, 1965, 21. p.
- 39 *Tempefői*: 1265. p.
- 40 I. m., 1265–67. p.
- 41 1269. p.
- 42 1270. p.
- 43 1267. p.
- 44 Csokonai utasítása szerint. *Tempefői*, 1266. p.
- 45 I. m., 1282. p.
- 46 1286. p.
- 47 1333. p.
- 48 1319. p.
- 49 1344. p.
- 50 I. h.

EGY RÉGI BECSKEREKI LAPSZERKESZTŐ

Dr. Brájjer Lajos munkásságáról

N É M E T H F E R E N C

Ötvenöt évvel ezelőtt, 1943 novemberében hunyt el a bánáti irodalom és közélet egyik ismert alakja, az újságíró, műfordító, utazó, lapszerkesztő és nyomdatulajdonos, dr. Brájjer Lajos. A bánáti művelődési élet és zsurnalisztika megbecsült munkása, aki lapot szerkesztett, nyomdát vezetett, fiatal írók/újságírók útját egyengette, de munkássága már feledésbe merült. Pedig dr. Brájjer Lajos esetében van mit elragadni a feledéstől, hiszen olyan publicista volt, akinek figyelme a közélet szinte minden területére kiterjedt, a színháztól a zenéig, a nyomdászattól a könyvkiadásig, a műfordítástól a politikáig. Több nyelvet beszélő igazi européer volt, Pesten, Fiumében, Rómában és New Yorkban is otthon érezte magát, zenerajongóként szorgalmas látogatója volt a bécsi operának, a milánói Scalának, a New York-i Metropolitannek, szívesen látogatott Velencébe, Stockholmba, Lisszabonba és Madridba; nyáron a francia Riviérán is megfordult, s ritkán mulasztotta el a nizzai karnevált. Mégis igazi otthona Bánát, Becskerek volt. Ott élte élete legboldogabb napjait. Ott alkotott.

Már indíttatása is rendhagyó volt. 1865. március 23-án született Nagybecskereken az Úri utcában, az akkor már híres Pleitz Ferenc Pál nyomdász unokájaként. Gyermekkorra is e jeles nyomda szedőszekrényeinek árnyékában telt, ahol időnként több bánáti író és költő megfordult, minthogy a Pleitz-nyomda volt egyike a legtekintélyesebb és legrégebb bánáti kiadóknak, amelyek nyomdagépeit még 1847 októberében indították be. Brájjer már gyermekkorában megismerkedett a megyei közélet kiválóságaival és az akkori bánáti értelmiséggel. Utóbb derült ki, hogy e nyomdaélménye egy életre szóló volt, hiszen a becskereki gimnázium befejeztével, s budapesti jogi tanulmányainak végeztével, majd a Kolozsvárott megszerzett bölcsészdoktori oklevéllel a zse-

bében nem a nagyvilágban próbált szerencsét, hanem hazajött Nagybecskerekre, s viszonylag fiatalon, 1888 novemberében átvette a *Gross-Becskereker Wochenblatt* című hetilap szerkesztését, később pedig a nyomda vezetését is. Ezzel tulajdonképpen nagyapja családi vállalkozásának folytonosságát biztosította. Ekkor vette kezdetét több évtizedes, sokrétű és gazdag lapszerkesztői pályafutása. Alig négy évvel később, 1892-ben a fiatal, tehetséges szerkesztőre egy sokkal komolyabb feladatot bízta: a megye elöljáróinak kezdeményezésére átvette Lauka Gusztávtól a *Torontál* szerkesztését, és azt napilappá fejlesztette. Ekkor szegődött a laphoz Jurkovics Aladár, majd Törös Tivadar, Hoitsy Jenő, Semsey Gyula, Gáspár Imre, Kabos Bertalan meg Scossa Dezső, s ugyancsak az idő tájt kezdte közölni a lap a kortárs magyar írók, így például Krúdy Gyula, Jókai Mór, Tömörkény István és Mikszáth Kálmán tárcáit. Ezek igen jól szerkesztett, színvonalas évfolyamai voltak a *Torontálnak*.

1893 szeptemberében eljegyezte, majd feleségül vette a nála nyolc évvel fiatalabb, verseci születésű Schlemmer Stefániát. E házasságból két gyermekük született: Lajos és Tünde. Lajos a háborúban esett el, Tünde pedig, aki (akárcsak édesapja), kiváló zenei tehetség volt, kitűnő zongoraművészként külföldön, az Egyesült Államokban folytatta pályafutását. Ott Tündének a Kafka Viktorral kötött házasságából négy gyermeke született: Betty, Vincent, Francis és George. Brájer több ízben is ott járt unokáit látogatva. E látogatásai során cikkeket is közölt német nyelvű amerikai lapokban.

Közvetlenül a halála előtt, 1943 októberének elején még megérhette aranylakodalmát, amelyet bensőséges keretek között ünnepelt meg barátai és hozzátartozói körében. Abból az alkalomból Kernné Végh Vilma a *Torontál* hasábjain alkalmi verssel köszöntötte az ötvenéves jubileumát ünneplő házaspárt.

Brájer lapszerkesztői pályafutása Nagybecskereken 1908-ban szakadt meg, és Fiumében folytatódott, ahol dr. Brájer a magyar kormány megbízásából 1918-ig a *Fiumei Estilapot* szerkesztette. Az ottani évek során került érintkezésbe az akkor ugyancsak politikai megbízatást teljesítő egykori becskerei gimnazistával, Fülep Lajossal. Az első világháború befejeztével hazatért Nagybecskerekre és ott élt haláláig.

1910 tavaszán negyedszázados újságírói jubileuma alkalmából a Torontálvármegyei Magyar Közmuvelődési Egyesület munkájának elismerése jeléül aranytollal jutalmazta, amelyen az alábbi szöveg volt olvasható: „Dr. Brájer Lajosnak, negyedszázados írói és hírlapírói munkássága emlékére torontáli tisztelői.”

Egyébként Brájer munkássága során több közéleti szerepet is vállalt. A Vidéki Hírlapírók Országos Szövetségének alelnöke volt, a szegedi Dugonics Társaság és a temesvári Arany János Társaság tagja, a TMKE, majd később a BMKSZ vezetőségi tagja. Közéleti szereplésének elismeréseként kinevezték

Torontál megye tiszteletbeli főjegyzőjének, Ferenc József pedig a királyi kamarási címet adományozta neki.

Vérbeli közéleti ember volt, egyesek szerint túl közeli is az akkori hatalomhoz, aki esetenként a politikával is kacérkodott, s aki kötelességének tartotta, hogy valamennyi becskerekai nyilvános művelődési rendezvényen személyesen is jelen legyen. A szakállas, joviális külsejű öregurat a becskerekiek azonban nemcsak erről, hanem finom téli szőlejáról és jó borairól is ismerték.

Gazdag újságírói pályafutása során kötetnyi útleírást, jó humorú, enyhén ironizáló tárcát közölt. Különösen útleírásait kedvelte a bánáti közönség, melyeket szemléletesen írt, s amelyekben vissza tudta adni a felkeresett város hangulatát. Brájjer rengeteget utazott, mondhatnánk úgy is, hogy tapasztalt turista volt, méghozzá akkor, amikor Bánátból csak kevesen rugaszkodhattak el a nagyvilágba. Ezért nem véletlen, hogy 1907-ben éppen ő volt egyik társszerkesztője (Hevesi Józseffel együtt) a *Cicerone* magyar útikönyvsorozatnak, amelynek első kötete a francia Riviérát mutatja be. Csak sajnálhatjuk, hogy útleírásai önálló kötetben nem jelentek meg. Hiszen igen olvasmányos élménybeszámolókat írt a nizzai karneválról vagy a stockholmi, lisszaboni, madridi, philadelphiai, New York-i, párizsi, ostendei, Monte Carló-i megelencei útjairól.

De szóljunk most köteteiről is. Első művei voltaképpen komoly irodalmi tanulmányok voltak. Doktori értekezését Lessingről, az úgynevezett polgári dráma megalapítójáról írta. (*Lessing als begründer des bürgerlichen deutschen schauspiels. – Lessing mint az u. n. polgári dráma megalapítója. Tudori értekezés a német philologia köréből. Német nyelven írta Brájjer Lajos. Nagy-Becskek, 1888.*) Ennek érdekessége, hogy címlapja és előszava magyar nyelvű, szakszövege pedig német nyelvű volt. Az előszóban Brájjer az alábbiakat írta: „Amennyire tehát eröm és tehetségem engedte, igyekeztem a nézetem szerint valóban tudományos becsű műveket tanulmányozni, s az abból tanultakat ebben az alakban feldolgozni. Ha ezen értekezés elérte célját, úgy szerző nem magának köszöni azt, hanem tárgyának melyet választott.” E munkájának megírásakor Brájjer a többi között felhasználta J. W. Braun, Denzel, Fischer, C. R. Pabst, Reden-Esbeck, Erich Schmidt, Stern és H. Zimmern szakmunkáit.

Egy évvel később látott napvilágot a Vörösmartyról szóló német nyelvű irodalmi tanulmánya. (*Vörösmarty, sein Leben und seine Werke, Nagybecskerek, 1889.*)

Novelláit 1899-ben gyűjtötte csokorba. Ez volt *A vidéken* című könyve (tíz novellájával) Révai Lóó kiadásában, amelynek előszavát maga Lauka Gusztáv írta meg. Lauka a többi között hangsúlyozta, hogy Brájjer „ha Budapesten a megsokszorozott frói csoportban juttatott volna tért irodalmi munkásságának, bizonyára a jobbak és ismertebbek között említették”. E százharminc oldalas kötetét a *Pesti Hírlap* „élénknek és ötletesnek” nevezte, hangsúlyozva, hogy

„a vidéki társas életet igazán találó vonásokkal rajzolta meg”. A *Magyar Géníusz* „jó ízű humorát és gazdag kedélyét” emelte ki, az *Ország-Világ* szerint „szépirodalmi dolgozatain bizonyos jótékony hatású humor vonul végig, amely élvezetessé teszi minden irodalmi termékét”, novellái pedig „egy szabadon csapongó, jókedvű és felette kedves költői lélek megnyilvánulásai”. A *Magyarország* című lap „tárcaszerű szellemes csevegései” közül a *Legényszabadság* és *A roráté* címűt tartja a legjobbaknak. A *Szegedi Napló* „ügyes elbeszélőnek” nevezi és „meleg humorát” dicséri, míg a *Szegedi Híradó* a kötet novelláiban a „mosolygó, derűs történetek hosszú sorát” látta, vagyis „jól megírt és még jobban elbeszélte apróságokat” vidéki nagy és kis emberekről. A *Nagyváradi* című lap pedig Brájjernak azt az erényét emelte ki, hogy „jókedvűen, ötletesen mondja el a mulattató históriáit”.

Brájjer politikai affinitását példázza az általános választói jogról írt kötete (1905), valamint *Fiume és a világháború* című munkája (1916). Hogy a színművek sem álltak tőle távol, két német nyelvű fordításkötete bizonyítja. 1915-ben ültette át német nyelvre Porzsoolt Kálmán *A bankigazgató* című színművét és Szécsi Ferenc *A baba* című munkáját.

Sokfelé tájolódo író volt, aki úgy tűnik, mégis műfordításaival alkotott maradandót. Somfai János írja róla munkásságát méltatva, hogy „különösen értékesek műfordításai a melyekkel magyar költőket ültetett át németre”. Három megjelent fordításkötetében magyar írók verseit ültette át német nyelvre, ami önmagába véve még nem is lenne nagy teljesítmény, ha e három kötet nem foglalna magában egy három évtizedes műfordítói folytonosságot, következetességet. Egyik fő törekvésc az volt, hogy itteni irodalmi értékeinket megismertesse a külfölddel. Az első fordításkötete (*Ungarische Dichtungen*) 1906-ban Lipcsében jelent meg E. Kempe kiadásában. Ennek előszavában maga vallja, hogy „gyakori külföldi utazásai közepette szinte restelkedve látta, milyen keveset tudnak a mi irodalmunkról”. E százhetvenegy oldalas kötetben több mint hetven magyar poéta versfordítását közölte. Többek között Erdős Renée, Ignotus, Gárdonyi Géza, Gáspár Imre, Kiss József, Lauka Gusztáv, Petőfi Sándor, Vitkovics Mihály, Reviczky Gyula, Heltai Jenő, Kaffka Margit, Szabolcska Mihály és Sz. Szigethy Vilmos verseit ültette át német nyelvre. Bátor vállalkozása volt ez Brájjernak a századelőn. A *Magyar Szó* című lap a kötet verseit „könnyednek és gördülékenyek” nevezi, mondván, hogy azok „eredetiben sem különbek”. Ugyancsak hozzáteszi, hogy a kötet, „ha nem is anthologia, mindazonáltal felöleli a legújabb magyar líra jelesebb termékeit”. A *Szegedi Napló* úgy vélekedik, hogy Brájjer „nagy szóbősége, a költői lélekkel járó teljes átérzése az átültetendő műnek és nagy formai készsége (...) hivatottá teszi rá, hogy kiegészítse – habár csak szerény körülmények között is – azt a műfordítási gyűjteményt, amely eddig csak a klasszikusokig haladt”, vagyis

más szóval, hogy „vegyenek tudomást a külföldön annak a harminc esztendőnek a lírai terméséről, amellyel büszkén hivalkodhatunk minden nemzetek előtt”. A *Debreceni Független Újság* értékelése szerint „a fordítás könnyed, erőltettség nélkül való. A szerző meglepő ügyességgel önti át a spontán magyar gondolatot a német nyelv gazdag fordulataiba, sok helyen teljes sikerrel küzdvén le a szerkezeti nehézségeket. Különösen a képletek hű visszaadásában mutat különös erőt és készséget Brájjer, ami a fordító művészetnek talán legnehezebben járható területe”. E költeményeket egyébként, saját bevallása szerint „hosszú téli estéken gyönyörűséggel fordítgatta, édes anyja számára”.

Második fordításkötete (*Moderne Ungarische Dichter*) 1914-ben látott napvilágot Nagybecskereken. A százoldalas könyvben tizenöt szerző költeményét ültette át német nyelvre: például Ady hat versét fordította le, amellet pedig Babits Mihály, Dutka Ákos, Füst Milán, Ignótus, Heltai Jenő meg mások munkáit. Brájjer előszava mellett a kötet elején Fred H. bécsi költő bevezető írása olvasható a modern magyar költészetéről (*Moderne Ungarische Lyrik*), amelyben többek között „Ady Endre zseniális magyar költőt” is méltatja, mondván, hogy *Vér és arany* című költeménye „jobbán jellemzi a magyarokat mint az utóbbi évben lefordított összes színmű együttvéve”.

Harmadik kötetében (*Ungarische Lyrik*), amely 1936-ban jelent meg Budapesten (Nagybecskereken nyomtatták), az 1914 és 1936 között készült műfordításait adta közre. Több mint száztfé magyar költő versfordításait tette az olvasók elé, a többi között Ady, Babits, Kosztolányi, de ugyanakkor Borsodi Ferenc, Csuka Zoltán, Szenteleky Kornél, Gergely Boriska, Huszár Sándor, Kiss Arnold meg Török Sophie költeményeit is. E kötet előszavában Brájjer visszatekintett addigi fordítói munkásságára, majd annak végén pesszimista hangnemben úgy nyilatkozott, mint valószínűleg utolsó fordításkötetéről. Könyvről a becskerei *Tükör* azt írta, hogy „a német olvasóközönség . . . külön hálával adózhat a fordítónak azért a gyönyörért, ritka műélvezetért, amelyhez a költemények elolvasása által jut”.

Legnagyobb külföldi sikerét Brájjer Rákosi Jenő *Die Schule der Liebe* című drámájának verses fordításával érte el. Külföldi tanulmányútjainak eredményeként született meg a *Die Jesuiten in Amerika* és a *Göthe és a délszlávok* című tanulmánya. Két német nyelvű munkája kéziratban maradt fenn: az egyik Washingtonról, az államférfiről szól, a másik pedig az amerikai négerek művelődési életéről.

Brájjer egyes művei német, francia, olasz és angol nyelven is napvilágot láttak. Állandó munkatársa volt a bécsi *Neue Freie Presse*nek meg a budapesti *Pester Lloyd*nak, akárcsak az Egyesült Államokban megjelenő legnagyobb német lapnak, a *Staats Zeitung*nak. Emellett alkalmi munkatársa is Európa több irodalmi lapjának.

1942–43-ban, nem sokkal a halála előtt, mostoha időik közepette is szívügyének tartotta a bánáti magyar irodalmi élet szervezését, irodalmi estek rendezését, miközben felkarolta az érkező fiatalabb nemzedéket is, Dániel Gy. Lászlót, Tamás Gézát, Kristály Istvánt és másokat. Még 1942 decemberében tervbe vette egy bánáti magyar irodalmi társaság megalakítását. Akkortájt hosszabb tanulmányt is írt *A Bánság kultúréletéről* (amelyből a *Torontál* is közölt részletet), s amelyben a bánsági magyar irodalom létjogosultságát taglalta, meg azt, hogy a második világháború közepette, a Gyála és Fehértemplom közötti magyarság „dicsekedhetik-e önálló kultúrával és civilizációval, irodalommal és művészettel”, illetve, hogy „komolyan vehetők-e a még ebben a vérzivataros időben is mutatkozó irodalmi és művészeti megmozdulások, s található-e nyoma egy különleges irodalomnak és művészetnek”. *Bánáti Magyar Írás* címmel bánáti irodalmi folyóiratot szándékozott megindítani, ám ennek megvalósítására már nem maradt ideje.

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

A BAJELHÁRÍTÓ SZENTLÉLEK

SILLING ISTVÁN

„A Lélek is segítségére van a mi erőtlenségünknek. Mert azt, amit kérnünk kell, amint kellene, nem tudjuk; de maga a Lélek esedezik mi értünk kimondhatatlan fohászokodásokkal.” (Pál apostol levele a rómaiakhoz 8:26)

A monotheista vallások közé tartozó keresztény egyház tanítása szerint a Szentháromság egy Istenben három személy lakozik: a teremtő Atya, a megváltó Fiú és a vigasztaló Szentlélek. Ez utóbbi az Atyával és a Fiúval egylényegű. Az Ószövetség csak három helyen, míg az Újszövetség több helyen is szól róla. Apokrif népi imádságainkból sem hiányzik. Szerepe, akár a Bibliában, többféle. Jelen dolgozatomban a vajdasági magyar archaikus népi imádságokban megjelenő Szentlélek apotropaikus funkcióit igyekszem bemutatni.

A magyar krisztianizált korban a korábbi időkből átmentett, illetve újonnan keletkezett nem tisztán keresztény tudattartalmú szövegekben kimondottan hivatalos egyházi tanítású szegmentumnak számít a Szentlélek fogalma. A kétféle tudattartalom szinkretizmusa nem újdonság az archaikus népi imádságoszövegek kutatói előtt. Recens gyűjtéseink is igazolják, hogy a magyarság hit- és hiedelemvilágában napjainkban fennmaradt e kettősség.

A bajelhárító imádságokban az oltalmat különféle módon leginkább az angyal(ok), a kereszt, avagy a szentek biztosítják. De mellettük a Szentháromság mindhárom személyét is segítségül hívják az imádkozók. Így a Szentlélek, aki a fent idézett Pál apostol levele szerint közbenjár Istennél a hívőkért, együtt jelentkezik a másik két isteni személlyel néhány imavariánsban:

*Dicsértessék a teljes Szentháromság!
 Százezerszer dicsérlek és áldalak.
 Atyaisten légy velem,
 Fiúisten mellettem,
 Szentlélek Úristen felettem,
 Szent Mihály arkangyal jobb felől,
 Szent Antal bal felől,
 Két karomba angyal.
 Két vállamon Krisztus teste,
 Számban Krisztus teste és vére,
 Őrizzenek engem az örök életre,
 Akik ezeknél erősebbek,
 Azok árthassanak nekem. Ammen.*

(Elmondta Harmat Franciska, 61 éves, 1992-ben Adorjánban)

*O Dicsőséges teljes szent háromság
 ezerszer dicsérlek áldlak és fel magasztalak.
 atya Isten légy velünk
 fiu Isten meletünk.
 szent lélek úr Isten fölönünk.
 Bóldógságos szűz mária előünk
 szentjános evangelista hátunk meget
 szent mihál arkangyal job felől
 pádvai szent antal bal felől
 két koronás angyal két valúnkón
 Krisztus kenetje száánkón
 Krisztus teste szívünkón
 Krisztus teste és vére gyógyítja meg lelki sebeinket.
 aki enél erősebb vagy hatalmasabb az árthasón nekünk csak.
 amen.*

(Elmondta Körmöcziné Gyémánt Viktória, aki 1902-ben született. Az imaszöveget Bodor Anikó írásban kapta Majdánból az 1990-es évek elején.)

Mint látható, az isteni személyekkel együtt bibliai alakok és későbbi korból való szent is jelen van a bajelhárító szándékot is magán viselő szövegben. A szerves szóösszetétellel kövült Szentlélek mindkét imában az Úristen attribútumaként ismétlődik, s mindkétszer a maga megjelenésének eredeti helyére – az apostolok feje fölött jelent meg először Krisztus mennybemenetele után –

illeszti a fohászzkodó: vagyis föl, a magasba, a maga alvó teste fölé. Oda kéri tőle az őrzést, hogy a főnről érkező rossz őt el ne érhesse. Az első változat egyértelműen egyes szám első személyű, vagyis csak önmagára gondol az imádkozó. A második is így indul, azonban csakhamar áttér a többes szám első személyre, s így általánosan mindenkire oltalmat kér, remél. Az imádkozó a maga immanens világát egy transzcendens régió lényével, eszközeivel veszi körül. Reményét erősítik vallásának megbecsült szentjei, akik mind a gyengéket, bűnösöket oltalmazzák (Szűz Mária), a csüggedőket biztatják (Szent János evangélista, aki Mária mellett volt Krisztus megfeszítésének idején), a halálba elszólítottakat a helyes útra igazítják (Szent Mihály, a halottvezető arkangyal), s egy jóval későbbi, a középkortól népszerű szent, Páduai Szent Antal, aki az életben az igaz út megelégsében támogatja a gyarló embereket. A minden oldalról mintegy bekerített, maga köré bűvös kört kerekített ember szimbolikusan még a testére is őrző lényeket, dolgokat helyez: karjára-vállára angyalokat, szent ostyát a szájába, illetve szent kenetet a szájára, a szentáldozás által pedig megnyugvást a lelkébe.

Harmadik imádságunk is esti fohász, s az *Én lefekszek én ágyamba . . .* kezdetű, ismert népi imádság angyalokat hívó sorai után a három isteni személyt is oltalomul kéri, megidézi:

*. . . Atyaisten fölöttem,
Fíjűisten mellettem,
Szentlélek Úristen, légy velem . . .*

(Elmondta Püspökné Holló Etel, 73 éves, 1996-ban Martonoson)

Itt már a Szentlélek Úristen nem az előbbi helyén szerepel, illetve nincs is kimondottan kijelölt helye, pusztán a jelenléte vált lényegessé a baj távol tartását célzó imádságban.

Érdekes helyet foglal el a Szentlélek a Reggeli imádságként is ismert *Szól a kakas, kelj föl, Mária* kezdetű ima egyik zombori változatában, ahol a záradékrész után a felajánló sorok következnek:

*. . . Fölajánlom ezt a kevés imádságom
Boldogságos, szép Szűz Máriának,
Őrző angyalomnak,
Isten Anyjának,
Szent Anna asszonynak,
Vigasztaló Szentlélek Úristennek,
Hogy vigasztaljon és őrizzen meg bennünket . . .*

(Elmondta Szabó Julianna, 84 éves, 1992-ben Zomborban)

Az oltalmazó szent asszonyok, legtiszteltebb női szentek közé illeszti az imádkozó asszony az immár *vigasztalónak* is nevezett Szentlélek Úristent. Az Erdélyi Zsuzsanna által Kozmikus Genézisnek nevezett imamotívum enyhe reminiscenciáját hallhatnánk ki a sorokból, de sem a kozmosz, sem a Fiú születése nem szerepel e sorokban, csak az általa küldött Vigasztaló Szentlélek. S ők nem szinonimái egymásnak. Ez az imádság nem tartalmazza sem az Atya, sem a Fiú nevét. A külön tisztelet éppen a vigasz miatt, a vigasztalásra annyira vágyakozó, rászoruló ember Szentlélekbe vetett bizodalma miatt illeti a harmadik isteni személyt.

Ugyancsak a fentebb említett világteremtés mozaikjai hámozhatók ki a következő imarészletből:

*. . . Első asszony Szent Anna asszony,
Szülte Máriát,
Mária szülte a Krisztus Jézust,
És méhébe fogadá Szentlélektől szent fiát . . .*

(Elmondta Wöfl Angéla, 24 éves, 1996-ban Bajmokon)

S itt Szent Anna erőteljes kultusza érhető tetten, míg a számunkra lényeges Szentlélek csak az archaikus ima szövegébe kompillálódott *Úrangyala* imádság második sora csupán, s itt már nincs apotropeikus funkciója; s az idézet utolsó két sora között időbeli következetlenség ismerhető fel.

Érdemes megfigyelnünk, hogy a három isteni személy közül csupán a Szentlélek kapja meg a vizsgált szövegekben a megtisztelő *Úristen* megnevezést, míg a másik kettőt az *Úr* nélkül: *Atyaisten*, *Fiúisten* néven nevezik. Habár az említett esti imádság sok-sok változatában *Úrjézust* emlegetnek:

*Én lefekszek én ágyamba,
Mint Úrjézus koporsóba . . .*

de azokban nem szerepel a Szentlélek.

Vannak olyan szövegeink is, amelyek kizárólag a hivatalos egyházi tanok szellemét közvetítik az átörökítésben részt vevő egyszerű nép kisebb módosításával, leginkább torzításával. Tétélesen is igazolt, hogy fordítás eredményeként lett a *Te lucis ante terminum* középkori breviáriumi himnusz magyar népi imádsággá *Mivel már besötétedett . . .* kezdettel. Holl Béla szerint „ezt a XVII. század első felében DRASKOVICH János horvát bán fordította és 1643-ban Pozsonyban az »*Officium Beatae Mariae Virginis*« című magyar nyelvű

imádságoskönyvben közreadta.” Ez a XVII. században magyar imádsággá lett himnusz is tartalmazza a három isteni személyhez, így a Szentlélekhez való könyörgést is. Ennek az imának a Vajdaságban a bácskai Völgyesről egy épebb, a bánáti Muzsláról egy romlottabb, de népibb változata került elő, míg Kupuzsináról csak az első két versszaka, s épp az hiányzik, amelyben a Szentlélek is szerepel. A völgyesi releváns imarész így hangzik:

*... Engedd ezt nekünk kegyesen,
Atya, fiú fölségesen,
Szentlélekkel egyetemben,
Élvén örök dicsőségben.*

(Elmondta Pósa Katalin, 84 éves, 1994-ben Völgyesen)

A könyörgés és a dicsőítés tehát együtt szerepel az iménti imádságban.

Érdekesebb a romlott szövegű muzslai variáns:

*Mivel már besötétedett,
Kérünk, Teremtőnk, tégedet,
Hozzánk kegyelmességedet,
Mutasd szokott őrzésedet.
Buzalmatásból lessenek,
Látásuk elveszenek,
Sátányok megköthessenek.
Szent lélek egyesülve léven
Örök dicsőségben,
Látogasd meg, Uram, ezt a házat,
Szent angyalok lakóznak e házban,
Minden békeességben megőriznek a mi Urunk által.*

(Elmondta Nagy József, 75 éves, 1992-ben Muzslán)

Ebben az imádságban már csak a Szentlélek maradt meg, s nem is tudható, hogy annak kivel kell egyesülve élnie örök dicsőségben. Az imazáró sorok pedig már nem a Pongrácz Eszter által sokszorta kiadott *Aranykorona* című imádságoskönyvben közzétett latin himnusz fordításából erednek, hanem teljesen az oltalomkérés, közvetetten a bajelhárítás szolgálatában állnak. A két tudattartalom szinkretizmusa újfent bizonyítékot nyert.

A ráolvasások közül először a Kupuszinán gyűjtött felhő elleni szövegekből idéznék, melyekkel szintén a baj: égi háború, nagy idő ellen védekeztek:

*. . . Kérnyékezzén még az Atya,
Kérnyékezzén még a Fiú,
Kérnyékezzén még a vigasztaló Szentlélek!
Oszlasson az Atya,
Oszlasson a Fiú,
Oszlasson a vigasztaló Szentlélek!
Rontson el az Atya,
Rontson el a Fiú,
Rontson el a vigasztaló Szentlélek!*

(Elmondta Pópéné Pavlik Verona, 82 éves, 1980-ban Kupuszinán)

*. . . Oszlassa szét az Atya Isten,
Térje meg a Fijú Isten,
Áldj meg minket Szentlélek Úristen,
Hárítsd el ezt a nagy félhét,
Hogy . . . ments még a csapástol,
Égi háborútól.*

(Elmondta Krivdáné Molnár Anna, 88 éves, 1980-ban Kupuszinán)

Míg első szövegünkben a Szentlélek megszólítása is a felhő eltérítése érdekében történik, addig a második szövegben már a Szentlélektől az áldást kéri magára és hozzátartozóira, házbelieire a szövegmondó. Szép eleme az első szövegnek a Szentlélek neve mellé mindig visszatérő *vigasztaló* jelző. S hadd hívjam fel a figyelmet arra, hogy csak a Szentléleknek jár jelző szövegeinkben, akárcsak a már említett *Úristen* megjelölés is.

A szintén Kupuszinán talált *Nyavalyák és betegségek ellen való . . . (?) hasznos imák* (Budapest–Ó-Buda, Remetehegy. Nyomatott és kapható Bartalis Imre könyvnyomdájában) című imaponyva is tartalmaz olyan, lám, imádságnak nevezett szövegeket, amelyekben, pl. a *Súlyról való imádságban* a Szentlélek erejével gyógyíthat, aki a szöveget mondja:

*Súly, súly, súly,
Ágas-bogas súly,
Nyavalyáknak súlya,
Nem én gyógyítlak,
Hanem a Szentlélek Úr Isten gyógyítson tégedet, nem én;*

*Az által teszem kezemet reád.
 Én tégedet gyógyítlak öt ujjammal, öt angyallal és a Szentlélek
 az Úr Jézussal.
 A teljes Szentháromság egy Isten eloszlasson,
 Hetvenhétféle fűszál gyógyítson,
 A Szentlélek Isten itt többet ne találhasson;
 Gyógyítson téged a Szentlélek Isten ereje,
 Távoztasson tégedet a teljes Szentháromság egy Isten.
 Valamint a többi nyomorultakból és nyavalyásokból kitávoztattad,
 Távoztasd ki én belőlem is, bűnös szolgál(ló)dból,
 Mint a holdnak fogyatkozása,
 Hogy az újság itt ne találhasson,
 A Szentlélek Isten kiszármazzasson belőlem. Amen.*

„A túlvilágnak az emberre és környezetére gyakorolt hatása szüli azt a meggyőződést, hogy ott – emberi léptékkal mérve – hatalmas erők működnek, amelyek meghatározott módon irányítják a világ folyását” (Horváth, é. n.: 10.). A Szentlélek hatalmába vetett hit világlik ki a fenti ráolvasásból, hiszen a szövegben ötször fordul elő a gyógyító, a gyógyítást segítő Szentlélek Úr Isten megnevezése, és csak kétszer a Szentháromságé.

Összefoglalásként elmondhatom, hogy archaikus népi imádságainkban és ráolvasásainkban a Szentlélek bajelhárító, védelmező szerepe ismert, bár ritkán jelenik meg ilyen funkcióban. Tiszteletét bizonyítják a nevének alaptagja mellé kerülő megtisztelő jelzők is.

IRODALOM

- Erdélyi Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtől lépék*. Archaikus népi imádságok. (Má-sodik kiadás), Budapest, 1978
- Holl Béla: Hozzászólás Dobozyné Erdélyi Zsuzsanna „Archaikus és középkori elemek népi szövegekben” című előadásához. *Ethnographia*, LXXXII. 1971, 371–374. l.
- Horváth Pál: *Vallásismeret*. Calibra Kiadó, Budapest, é. n. (1996?)
- Polner Zoltán: *Föld szülte fáját*. Szeged környéki ráolvasások és népi imádságok. Szeged, 1978
- Silling István: *Boldogasszony ablakában*. Archaikus népi imádságok és ráolvasások Kupuszináról. Újvidék, 1992
- Silling István: *Kínján esék esete*. Vajdasági archaikus népi imádságok. Újvidék, 1995
- Tánczos Vilmos: *Gyöngyökkel gyökereztél*. Gyimesi és moldvai archaikus imádságok. Csíkszereda, 1995

KÉT HÉT

MAJOR NÁNDOR

December 20-án, vasárnapon

Második napja nem fűtenek. A lakás, mint a jégverem. Nyakig bebugyoláltam magam. A lázmérőm 38 fölé kúszott. Amikor megmozdulok, a hideg ráz. Olvasok, olvasok, olvasok. Egyszer csak vörös karikák játszanak a szemem előtt, s a betűk egybefolynak. „Ha soká nézel az örvénybe, az örvény visszatekint rád”, motyogom magamban. Feleszmélek: tizedszer vagy huszadszor mondom már ma délután? Persze hogy Nietzsche. Félelmetes.

*

Háztömbünk közös udvarának bal csücske tavasz óta építőteleppé változott. Dr. Csík egyemeletes házára új betonvázlat, majd három új emeletet húztak. Tegnap reggel nem folytatták a munkát. 9 óra tájt megjelent három munkás. Két kismalacot vízvezetékcsőre húztak, gerendahulladékból tüzet raktak, két bakon nyersdeszkából asztalt rögtönöztek. Az ám: Nikolj-dan van, híres „szlavák” napja. Az asztalon kenyér, pálinkás- és sörösüvegek. Egyre többen érkeztek. Körülállták a tüzet, zsongtak, tereferéltek. Jókorá kört tapostak maguknak a hóban. Fagypontra 8–10 fok lehetett. Végül már tizenkilencen verődtek össze. Az előénekes magas hangon megkezdte a dalt, a többiek csak később vágtak bele, mélyen tercelve. Átölelték egymás vállát, s bezárták a kört. Egyek voltak, kétségtelenül. Így ment ez órákon át. Az egész udvar zengett. A dallamtalan dalokról ítélve likaiak vagy boszniaiak lehettek. Vajon a tizenkilenc közül hányan ünnepelték pár évvel ezelőtt ugyanezt a napot ugyanilyen tűz körül a karszto és az erdőségek véres frontjain?

Az alkonyat első jelére, négy körül, mintha egy csapásra megszűnt volna a varázslat: felkerekedtek, s szóltanul elhagyták az udvart.

*

Az R. utcai, irodahelyiséggé átvedlett lakásunk bérlője, Snežana, aki egy ingatlanforgalmi vállalatot vezet, majd egy hét késéssel hozta a nyugtákat, mert kislányát vírusos grippe gyötörte, s maga ápolta a gyereket. Még vizes lepedővel sem tudta lenyomni aggasztóan magas lázát. Tőle tudjuk: csak a túl kicsi és a túl nagy lakásoknak van keletjük; a túl kicsiket a menekülő kosovói szerbek veszik, a túl nagyokat a maffiózó úrgazdagok. Van egy megbízója, akinek már nyolc lakást adott el, bérbeadásukról is ő gondoskodik. A múltkor tévedésből egy kuplerájja átalakított óriás lakást kínált fel neki, jó lokáción, mire az öregúr megsértődött. „Korunk csak hancegni tud, az emberek lelkét üres szél dagasztja”, mondta Montaigne talányosan a maga koráról.

December 21-én, hétfőn

Pap Józsiék elutaztak Brémába, lányukhoz, Zsuzsához. Már ott van fiuk is, Dénes, Ottawából családostul. A gyerekek lányunkkal, Zitával együtt itt nőttek fel a körünkben, csaknem észrevétlenül. Pap Józsi egy reggel, kezdő orvos korában, alva találtuk szakkönyve felett: egész éjjel nyomozta, vajon lehetne-e másvalami is a gyermeke baja, mint az, amiről előző este kezelte. Egy nyáron, júliusban, a hetvenes években, együtt barangoltuk be az Isonzó épp virágzó völgyét, nagyapáink véres csatáinak színhelyét Szlovéniában; a folyóba zúdult tavaszi lavina havából képződött jéghíd alatt együtt fürödtünk meg a gyerekekkel a dermesztő vízben. '91-ben, amikor kitört a háború, Pönci beültette Dénest – már elektromérnök volt – a kocsijába, átvitte Szegedre, s útjára bocsátotta. Az utolsó éjszakát nálunk aludta át. Azóta se tért haza. Nem is fog soha. Csak Józsi és Gréti járnak még haza hosszú, süket hónapokra, amikor sohasem nyitnak rájuk ajtót azok, akiket legszívesebben fogadnának.

*

Bányai szólt: M. Ž. úrnő el kíván küldeni Kaszának, Szabadka polgármesterének egy postázásra alkalmatlan, nagyobb méretű fényképet, amely 1861-ben Bécsben készült, s azt a szabadkai városi küldöttséget ábrázolja, amely a vasút és a pályaudvar építése ügyében járt az arra illetékeseknél. A küldöttségben az úrnő őse is jelen volt, így maradt fenn a fénykép s a hozzá tartozó –

talán foghíjas? – névsor. Az volt a kérdés, már most, hogyan kerüljön el a küldemény Kaszához? M. Ž. egy magyarul fogalmazott levelet is mellékel Kaszának; még a helyesírása is hibátlan. Bányáinak viszont Svetozar Miletić beszédének eredetijét ajándékozta az 1860-as évekből, amelyet Miletić a magyar parlamentben mondott el az akkori szerb kisebbség jogainak védelmében.

Miletić impozáns szobra Újvidék főterén – Meštrović erőteljes alkotása – ifjúkoromban arról volt nevezetes, hogy amikor elment előtte egy szűz lány, beintett magásra emelt kezével.

December 22-én, kedden

Vajon Jugoszlávia '18-as létrehozásában volt-e valami, ami a '91-es összeomlásra is előrevetítette volna az árnyékát? A tizenvalahányadik könyvet olvasom már erre a témára, s a legmélyebb benyomást Đorđe Stanković *Nikola Pašić, saveznici i stvaranje Jugoslavije* című könyve tette rám. Pašić a 19. század embere volt, az volt a rögeszméje, hogy csak a nagy országoknak lesz jövőjük, kiagyalta tehát, hogy a szerbek, a horvátok és a szlovének egyazon nemzetnek három ága, s ennek nevében proklamálta: Szerbia hivatottnak érzi magát – ez a hadicélja – e háromnevű, de egyazon nemzet felszabadítására. Ennek az egyazon nemzetnek a három ága majd a szerb király jogara alatt egy unifikált és centralizált országban fog élni, elismerve a felszabadító szerbség elsőbbségének a jogát. Ezzel kialakult a mindmáig kísértő jugoszláv integralizmus ideológiája.

Amikor Pašić a fentieket kimondta, mindez fantazmagóriának látszott. A felszabadítandó népek meg az antant nagyhatalmak hallani sem akartak a dologról. Oroszország se, Szerbia legfőbb gyámolítója. Az antant urai legfeljebb Szerbia terjeszkedésére, de nem egy jókora délszláv állam létrehozására gondoltak. Pašićot, a szakállas, rögeszmés aggastyánt azonban semmivel sem lehetett eltántorítani. Múltak a szörnyű háborús évek. Egyszer aztán minden irányt változtatott. Félelmetes volt, ahogyan '17-től kezdve alakulni kezdett a nemzetközi helyzet, s a háború végére Pašićnak bejött a délszláv állam létrehozása. Diadalmaskodott elképzelhetetlenül nagy erők felett. Példátlanul nagy életmű kerekedett belőle.

A szerbek az egész 20. századot arra pazarolták, hogy a Szerbiát többszörösen meghaladó terület népét Szerbia „kezéhez” szoktassák. A kéretlen felszabadítónak kijáró elsőbbség nevében. Nem ment és nem ment. Mint a kis hal, amely nála nagyobb halat igyekezett felfalni, de aztán: se lenyelni, se kiköpni.

Napjainkban éljük át a végkifejletet.

P. Erzsi több iratot faxozott hozzánk Hódmezővásárhelyről férje, P. Dezső – jó ismerősünk – számára, akinek valamikor villanszerelő-műhelye volt a Telepen. '92-ben ahelyett, hogy lemondta volna, csak „felfüggesztette” az ipart, eladta a házat, átköltözött Hódmezővásárhelyre, ott folytatta a munkáját. Atyafiságának a hívására jött haza, mert kereste a pénzügyi rendőrség. Kiderült, hogy '92-től számítva majd 80 000 dinár adóhátralékot, mintegy 10 000 márkát követelnek rajta. P. Dezsőnek nincs ennyi pénze. Börtönnel fenyegetik. Nem találja a papírt, amivel annak idején az ipar „felfüggesztését” kérte. Talán az adóhivatal épp erre számított? P. Dezső most azt igyekszik bebizonyítani, hogy az említett idő alatt Magyarországon iparoskodott, adót is, biztosítást is ott fizetett.

Dickens tollára kívánczó történet.

December 23-án, szerdán

Megvan az idei karácsonyfa. Kíváncsi vagyok, tetszik-e majd Pityunak. Tavaly a pirinyó, ritmusosan gyulladó s elalvó égők izgatták a képzeletét. Van egy fényképem '33-ból, két és fél éves koromból, vézna lenszőke fiúcska, akiből mintha kispórolták volna az anyagot, ott ülök a mérhetetlen fenyőfa alatt, szemlélem vadonatúj játékaimat. Akárcsak Pityut látnám. Négyéves. Majd megmutatom neki a fényképet, hátha bennem ő is magára ismer.

Apámmal az volt az utolsó karácsonyom.

*

H. P. asszony a szomszédból 9 óra tájban a szörnyű hidegben ott álldogált a bolt előtt, a tejet várta, bár fogalma sem volt, mikor érkezik meg Zentáról a mai szállítmány. Talán a negyvenedik-ötvenedik lehetett a sorban. Férje nyugalmazott egyetemi tanár, akinek Belgrádban jól menő cége van, jómaga pedig becsei származású, jómódú háziasszony. Mondom neki: miért nem vesz tartósított tejet? Tüstiént kapható! Azt válaszolja: rossz íze miatt le nem menne a torkán. Ó!

Az ősszel összekülönböztünk: társtulajdonosok lévén a házban, amelyben lakunk, én ferde tetőt szerettem volna húzatni a házra, hogy tartósan rendezzük a beázást, ő viszont beérte azzal, hogy a meglévő egyenes tetőt betaknyozzuk, aztán majd pár év múlva ismét, s így a világ végéig. Egy pillanatra úgy tűnt, hogy tettlegességre kaphatja magát, ami kíváncsivá tett és mulattatott. „Ha tehát a kormányzat négy pillére közül (amelyek a vallás, az igazságosság, a

bölcsesség és a kincsek) bármelyik meggyöngül vagy megrendül – írta Bacon –, jó, ha az emberek szép időért imádkoznak.”

Nálunk mind a négy pillér réges-rég összeomlott. Legalább szép időre volna szükségünk.

*

Végre Molnárnét, Ilonkát, akinek kisebb agyvérzése volt, majd egy érsérvet megoperáltak az agyán, hazaengedték. Keze, lába rendben van, csak az emlékezetében maradtak még kisebb zavarok. Annyira le van gyengülve, hogy csak az elsősegélyesek szállíthatták haza. Molnár Vili reggel 9 óra óta bent üldögélt a betegszobában, s várta az elsősegélyesek érkezését. Alig vártuk, hogy a beteg hazaérkezzen. Kiderült, hogy az elsősegélyeseknek kikapcsolták a telefonjukat, mert nem volt pénzük kifizetni a telefonszámlájukat. Ekkor az Ideggyógyászati Klinika távirattal kérte az elsősegély intervencióját. Mégsem történt semmi. Vajon kikézbcsítették-e egyáltalán a táviratot? Ilonka és Vili délután ötkor, étlen-szomjan, még mindig ott üldögéltek a betegszobában. Ekkor fiuk, Géza, elgyalogolt az elsősegély rendelőihez, és a helyszínen megbeszélte velük a műveletet. Így este 6 óra körül Ilonka végre hazakerült. Mint később kiderült, egy szép kis dekubitusszal.

December 24-én, csütörtökön

Elmentünk Pöncivel Zita doktorra avatására. Disszertációját a tüdőgyógyászat tárgyköréből írta. A ceremónia a Bölcsészkar jéghideg mozitermében zajlott. Nem volt benne semmi ünnepélyesség; a rektor – talán a didergő közönség iránti könyörületből – sietve összecepta a ceremóniát. S mintha az újdonsült doktorok sem nehezményezték volna a dolgot: hónuk alá csapták a diplomájukat, s megkönnyebbülten távoztak. Zita arcán is ezt a megkönnyebbülést láttam. Folyton ez járt a fejemben: bárcsak hasznát is venné fáradtságos munkája eredményének. Vagy tituluszának?

*

Várady Tibor két amerikai társszerzővel közösen készített könyvének bemutatója Ratko Bubalo intézményesített „toleranciaklubjában”. Vaskos mű, Amerikában jelent meg, tankönyv, példatár, kommentárokkal ellátva a nemzetközi kereskedelmi választott bíróságokról. Egy kiváló életpálya minden bizonnyal fontos állomása. Én azonban még mindig a hatvanas évek végének,

a hetvenes évek elejének Várady Tibijét látom, aki hosszú amerikai tartózkodásáról hazatérve elsőnek hozta környezetünkbe a legújabb hóbortot, a frizbee-t. Túl a Dunán, Szerémségben, közvetlenül a folyó partján, majd egy holdnyi legelőn volt egy kulipintyóm, ott időtlenkedtünk a frizbee-vel, miközben Tibi azt szűrte le amerikai tapasztalataiból, hogy még mindig a baloldal a követhető alternatíva. Talán úgy is volt. Vietnam katarzisa még mindig frissen hatott. Meg Martin Luther King küzdelme és halála. Mintha jómagunk túljutottunk volna a nehezen, s jobbat remélhettünk volna. Tibi még nőtlen volt, épp egy csillogó szemű fekete kislánnyal járt, akit Pönci is kedvelt, s csaknem magam is rajta felejtettem a szemem. Még nem derült ki, vajon Tibi a jogi pályán kívül az irodalmi és a politikai pályát is meghódítja-e, vagy csak kacérkodik velük.

A könyvbemutatón egy fontoskodó fiatalember feltette neki a kérdést: lévén, hogy Várady professzor a horvát *állami* választott bírák listáján is szerepel, beépítette-e a könyvébe azt a tapasztalatot is, amelyet a *horvát* állam érdekeinek a szolgálatában szerzett? Felénk az efféle provokációkat mostanság feljelentésszámba veszik; a hazaárulás vádja is a levegőben lógott. Hát még, amikor kiderült, hogy a felszólaló horvátországi szerb menekült joghallgató.

*

Ispánovics végül is állta a szavát: lefaxoztatta a VMSZ autonómiatervezetét, de látom, egyfelől Ágoston részéről – három magyar törpepárt élén –, másfelől az Isakov vezette vajdasági autonómiás reformpárt részéről máris elhatárolták magukat a tervezettől. Még mielőtt a szöveg nyilvánosságra került volna. Ágoston megelégszik a kulturális autonómiát nyújtó perszonális autonómiával, amelyet egy „kisebbségi választáson” létrehozandó nemzeti tanács igazgatna. Elvben ehhez nem kell a Vajdaság, Szerbiára „akasztva” is működhet. Kasza is tervbe vette ugyanezt a kulturális autonómiát, a nemzeti tanácsot is, csak éppen a „kisebbségi választások” elkerülésével igyekszik azt létrehozni. Kasza azonban emellett a vajdasági törvényhozás ellenőrzésére is igényt tart: kétházás parlamentet javasol, az egyik házat a „nemzeti közösségek” küldöttei alkotnák, minden törvényhez mindkét ház hozzájárulására volna szükség, miközben a „nemzeti közösségek” meghatározott esetekben vétőval is rendelkeznének. Itt jön be Isakovék kontrája: kisebbségi autonómia szerintük csak olyan tartományi autonómia keretében képzelhető el, amely az államiság némely ismérvével is rendelkezne. Az az érzésem, Isakovék a faltörő kos szerepére szeretnék Kaszát felhasználni. Hisz nyilván tudják: ha Kasza a Vajdaság számára akkora autonómiát követelne, amilyent ők szeretnének, akkor a hatalmi tömb részéről a kisebbségi autonómia ügyében senki sem

állna szóba vele. Hiszen még így sincs Kaszának túl nagy esélye. A dolog pikantériája persze az, hogy Milutinović szerbiai elnök szakasztott olyan autonómiát kínált fel a kosovói nemzeti kisebbségeknek, mint amilyent most Kasza igényel Szerbiától a magyarok számára. Kell-e ennél nagyobb próbatétel?

December 25-én, pénteken

Nem tudom, a karácsony gondolatára miért ugrik be tüstént az a végtelenül hosszú, sáros utca Veprődön, amelyet a fütetlen vonatból kikecmeregve az ötvenes évek elején, már katonaviselt emberként vacogva végigróttam? Megálltam egy faluvégi házikó előtt, amelyet anyám pár hónapra bérelt, miután eladta a falu főutcáján a házát, de még nem talált másikat magának Újvidéken. El kellett haladnom az a ház előtt, amelyet mindaddig egyetlen otthonomnak tudtam, s be kellett lépnem a házba, amelyet idegennek éreztem. Lecsúszott falusi úricsalád voltunk, amelyet megfosztottak egzisztenciájától, de a helyünk megvolt a nap alatt. A szobában meleg volt, anyám és Óci jókedvvel fogadtak, s örültünk egymásnak. Ők a falu furfangos életéről tereferéltek egymás szavába vágva, én új környezetem szemfülességeit ecsetelgettem. A fenyőfa felejthetetlen illatot árasztott. A mézbe mártogatott almaszeleteknek és diógerezdeknek az ízt még mindig a számban érzem. Az utcán az éjféli miséről hazatérő lelkek lépteit hallottuk már, de még mindig nem fogytunk ki a szóból. Virradat előtt felkerekedtem, ismét végigróttam a végtelenül hosszú, sáros utcát, felszálltam a fütetlen vonatra, s vacogva vereteltem egy távoli város felé, ahol otthonra szerettem volna lelni. Soha többé nem jártam abban a veprődi házban. Miért ez a karácsony ugrik be mindig az emlékezetembe?

*

A G. utcai lakásunk bérlője egy hete egy jókora pontyot küldött karácsonyra. Pönci most narancsot, mandarint, banánt küldött át egyetemi hallgató lányainak. A lányoknak bérli a lakást. Merje valaki azt állítani, hogy elenyésztek a patriarchális viszonyok! Jelena, a kisebbik lány, tiszta filozófiára adta a fejét, csaknem olyan buzgalommal, mint Tolnai Ottó annak idején Zágrábban. Felkínáltam neki Adorno *Filozófiai terminológia* című, a '70-es évekből származó vaskos könyvét, de csak legyintett rá: megvan! Viszont kapva kapott azon a könyvön, amelyben benne van – erre hívtam fel a figyelmét – Feyereabend *Miként védjük meg a társadalmat a tudománytól* című, sokatmondó tanulmánya.

A gyümölcsküldeménynek természetesen megörültek.

December 26-án, szombaton

Megjött F. Hanga, aki itt lakik nálunk, a napos szobánkban, s ezért nyáron nyilván sokat szenved a hőségtől. Az egész hónapot Pesten, a szüleinél töltötte, jó hangulatban érkezett, s egy posztmodern folyóiratot nyomott a kezembe, amelyen kissé bizarr cím pompázott: *Az irodalom visszaüt*. Igen, az ökológiai affektáló alkalmazása során túl nagy a tumultus a visszaütő rangjáért; többnyire ki sem derül, ki ütött. Azt gyanítom, Hangának az egyetemi tanulmányok mellett még egy, talán annál is fontosabb dolga, hogy az elvándorolt család nevében – egy része Németországban él –, immár harmadik esztendeje nagyszüleinek, Fülöp építész-mérnöknek, itt a szomszédos utcában, száz-kétszáz méterre tőlünk, gondját viselje.

„A pénz olyan, mint a trágya, csak akkor használ, ha szétszórják”, írta Bacon az *Esszé*kben, s egész nap azon tépelődöm, miként használhatna a pénz, ha már szétszórták.

*

Rajcsán ránktelefonált: eszünkbe ne jusson a régi úton nekivágni Belgrádnak; az imént érkezett Topolyáról, a régi utat helyenként jégpáncél fedi, Szenttamás és Feketics között meg éppenséggel járhatatlan: négy-öt koci hevert az árokban. Rajcsán fia is, lánya is kinn él Kanadában, már családot is ott alapítottak; az egyik genetikai kutatásokkal foglalkozik egy intézetben, a másik egyetemi tanár az agronómián. Rajcsánné évek óta kint él velük, hol az egyik, hol a másik családban gyámolítja az unokákat. Rajcsán az anyját ápolgatja idehaza évek óta egyes-egyedül, aki napokon át csak üldögel az ablak mellett, s a fiával is alig van már kapcsolata; mintha itt felejtették volna ebben az „árnyékvilágban”.

December 27-én, vasárnapon

A belgrádi röptér „külföldi” várótermében pokoli tolongás; ennyi rossz arcú embert, mint itt, életemben nem láttam. Az egyik az arcodba liheg, a másik a tarkódba köhög jobbra-balra sodródva. S nincs tőlük menekvés. Egyszerre négy gép futott be: Moszkvából, Szingapúrból, Zürichből, Frankfurtból. A cuccokból ítélve a feketézők domináltak közöttük. Másfél órába telt, épp annyiba, mint az út Zürichből, mire J. Ica átverekedte magát a vámvizsgálaton. Majd két hónap után látjuk viszont, s hozta a nagy hírt: Schaffhausenban fia, Kálmán családjában, útban van a második unokája. Micsoda szerencse, hogy

Kálmán '91-ben Svájcba menekült: katonai beosztása szerint tartalékosként a rendőrségnél szolgált volna, s Kosovóban is épp ezek az alakulatok végzik most is a „tisztogatást”! Elektromérnök, vonatok futószerkezetének a próbáit végzi évek óta.

*

J. Ica a repülőgépen egy valóságos szerb Hány Jánossal ismerkedett meg. Az öregurat 42 éves korában, alezredesi rangban(!), *oktalanul* nyugdíjazták a jugoszláv hadseregben; lánya később egy jómódú zürichi ingenyélőhöz ment férjhez, akivel pillanatnyilag épp Budapesten töltik az idejüket, ahol nagyon jól érzik magukat. Ez az öregúr most 75 éves, évek óta egy zürichi palotában él gazdag, 84 éves nászasszonyával, aki egy pillanatban kész volt férjhez menni hozzá, de fia felhőrdülésére meghátrált. Számára nem is a vagyon volt fontos, beírta volna az úrhölgy nyugdíjának a megöröklésével is. Az úrhölgy azzal kárpótolta, hogy vett neki Zürichben egy kis, egyszobás lakást, amely most készen vár rá. Az a baja, hogy az úrhölgy már nem igényli a szexet, de rossz néven veszi, ha tudomására hozzák, hogy ő másokkal meghitt kapcsolatba került. Így időnként kénytelen hazautazni Szerbiába, hogy kiduhajkoldja magát Leskovacon, az ottani barátnőjével. Épp berekedt kissé, mert tudván, hogy idehaza, régi társaságában, kiváló hangja miatt, dalolásra unszolják majd, pár napon át gyakorolt. Igen, gitárral szokta legkedvesebb nótáit előadni, de hegedűn, sőt harmóniumon is szokott játszani. Harmóniumon leginkább Bachot. Belgrádban a fia a Szerb Íróegyesület épületében, a Francuska 7. alatt, egy konsulting céget vezet; voltaképpen ő a tulajdonosa, a fiú csak alkalmazott.

A levegőben lógott: vasárnapi ebédre örömmel fogadja a meghívást.

*

Estefelé betoppant Várady. Leginkább talán a Kasza-féle autonómia-tervezetnek az a része érdekelte – lévén egyik alkotója –, amely a nemzeti tanács létrehozására vonatkozik. Szerinte Ágoston a nemzeti tanácsot a magyarság külön szavaztatásával szeretné létrehozni, mert ily módon kapna egy, a szerb hatóságoktól kvázi független, csak a magyar választóknak felelős „magyar vezetőséget”. Ágostonnak '89 óta ez a vágya. Természetesen Várady szerint is a közvetlen választás volna a legdemokratikusabb, legtisztább megoldás. De ha a választólistákra akarattnyilvánítással kerülnének fel a magyarok, akkor féltő, hogy a választóttestület, kivált a szórványban, alaposan elapadhatna. Várady nem tartja jónak, hogy az autonómiaügyben a csak hallgatólagosan igenlő vagy épp indifferens magyarokat a szerbiai magyar pártok „leszaka-

dásra” késztessek. A VMSZ-javaslat ezért a nemzeti tanácsot az országos, a szerbiai, a vajdasági képviselőkből, a magyar politikai pártok és más magyar intézmények küldöttjeiből szeretné összeállítani. Ez afféle kompromisszumos megoldás lenne.

A magam részéről megkockáztattam: ha a többnyelvű adminisztrációt és bírósági eljárást vajdasági többletadóztatással kívánják fedezni, akkor a vajdasági szerbeknek rövid időn belül elégük lesz a kisebbségi autonómiákból, s az autonómiák ellen fordulnak. Miért fizessenek nagyobb adót, mint a többi szerbiai polgár? Jobb eszt, ha a költségeket Szerbia minden polgára viseli.

Várady majd csak áprilisban jön haza az atlantai egyetemről. A májusi könyvhéten, Pesten találkozunk.

December 28-án, hétfőn

Jelentkezett Pósa Rózsa Szabadkáról. Én még mindig a zombori algimnázium IV.-es tanulóját látom benne, aki '45-'46-ban csak tekintélyt parancsoló, pretenciózus fellépésével feledtethette velünk, izgulékony, álmodozó kamasz osztálytársaival, hogy idomai a szokásosnál már jobban kialakultak. Kapcsolatunk sohasem szakadt meg. Dél-bánsági magyarságmentő akciói során olykor éjnek évadján is rám csörgött, igen feldúlva, sírva is, hiszen nemegyszer állása is kockán forgott. Most legfőbb gondja a jómaga alapította diákotthon fenntartása. Ezúttal felpanaszolta, hogy a VMSZ-nek éppúgy összefogásra kellene törekednie a szlovák, a román, a ruszin kisebbségi pártokkal és intézményekkel, mint ahogy a horvátokkal teszi. Ezt ő már azoknak is elmondta, akiket ez megillet. Talán igaza van. Bár az én informáltságom elég foghíjas.

Aztán mégis felmerült néhány fontos szempont. Például: a románok, a szlovákok igyekeznek a szerbek előtt elkerülni azt a látszatot, hogy „összefogtak” a magyarokkal. Vagy hogy a magyarok dominálnak felettük. Vagy hogy a magyarok csatlósáivá váltak. A magyarok köztudottan nem örvendenek népszerűségnek a térségben. Az is lehet, hogy ügyes-bajos dolgaikat, lévén, hogy kisebb közösségek, a szlovákok meg a románok egyszerűbben meg tudják oldani, mint a magyarok. Nincs kizárva, hogy a magyarok céljait túl pretenciózusnak tartják. A tartományi kormányban például a szlovákoknak két miniszterük van, amit nyilván jól kamatoztatnak. A magyaroknak természetesen egy sincs. Nem szabad abba a hibába esnünk, hogy kéretlenül más kisebbségek nevében lépünk fel, de mindig késznek kell lennünk, hogy bármely kisebbség célszerű törekvését támogassuk.

Tűnődni – ez most a legszebb időtöltésünk.

Rajcsánnal és Bányáival legalább húsz esztendeje minden hétfőn este römi-zünk. Valamikor többen is voltunk, idővel azonban némelyek elmaradoztak. Az esték éppoly hangulatosak, mint régen, talán csak éppen hangosabban beszélünk egymáshoz, mint egykoron. De így sem biztos, hogy meghallja, akihez fordultunk. Bányai azt mondta, nála a távfűtés két napja már megint nem működik, otthon plédbe burkolózva is fázik. Rajcsán szerint öt esztendeje már, hogy Bányainak példátlanul jól jár a lap. Szerintem az albánok eljátszották az esélyeiket, Milošević másodszor is rájuk fog verni. A negyedik játékos azon évődött, miért borult ki Bosnyák Pista ismét a Forum ellen?

Így éldegelünk Balkániában.

*

December 29-én, kedden

Levelet kaptam az apatini sörgyárból: a munkakoromért járó ingenyrészvények 42 százalékát megkaphatom tőlük, a többi 58 százalékért pályázzak más cégeknél. Minden munkaévre mindenki kap 400 márka névértékben részvényt. Minden cég a magánosítás első menetében köteles felbecsült tőkéjének meghatározott hányadát ingenyrészvényként kiosztani, aztán már kereshet vevőt a cégre. Az ötven éven át folyt kollektív felhalmozásnak ez lett a személyenként ránk eső része. Mi van az egykori öngazgatók öntudatával? Elfújta a szél. De van ennek a magánosításnak nemzeti vonatkozása is: vajon 50 év múltán az itteni magyarság anyagilag jobb vagy hátrányosabb helyzetben lesz-e, mint egykoron? Érdekes, hogy ismerőseim közül még egy magyar sem, de igen sok szerb folyamodott ingenyrészvényért. De a nagy szavakat leszámítva, ki törődik itt még a magyarok érdekvédelmével? Pedig elég volna csak két-három ügynökséget talpra állítani, amely a kilincseléstől idegenkedő emberek számára lebonyolítaná az ügyet.

*

Piszáréknál is lezajlott a rokonság ünnepi stampedója; Mari fia, Robi, este kilenc körül jelentkezett Pestről: pár perce szerencsésen hazaérkeztek. Mi akkor már azon évődtünk, hogy Piszárék tiszakécskei lakásadója azzal a kéréssel jelentkezett, ha az idén is nála szándékoznak nyaralni, akkor február 1-jéig jelentsék neki a pontos időpontot, különben megeshet, hogy majd nem tud a kedvükben járni. Évek óta együtt nyaralunk, bár máshol szállunk meg. Úgy látszik, Kelet-Magyarországra is megérkezett a fellendülés. Egyelőre azonban nem a bőség, hanem a hiány kínálatával.

December 30-án, szerdán

Mojsze Zoli valóban szép függőt készített mézszínű topázból; örülnék, ha Pöncinek is tetszene. Az Arena üzletházban azonban felesége, Gordana várt; kiderült, hogy Zolit egy hátráló autó a járdán fellökte, s úgy látszik, megsértette a térdén a porcogóját. Görcsben áll a lába, szörnyű fájdalmai vannak. Épp orvoshoz ment, nincs kizárva, hogy meg kell operáltatnia. Így aztán nemcsak a szilveszterezésnek, hanem a síelésnek is befellegzett. Egyetlen hölgyet sem ismerek, aki szebben, csaknem csilingelve tudna nevetni, mint Gordana.

*

Betoppant Tamara, a nagyobbik unokánk; egy éve van még hátra az érettségiig. Tavaly levizsgáztam a szemében: Dante *Isteni színjáték*ának tartalmát énekről énekre, részletesen, idézetekkel is ellátva, én írtam meg neki, kukacos tanárától azonban csak 4-est kapott rá. Tamara vékony, szürke férfi felöltőben érkezett; ha nem ismerném, ez a „férfiússág” talán még gondba is ejthetne. Állítólag nem fázik benne. Azt mondta, apja akkortájt viselte a felöltőt, amikor megnősült. Eltátottam a számat: vajon ebbe belefért volna Zorke? Tamara a színe miatt kapta magára: épp a szürke a divatszín. Unszolt bennünket, menjünk vele a városba, csak néhány apróságot gondol útközben megvásárolni. Szerencsére Pönci kedvet kapott a kószálásra.

*

Molnár Vili mondja, hogy szemben a tanyájával, Milicánál, a 65 körüli, magányos parasztasszonynál a múlt éjjel tolvajok jártak, elvitték az összes baromfiját, csak két tyúkot és két ludat hagytak neki. Hallotta, hogy idegenek járkálnak az udvarában, de nem mert előjönni, nehogy megverjék vagy megöljék. Katasztrófa, hisz Milicának nincs jövedelme, abból él, ami a tanya körül megterem neki. Kis költségeit egy-egy pár baromfi eladásával szokta fedezni; gyakran jómagam vagyok a vásárlója. Télen át Milica eteti Vili tanyáján a kutyákat. Vilinek a Pejicevi Salašin van a tanyája; dús gyeppel az udvaron, két nagy díófa díszleg benne, amelyek alatt nyáron gyönyörűség üldögélni, sörözni és tereferélni. Évek óta van Vilinél egy veteményeskertünk, nagy kedvem telik benne, s a mozgásra is nagy szükségem van.

Molnár Vili több nagyvállalatot igazgatott, s a hetvenes évek derekán a tartományi parlament elnöke is volt. Nagy volt, amikor az Elektrovojvodina vezérigazgatójaként a vajdasági áramszükségletet nagy befektetésekkel vajdasági forrásokból sikerült kielégítenie. Alsókubinban a Duna medréből – a víz

alatt – beindította a szénkitermelést. Nagyon sokan kalandor vállalkozásnak tekintették. Bevált. „Ne magyarázz!”; szokta manapság is a habozóknak és a köntörfalazóknak mondogatni. S ami a legfontosabb: a Vajdaságban olcsóbb volt az áram, mint Szerbiában.

Milica, persze, kihívatta a rendőrséget. Ez volt számára az utolsó szalmaszál.

*

Hiseni szerint a kudarcért azok a kosovói albán vezetők hibáztathatók, akik képtelenek voltak a Kosovói Felszabadító Hadsereg mellé állva teljes nemzeti egységet nyilvánítani; ennek az egységes fellépésnek a hiánya készítette Hillt arra, hogy decemberre az albánok szempontjából kedvezőlenebb változattal hozakodjon elő Kosovo státusáról, mint amilyen a novemberi volt.

Ó, a korlátlan egység botor istenítői! A voluntaristák, akik úgy képzelik, elég mindannyiunknak nagyon egyet akarni, és akkor az feltétlenül valóra is válik! Szerintem a kosovói albánoknak el kellett volna fogadniuk Hill novemberi változatát, hiszen ezzel magukhoz kötötték volna a nemzetköziet, akik tőlük támaszt kapva másként léphettek volna fel a dokumentumot elutasító Miloševićtel szemben. A kosovói albánok nem figyeltek oda, meddig feszíthetik a húrt. Demaqi kárhozzátandó a kudarc miatt, aki még mindig azt hiszi, hogy a kosovói albánok, ha kell, fegyverrel is kiharcolhatják függetlenségüket, vagy legalább fegyveres beavatkozásra kényszeríthetik – az iraki kudarc után! – a nemzetköziet. Fatális tévedés! Milošević ismét vereséget mér majd rájuk, a nemzetköziet pedig nem fognak beavatkozni. A kosovói albánok számára nagy hendikep, hogy anyaországuk épp most, s már évek óta káoszban leledzik; a világ az albánokat egyre inkább együttműködésre alkalmatlan népességként ismeri meg, amely nem tudja, mi az elég. S lassan ez a kedvezőtlen kép átterjed a kosovói albánokra is. Kosovónak nincs ereje ahhoz, hogy az albánság Piemontja legyen: képtelen volna állammá gyúrni a káoszban megfeneklett Albániát. Demaqi, azt hiszem, végcélként ezt az ábrándot kergeti.

December 31-én, csütörtökön

Az év utolsó napján megkaptuk a szeptemberi nyugdíjunkt; kilencet a tizenkettőből, amennyi járt volna. Azt is csökkentett összegben, mert a pénzügyminiszter az év derekán felhatalmazás nélkül rendeletet hozott, miszerint a nyugdíjak többé nem növekedhetnek az átlagkeresetek ütemét követve, miként a törvény előírányozza. Punktum. Még csak nem is tiltakozott senki. Így megy ez, amióta az állam a háború kezdetén egyszerűen rátette a kezét a

nyugdíjalap pénztárára. Még az Alkotmánybíróságnak a nyugdíjasok javára, pár évvel ezelőtt hozott ítéletét sem hajtották mindmáig végre. Világos, hogy önkényesen megváltoztatták a nyugdíjak jellegét: a nyugdíj már nem a hajdani befizetésekkel fakadó jog a járandóságokra, hanem az állam alamizsnája annyiszor és olyan összegben, ahányszor az ország zsarnokának és szolgálatkész adminisztrációjának kedve szottyán rá. Szörnyű, hogy kiszolgáltatott öregemberek, akiknek a szocializmusban eszünkbe nem jutott vagyont gyűjtenünk öregkorunkra, kénytelenek vagyunk elfogadni ezt az alamizsnát. Sőt bele kell törődnünk; amíg kapjuk, jó, hogy kapjuk.

*

Karácsony napján nálunk, szilveszter napján a lányoméknál szokott ebédelni a család. Időközben ránk sem telefonáltak. Pityu már a tornácra várt bennünket, demonstrálni kívánta a ház legújabb vívmányát: megnyomott egy gombot, s kitarult előttünk a nagykapu; be is hajthattunk volna, ha éppen akarunk. Aztán Pityu kézbesítette kinek-kinek az ajándékokat, mint ahogy karácsony napján nálunk is ezt tette. Sohasem kérdeztem meg Zitától: azért rendezik-e a „családi ünnepet” szilveszterkor, nehogy választaniuk kelljen a magyar és a szerb karácsony között?

Malacpecsenyét ettünk, s jó montenegrói vörösborot ittunk hozzá. Az ebéd főfalai tele vannak aggatva agancsokkal, agyarakkal, muflonok szarvával. Zorke szenvedélyes vadász, s néha eltűnődök: van-e ennek köze ahhoz, hogy sebész? Agyonterheli magát, s aztán már semmihez sincs türelme, a vadászat szenvedélyébe menekül. Túl fiatalon lett egyetemi tanár, a Sebészeti Klinika igazgatója, vajdasági egészségügyi miniszter, még hozzá a legrosszabbkor: amikor az egészségügy a háborús körülmények között a mélypont alá süllyedt. Természetesen rendszeresen műt, még az éjjeli ügyeletet is végzi. Koccintunk, s örülünk, hogy élünk. Tartjuk magunkat ahhoz, hogy politikáról nem beszélünk.

Pityu velünk jött, Zitáké, Tamara szilvesztereztek valahol. Tavaly még mi is a temerini Rozika étteremben vigadtunk, de társaságunkat betegség tizedelte meg. Tévénél vártuk be az új esztendő. Pityu tíz körül fürödni, majd ágyba kíváncsozott, mi meg éjfélkor megittuk a pezsgőnket, s megcsókoltuk a mélyen alvó gyermeket.

1999. január 1-jén

Ebéd után Zorkeék jöttek Pityuért, aztán elvittek bennünket megnézni az új lakást, amely talán két hete készült el, s Zorke azért vette, hogy bérbe adja. Kiváló a lokáció is meg az anyag is, amelyet a lakásban felhasználtak – olasz

csempe, biztonsági zárral ellátott bejárati ajtó – nem lesz nehéz jó bérlőt találni rá.

Tűnődve meredek magam elé: talán a gyermekeiről kezd gondoskodni? Ez az, amire nekünk az ő korában még nem futotta.

*

Délután jelentkezett Ratko Bubalo, újévi jókívánságokkal köszöntött, elújságolta, az imént beszélt Stipe Šuvarral Zágrábból, aki munkáspártjának székházában batyubálos alapon szilveszteri fogadást adott, több százan öszszeverődtek, sok közös ismerősünk jelent meg, közöttük Slobodan Šnajder is, a neves drámaíró, aki a '80-as években Šuvar ellenében disszidensnek számított.

Ratko Bubalo egyébként beszerezte Bobetko tábornok, volt horvát vezérkari főnök könyvét, amelyben a hadastyán kifecsegte – vagy eldicsekedte? – a horvát katonaságnak azokat az üzelmeket is, amelyek miatt a hágai közvédlőnél best-sellernek számít a könyv. Akárcsak a belgrádi Borisav Jović *Jugoszlávia utolsó napjai* című könyve. Nézzek be „toleranciaklubjába”, szívesen kölcsönadja.

Ratko Bubalo zágrábi szerb, a háború alatt Újvidékre menekült, most itt szeretne gyökeret eresztetni.

Január 2-án, szombaton

Ormos Mária *Magyarország a két világháború korában, 1914–1945* című könyvét Rudi Sova hozta jó egy hónappal ezelőtt. Sajnos, azzal kapcsolatban, ami engem most leginkább foglalkoztatna, mármint a Monarchia szerbiai háborújával és Jugoszlávia létrejöttével kapcsolatban, semmi fogódzót nem találtam benne. Úgy látom, a szerzőnek globálisan sikerült hiteles képet adnia a korról, s ez önmagában véve fene nagy teljesítmény. Leginkább a 30-as évek vége kötött le, a revíziós politika „országgyarapító” időszak, s ma sem értem, miért nem jutott az „országgyarapítók” eszébe, miként tarthatnák meg a szomszédok akarata ellenére visszaszerzett területeket, ha tisztában voltak vele, hogy kizárólag saját erejükkel – ez derül ki ebből a könyvből is – egyik szomszéduktól sem tudtak volna semmit visszavenni. Elképesztő, hogy senkiben sem ötlött fel a visszaszerzett területek magyarságára váró kálvária, ha netalán az „országgyarapítás” pünkösdi királyságnak bizonyulna. Mi más volna ez, ha nem a politikai megfontolás csődje?

Egyébként mintha több helyütt indokolatlan szépítgetésbe botolnánk. Például a hírhedt frankhamisítási ügygel kapcsolatban. „A kihallgatások során ráadásul az is egyértelművé vált, hogy az akció elkezdése idején Teleki Pál a

tervvel egyetértett, sőt, maga a miniszterelnök is tudott róla. Az is kiderült azonban, hogy Teleki 1925-ben megpróbálta a hamisítást leállítani, Bethlen pedig a forgalmazást letiltotta, az ellenzék mégis alkalmasnak látta a helyzetet arra, hogy kísérletet tegyen a kormány megbuktatására.” Érthetetlen, miért kellene ezért az ellenzékot korholni. Hiszen csak a dolgát végezte. S elég nagy szégyen, hogy még egy pénzhamisításba keveredett kormány is megmaradhatott a helyén. Vagy nem?

A könyvet majd vissza kell juttatnom Rudi Sovához, aki Pesten él a feleségével, egy bankunknak a képviselőjét vezeti. Az egyik fia olasz lányt vett feleségül, s Rómában él, a másik amerikai lányt, s Pesten dolgozik egy multiban. Rudi Sova, aki egykoron a pancsovai bíróság elnöke volt, vajdasági kvótán került el Pestre jugoszláv nagykövetnek a 80-as évek derekán, épp amikor Vajdaság elnöke voltam. Rudi, akinek az anyja magyar, pontosabban székely volt, Pestre indulása előtt megdöbbenve számolt be nekem, hogy a Szocialista Szövetség országos vezetőségében Mirko Ostojić, egykori pekingi nagykövetünk, majd külügyminiszter-helyettesünk, szemrebbenés nélkül azt mondta neki búcsúlátogatásán, hogy Tito nagy hibát követett el a háború végeztével, mert nem űzte ki a vajdasági magyarokat az országból. Paff voltam. Ilyen orcátlan nacionalizmusra a legszűkebb jugoszláv vezetőségben akkoriban nem volt példa. Pár hétre rá mellékesen odavetettem Ostojićnak: valóban, ki kellett volna-e űzni az országból a magyarokat? Úgy bámult rám aszkéta arcával, mint borjú az új kapura. A boszniai háború kitörése után gyakran gondoltam Mirko Ostojićra: hová vitte a szél? A Karadžić-pártnak egy ideig Velimir Ostojić volt a titkára. Vajon az ő atyafiségéhez tartozik-e? A boszniai szerbek között gyakran érthette meglepetés az embert. Például Milanko Renovica egyszer csak elszegődött Karadžić mellé politikai tanácsosnak. Renovica a jugoszláv pártelnökségnek egyik soros elnöke volt az alatt a négy év alatt, amikor jómagam ugyanannak a pártvezetőségnek végrehajtó titkára voltam.

De hát Rudi Sova pesti követként híven szolgálta Miloševićet is, a horvát-országi meg a boszniai háború alatt is. Pedig Rudi horvát. A felesége meg boszniai szerb. Milošević pedig a nemzetközi zárlat alatt nem akkreditálhatott egyetlen országba se új nagykövetet. Vagy megtartotta azt, aki volt, vagy nagykövet nélkül maradt. Ezért Rudi a helyén maradhatott. És ismeretségbe került a magyar politikai elit színe-javával a rendszerváltás előtt, meg utána is. „Nagyon jó ismeretségben vagyok Torgyánnal”, dicsekedte talányosan Rudi. Ilyen az élet. Erre akár ihatunk is egyet!

Bubci még szilveszterkor meghozta számomra J. Icahoz Horgosról a vilmoskörte-pálinkát, amelyet még a nyáron megrendeltem; az anyja a horgosi mezőgazdasági kombinát erős kezű igazgatója volt, az apja meg vámtiszt, aki már nyugdíjaztatása előtt is kiváló házipálinka főzésével töltötte az idejét. Bubci biológus, Kanizsán tanít, de szilveszterre lerándult Újvidékre; J. Icánál szállt meg, akinél egyetemi évei alatt lakott, s aki jól ismeri szüleit. Ha jól értettem, fiúügyben a továbbiakig épp el van bájolva.

Január 3-án, vasárnapon

Ismét ágnak estem, úgy látszik, a grippét még mindig nem hevertem ki. Egész nap Kosovóról szóló könyveket böngészek. Csütörtök óta, már harmadik napja, Podujevónál ismét harcok dúlnak. Vajon sikerül-e a fegyvertelen EBESZ-ellenőröknek jobb belátásra bírni a feleket? Kétszer, háromszor talán még igen, aztán többé már nem. Holbrooke jól tudta, hogy ide nemzetközi fegyveres békefenntartó erők kellett volna, de amikor Milošević erről hallani sem akart, beletörődött a halva született pótmegoldásba, mert a világ diplomáciai sikert követelt. S mit tehet majd a Kosovo-szerző elhelyezett 2000 fegyvertelen EBESZ-ellenőr – amelyekből csak 700 érkezett meg –, ha mindenütt fellángolnak a harcok? S ugyan miként menthetné ki ezeket az EBESZ-ellenőröket a pár ezer főből álló, Macedóniában állomásozó gyorshadtest, ha Milošević – miként váltig fogadkozik – minden fegyverből tüzet nyit rájuk, amint Kosovo földjére lépnek? Milošević szentül meg van győződve: a Nyugatnak esze ágában sincs saját gyermekeit hullatni az albánokért. Ha pedig nem lesz intervenció, akkor ez az egész felhajtás közönséges szemfényvesztés.

Január 4-én, hétfőn

Sok hónap múltán Fehér Kálmán ismét megjelent a römiesten. Pap Józsiék lakását őrzi, vele van lánya, Sára is, aki Pesten jár iskolába, s aki számára egy-két hónappal ezelőtt vett egy szép kétszobás lakást a Szondy utcában. Így fiát is, lányát is ellátta, de jómaga csaknem minden nélkül maradt. „Magának még tervei vannak, Major?” kérdezte cinikusan, s úgy tett, mint aki csókai magányában már túltette magát az élet és a halál gondjain. Jó tíz évvel ezelőtt Pap Józsi azt találta mondani valamiről, majd meglátjuk tíz év múlva, mivé fejlődik. „Majd pont maga lesz, Pap doktor, aki azt meglátja”, mondta Fehér Kálmán félreismerhetetlen cinizmusával.

Az én szememben Fehér Kálmán még mindig az a darabos, olykor kenyérré kenhető, olykor komisz zentai gimnazista, akinek az első versét én közöltem, s mert elbűvölőnek találtam, tüstént egy elemzést is írtam – csatoltam – a vershez. Meg a meglett embert látom, aki olykor, ha kétellyel fogadtam, fancsali képet vágott: „Maga, Major, folyton csak humanizmus, reneszánsz!” Ó, igen, lányának lejárt az útlevele, de újat csak akkor adnak ki neki, ha személyazonossági bizonyítványt vált ki, de akinek még nem volt személyazonosságija, annak csak akkor adnak, ha a szokásos okiratokat mellékelve, a belgrádi külügyminisztérium közvetlen jóváhagyását is megkapja. Így Sára itthon rostokol, s várja a jószerencsét. Vigasztaljuk: ezt az eljárást nyilván azért agyalták ki, hogy az albánokat megrostálhassák, sokuktól megtagadhassák az igazolványt is, az útlevelet is, ne engedjék be őket az országba, kiutasíthassák az országból. Kapcsolatban lehet mindez azzal a bejelentéssel is, hogy Kosovóban az év folyamán népszámlálást tartanak.

De szabad-e azzal vigasztalnunk egymást, hogy ez nem ellenünk, hanem az albánok ellen irányul? Mert nem azzal vigasztalták-e egymást eleink is, hogy a Dávid-csillag viselése nem sújt minket, magyarokat? . . .

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

„NINCSEN LÁTOMÁNY, AMELYNEK NE VOLNA ALAPJA”

Csáth Géza: *Egy elmebeteg nő naplója*. Összegyűjtött elmeorvosi tanulmányok. Magvető Kiadó, Budapest, 1998

A tudományos megismerés útja című cikkében Csáth Géza három névvel jelzi a szerinte helyes irányt. Kopernikusz, Darwin és Freud küzdött meg az előítéletekkel, a kutató ember legfőbb ellenségével. Freudról („a ma emberéről”) a következőket írja: „Az ő felfedezése döntő és határjelző az összes tudományok történetében, mert a megismerés műszerét, az agyat, a lelket veszi vizsgálat alá, tehát réamutat a megismerés azon akadályaira is, amelyek magában a műszerben rejlenek” (Szabadgondolat, 1914. június 25.). Csáth tehát az önismeret felfedezőjét tiszteli Freudban, azt a tudóst, aki másként lát, aki esélyt ad a hibákra hajlamos „műszer” javítására, akinek kutatása az összes tudomány és az egész emberi gondolkodás szempontjából kardinális jelentőségű.

A Csáth-életműsorozat ötödik köteteként jelent meg Szajbély Mihály szerkesztésében és sajtó alá rendezésében az elmeorvosi tanulmányok eddigi legteljesebb gyűjteménye *Egy elmebeteg nő naplója* címmel. A címadó művet már jól ismerjük (Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa, 1912), G. kisasszony történetét különböző szempontból elemezték, Ferenczi Sándor egykorú könyvismertetését ez a kötet is tartalmazza, de utalhatunk Mészöly Miklós „nyomozására”, újszerű olvasási szempontjára, amelyet a következő kérdésbe sűrít: „Lehetséges, hogy Csáthnak ez a munkája legalább annyira intimen az övé, mint novellái és egyéb írásai?” (Magvető, 1978). Az elmeorvosi tanulmányokat elemző Harmat Pál (Csáth Géza mint elmeorvos. Egy kórtörténet vázlata) pontosan arra mutat rá, hogy Csáth elmeorvosként sem volt szabványszerű, akárcsak novelláit, ezeket az írásokat sem tudjuk semmilyen sémába beilleszteni. Még a komplexus kifejezés helyett is a komplexet használja, Jung hatott rá erősen, ám a különböző szempontok „eklektikusan” vannak jelen Csáth orvosi gondolkodásában (Buda Béla). Az elmeorvosi tanulmányokat tehát (Mészöly Miklós kérdésre visszatérve) intimen Csáth Géza írásainak tekinthetjük, beleértve a szakirodalom ismeretének és az orvosi kifejezések szótárának hiányosságait is, amely hibákat a kutatók felröghatnak neki.

Ha az író Csáthot olvasó egyén az orvos Csáthot olvassa, éppen ez a közös jegyeket felmutató *gondolkodó módszer* ragadja meg, mert G. kisasszony vagy az eddig ismeretlen Hahn Ella esetének megismerésekor sem tudunk szabadulni a sémába nem illeszthető novellák emlékédtől, különösen az *Emlékirat elvévedéséről* vagy a *Nervus rerum* típusú novelláktól, amelyek szintén eseteleírások; az író Csáthot ugyanis mindig az egyén esete, az említett *műszer*, a motivációk összefüggése érdekelt. Vonzódott az újhoz, a soha még nem kutatotthoz, az új perspektívalehetőségekhez. Csáth a létért való küzdelemként definiálja az elmebetegséget, és ez a küzdelem novellahőseinél (gyermekhőseinél) is megnyilvánul. A skizofrénia pszichikus mechanizmusa című tanulmányában (az írás már a *Rejtelmek labirintusában* című publicisztikai kötetbe is bekerült, Magvető, Budapest, 1995) a szerző éppen az említett meghatározást tartja egészen új perspektívának: „Minél jobban beleemélyedünk a különböző elmekezőformák lelki mechanizmusának tanulmányozásába, annál világosabban és tökéletesebben jelenik meg előttünk az igazság, hogy az elmebetegség, úgy, amint előttünk jelentkezik a maga egészében, nem egyéb, mint az egyén létért való küzdelme.” A *Hahn Ella esete* című töredékes, vázlatzerű tanulmány elméleti bevezetője két változatban készült el. Ötletes a két szövegváltozat párhuzamos közlése, mindkét variáns az előző fejtegetéshez kapcsolódik, de a darwini törvény megnevezése is helyet kap. Az első szövegváltozat így kezdődik: „Minél részletesebben tanulmányozzuk a különböző elmebetegségek pszichikus mechanizmusát, annál tisztábban alakul ki bennünk a vélemény, hogy az elmebetegség létrejöttében és szimptomáiban a darwini élettörvény: *küzdelem a létért* nyilatkozik meg. Nemesak a fajok küzdenek a létért, hanem minden egyén külön-külön is.” A második szövegváltozat még sűrítettebben fogalmaz: „A darwini törvény: *küzdelem a létért*, ez nyilatkozik meg minden fejlődésben, minden fennmaradásban, minden életműködésben.”

Csáth orvosként azért foglalkozik a kazuisztika műfajával, mert minden egyén külön-külön érdekli, a szituáció, a szenzáció és a kibeszéltetés foglalkoztatja: „Minden emberben megvan a hajlam a konverzióra. Ha öröm ér bennünket, kipirulunk, szívdobogást kapunk, ha szerenesétlenség, sírunk és lehangoltakká leszünk: a szenzáció konvertálódott.”

Feltűnik számunkra Csáth címadása, a „pszichikus mechanizmus” ismétlődése. A szószervezetet maga a szerző magyarázza meg. Csáth nemcsak leír, jegyzetel, hanem a tünetek közötti összefüggéseket vizsgálja, Freud, Jung és Bleuler követőjeként a pszichózis teljes mechanizmusát igyekszik bemutatni, ezért olvassa szívesen az *irodalmi* olvasó is. Az orvos Csáth nem húz éles határt az egészséges és a beteg ember között, ezzel már a kutatók is foglalkoztak. Csáth elmeorvosi tanulmányainak középpontjába is egy-egy hős kerül, aki „egészséges” társaihoz hasonlóan tétován, bizonytalanul áll a széthullott világban, G. kisasszony esetében (a híres Nap-hasonlatban, amelyet Mészöly Miklós is kiemel) az élettér kitágul, egyén és univerzum kapcsolata tárul fel előttünk. Lőrinczy Huba beszédes gesztusnak véli a szerző hősválasztását, kiemeli az érdeklődés folytonosságát. (A gyermek toposza Csáth Géza novelláiban), hasonlóképpen fontosak az orvosi tanulmányok hősei és tünetvizsgálatai is, az olvasó nézőpontjából lényeges a megfigyelt hősök lélek felé fordulása, mártír volta, állandó változása, illetve a változóság keretein belüli állandóság. Az érzékeléssel mint legállandóbb elemmel az orvos Csáth külön foglalkozik.

Az 1997-es év Csáth-meglepetése a *Fej a pohárban* című naplójegyzeteket és leveleket tartalmazó kötet volt (1914–1916), amelynek előzménye az *Üzenet* Csáth-émlékszáma (1997. szeptember–október). A kötet éles kritikái visszhangot, sőt vitát váltott ki, éppen a szövegek értékét, irodalmi értékét kérdőjelezték meg, pedig a világháborús jegyzetek némelyike novellának vagy novellarészletnek is megfelelné, esszészzerű betétjei külön értéket képviselnek. A *Napló* újraolvasása a modern ember megismerési és önmegismerési vágyát fokozottabban is előtérbe helyezi, mintha az orvosi tanulmányok katalizátora maga az író rejtélyes és fürkészésre hajlamos alakja lenne, de ennek kérdőjeleire, a korlátokra Harmat Pál tanulmánya mutat rá.

Az orvosi tanulmányokat nem olvashatjuk szépirodalmi alkotásként, ezek valóban orvosi tanulmányok, sőt jegyzetek, legfeljebb néhány részletet tekinthetünk esszének, esszészű szövegnek. Csáth Géza orvosi tanulmányai ellenben arról szólnak, amiről a novellái, drámái és a publicisztikai írásai. Szépprófi attitűdjét a részletek összeszerkesztésében, az említett Nap-hasonlatban és Hahn Ella töredékes esettörténetében ismerhetjük fel. Az utóbbi írás párhuzamba állított szövegváltozatai közül a második irodalmi szöveggé is olvasható. Az „Élni akarok” mondat, a „semmi” a „vagy” és a „ha” ismétlése sajátos gondolatritmust ad, szinte a versbeszédhez hasonlóvá teszi a szöveget: „Az események, amelyek körülöttünk folynak le vagy velünk történnék, vagy előmozdítják ezt az egyetlen célunkat, vagy nem. Ha igen, kellemesek. Ha nem, kellemetlenek. Semmi sem lehet közömbös. Semmi sem fekszik érdekeink határán kívül. Semminek se örülünk érdekek nélkül, és semmin se szomorkodunk érdekek nélkül. (. . .) *Élni akarok*, ez a törekvés, ez az egyetlen életfunkció kormányoz minden emberi tettet.”

Csáth Gézát az egyné cselekedetei érdeklik, az általánosítás szerinte takarékoskodás a megismerésre használt energiával. Szajbély Csáth-monográfiája (Gondolat, Budapest, 1989) G. kisasszony esetében a teljes élet vágyát emeli ki, ezzel kapcsolja a tanulmányt a novellákhoz.

Az új kötet is valami hasonlóról szól, az élni akarás reflexeiről, ösztöneiről, tüneteiről, eseteiről, sőt törvényéről, a „különbnek lenni” gesztusáról, a páratlanság átéléséről. Az író tetteit a „megismerni és ismerni akarok” törekvése irányítja.

HÓZSA Éva

AZ ÁLTALÁNOSTÓL A SZEMÉLYES FELÉ

Szabó Palócz Attila: *Trium(f)virátus*. Forum, Újvidék, 1998

A próza világába történő határozott elhelyezés szándékát közvetíti Szabó Palócz Attila *Trium(f)virátus* című könyvének alcímmé avatott műfajmegjelölése: *Három kisp próza*. A három különböző jellegű prózaszöveget egyedül ez a műfaji mozzanat fűzi össze, teszi prózakötetté. A kisp próza meglehetősen kialakulatlan, átmeneti, a nyitott szerkezetű rövidtörténetnél is megszerkesztetlenebb forma: legtöbbször a folyamatos írás, a spontán lejegyzés, a szövegghalmozás fedőneve. A *Trium(f)virátus* is ilyen „rontott” prózaszöve-

geket tartalmaz: megformálatlanság, a nyelvi pongyolaság szándékossága jellemzi őket. Az egyéni élettörténetből, magánélményekből építkeznek, s egyedül a közlés, a leírás, a nyilvánosság, az olvashatóvá tétel avathatja irodalmivá őket. Különösen az első két szöveget (*Kati a tauroszok között*, *Egy dühödt angyal az égből*) jellemzi kísérletező szándék: az írás lehetőségeinek kipróbálása, annak felmérése, hogy meddig tágíthatók az irodalmi próza határai, s hol fordul át (illetve vissza) a szöveg magánügybe, magánérdekű lejegyzésbe. Azonban nemcsak a megformáltság és a hétköznapiság (az általános érvény és a személyesség) csúszik egymásra bennük, de az irodalmi, illetve a szlogennyelv, az esztétikailag megreformált és a reklámszöveg, a széppróza és a hétköznapi beszéd elemei is. Bizonyos szövegrészek (használati utasítások, reklámok, idegen nyelvű feliratok) gyakran úgy épülnek be a szövegegészbe, hogy megmarad pusztá és olykor (például egy török termék címkéjén) dekodolhatatlan jel értékük. A közérthetőségtől, illetve a közérdekűségtől való távolodásról, az általánostól a személyes felé vezető útról, a szűk befogadási lehetőségek megteremtésének törekvéséről vall a szerző is kötetéhez fűzött, 1998. augusztus 23-án keletkezett jegyzetében. Ebben már nemcsak a magasabb szövegszintek egyedítéséről, hanem a betűformálás – egyébként meddő kísérletnek bizonyult – „magánosításáról” esik szó. Szabó Palócznak egyetlen magánbetűt sikerült alkotnia. Ez lett a védjegye. Prózája kifejezi a világban való jelhagyás, a hétköznapiság személyes védjegy által történő különlegessé formálásának igényét.

Nemcsak az írói jegyzet, a kötet három szövege is datált. A *Kati a tauroszok között* keletkezési dátuma 1990–91, az *Egy dühödt angyal az égből* 1995-ben íródott, *A légy döglésének apoteózisa* 1998-ban. Különösen az első írás esetében rendelkezik különös jelentéssel ez a dátum, hiszen a szöveg magán viseli annak a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulópontján zajló irodalmi prózai váltásnak a jegyeit, amelynek épp a történetesülés, a történet visszavételének igénye volt az egyik legfontosabb mozzanata. Az így építkező próza pedig szükségszerűen találta meg léte alapjait a személyes élettörténetben. Szabó Palócz prózája is e személyesség védjegyét viseli magán, de esztétében a hétköznapi történetek lejegyzésének igénye túlmegy a szokványos határokon: a mindent aprólékosan megörökíteni, mindent felírni és nyilvánossá tenni törekvése hatja át. Egészen jelentéktelen események, (telefon)beszélgetések, rokonlátogatások, baráti összejövetelek cselekményenete és beszédanyaga kerül bele – még hozzá az aprólékos bemutatás igényével – szövegébe. Ami mégis megmenti e túlírt szövegeket az érdektelenségtől és az irodalmiatlanságtól, az keletkezésüknek kontextusa, az a tény, hogy nagyon is híven tükrözik azt az állapotot, amikor egy társadalom és benne nemzedékek kerültek a teljes szellemi elsivárosodás, a kulturális lecpülés állapotába, s ezt a lelki ürességet szükségszerűen tükrözik életüknek mozzanatai, gondolkodásuk felszínessége, megnyilatkozásaik mikéntje. Úgy vélem azonban, ennek az egyéni-nemzedéki prózaírásnak a lehetőségei 1995-re, az *Egy dühödt angyal az égből* című írás keletkezésének idejére már kimerültek, s a kötet második – a Mito haláláról, a barátként tisztelt családtagról, emlékérről, hiányáról és a nélküle folytatódó, egyébként is ellehetetlenült életéről szóló – második szövege már-már úgy tűnik, tényleg csak az írás kedvéért, a lejegyzés kényszere miatt született. Leginkább egy túldimenzionált naplóra hasonlít, amelynek írója mindennapjainak eseményeit szelektív hozzáállás nélkül, a lehető legaprólékosabban igyekszik papírra vetni.

A hármas tagoltságot sugalló és kiemelő könyv harmadik szövege egyszerűen „kilóg” a kötetegészből (a hármasság szándéka így sikertelen kísérlet marad tulajdonképpen), s ez nem elsősorban terjedelme miatt van így, hanem műfaji vonatkozásaiból következően. *A légy döglésének apoteózisa* ugyanis egy poénra épülő novella, amely épp e poentizáltságból következően nem lehet – mint az első két szöveg – megszerkesztetlen, hevenyészett felépítésű. A nagypapa halálának körülményeit elbeszélő novella mind formai, mind tartalmi szempontból jól átgondolt, frappáns kis történet. Úgy gondolom, Szabó Palócz Attila korábbi prózaírói törekvéseinek lezárását jelenti: egy következő prózakötetben van a helye.

BENCE Erika

S Z Í N H Á Z

SZÍNHÁZI NAPLÓ

KÖSZÖNÖM. – Nem különös, hogy sohasem kérdeztünk rá: kicsodák valójában Beckett „hősei”?

Egyszerűen csak elfogadjuk őket, tudomást veszünk róluk, hogy vannak, hogy olyanok, amilyenek, szinte már végelények, az emberiség utolsó, még életben maradt képviselői. Erre utal, hogy Winnie, az *Ó, azok a szép napok!*-ban előbb derékig, majd nyakig van a földbe temetve, hogy Krapp *Az utolsó tekerésben* lepusztult szobában él magányosan, hogy vannak szereplői, akik beszélni sem tudnak, legfeljebb hangosan, zihálva lélegeznek vagy sóhajtanak. Ilyen Hamm és Clov is Beckett kukadrámájában, *A játszma végében*. Mind egyformák, de egyikükről sem tudni, ki is valójában. Hogy most kik, azt látjuk, de hogy kik voltak, arról egyetlen szó nem csik.

Beckett hősei, így szoktuk mondani, holott semmiképpen sem hősök, adottak: elesettek, nyomorultak, agonizálók, vegetálók, de kik voltak annak előtte, mikor még nem voltak elesettek, nem voltak nyomorultak, nem agonizáltak s nem vegetáltak, hanem . . . Igen, ez a hanem hiányzik a sorsukból, az életörténetükből. S ami a legkülönösebb, soha eszünkbe sem jutott rákérdezni, megtudni, mi volt, mit csinált előtte, egykoron Winnie, Krapp, Hamm, Clov, vagy Estragon és Vladimir, mielőtt elkezdtek Godot-ra várni.

S most íme egy előadás, amely erre választ ad, helyesebben, amely egy lehető választ próbál adni. Két önmagát rendező fiatalember, a már szép színészi múlttal rendelkező Magyar Attila és a pályakezdés küszöbén álló, hasonlóképpen tehetséges Nagypál Gábor keres és ad erre választ.

De sajátos módon nem Beckettől indulnak ki, nem Beckettől próbálják megfejteni a titkot, hanem Đorđe Lebović, hírnevét a konklágerekről írt drámáival mintegy jó negyedszázada szerzett színmű- és hangjátékíró segítségével, kinek *Az ezredik éjszaka* című mai tündérmesének nevezett egyfelvonásosát *A játszma végével* mixelték, s egyszerre kiderült, Hammot és Clov-t valaha Hepnek és Hapnak hívták, bár hívhatták volna

Jóskának és Pistának, Josipnak és Stevannak, Joschinak és Stefinek, de függetlenül azonban attól, milyen névre hallgattak s milyen nyelven szóltak hozzájuk, nem kétséges, jámbor emberkéek voltak, akik élvezték az élet apró örömeit, boldogok voltak, ha másért nem, hát csak azért, mert soha senkinek nem okoztak boldogtalanságot. Olyanok voltak, mint a mesebeli törpék, akik azért vannak, hogy segítsenek másoknak, akik élvezik, hogy vannak, de egy másik, a képzeletükön, ábrándvilágukon kívüli mesében már se beszélni, se mozogni nem tudnak, mert egy gonosz szellem, ki lehet, hogy nem más, mint saját jámborságuk, vagy jámborságukkal felbátorított, maguk fölé emelt VALAKIK, ki tudja, kik (Godot-k, akiket magunk teremtünk, s akiktől aztán elsősorban mi félünk?), ám kétségbenvonhatatlanul náluknál erősebbek, nyomorékká tett, csúnyán megtréfált, s most Hammként és Clov-ként vonszolják magukat az életen.

Az ember önmagát juttatta agonizáló beckett-i véglények sorsára, mondja ez a pontosan végiggondolt s pontosan kidolgozott előadás, amely bátran vállalja a legközönségesebb megoldásokat, ha azok célszerűek. Az életen boldogan átkarikázó Hap és Hep fenn a magasban végzik könnyedén mutatványaikat, Hamm és Clov lenn a mélyben küzdenek a pusztá létért.

Persze az sem lehetetlen, hogy *Az ezredik játszma vége* című előadás csak nekem szólt erről. De vállalom az egyedi „olvasatot”, mi több: köszönöm a lehetőséget.

Utóirat: Napok múlva ismét láttam az előadást, de most a Beckett-hősök genézise helyett Hamm és Clov teljes elveszettsége ejtett foglyul. Ja, majd elfelejtettem megemlíteni, hogy nem a szokásos esti időpontban, hanem a rendkívüli állapotra való tekintettel déltől egyig játszották, néhányunknak, csodálatos szugesztivitással, kiválóan.

JÁTÉK VAGY KOMÉDIA? – A kettő nem ugyanaz, illetve csak látszatra azonos.

A játék több, mint a komédia.

Régi pesti és szabadkai színházi emlékeim szerint Peter Shaffer eredetiben *Black Comedy* című színpadi műve magyarul *Játék a sötétben*, nem pedig *Komédia a sötétben*, ahogy a mostani Újvidéki Színház-i előadást hirdetik. Játék a maga sokszínűségével, árnyalati gazdagságával, lehangoló ügyességével, s nem komédia, melyben a helyzetek dominálnak. Játék, melyben lélek van, s nem lélek nélküli komédia. Játék, amit a szellem(esség) irányít, s nem külsőségekkel meglehető komédia.

Igaz, hogy az alapötleten kívül, miszerint a sötét az világos, a világos pedig sötét (a sötétben minden látható, a világosban viszont semmi), minden egyéb jól ismert, elnyűtt, agyonjátszott, ezerszer látott gesztus, viszony, mondat. Ennek ellenére a nagy közönség-sikert megért, remek pesti előadás (Márkus Lászlóval, Psota Irénnel, Kiss Manyival, Vass Évával, Körmendi Jánossal) és a jó emlékéző szabadkai megjelenítés is (Majoros Katalin, Árok Ferencsel, Versegi Józseffel) szórakoztatott, kellemes estét jelentett, míg az újvidéki a maga primitív harsányságával inkább elszomorított. Az a kettő könnyed, sőt elegáns volt, ez viszont izzadságszagúan erőltetett, kész szenvedés, azt hiszem, nézőnek, színésznek egyaránt. Holott mindhárom ugyanazt a történetet kelti életre, a szereplők ott is, itt is ugyanazok, egyformák, naivak, önimádók, butácskák, gonoszkodók és ügyeskedők, de az újvidéki változatban nagyon és csak ilyenek, a másik kettőben viszont ilyenek is, másfélék is, összetettebbek, több arcuk van, itt csak egy. Mindenki a végsőkig ilyen vagy olyan, ha homokos, akkor kirívóan az, ha libuska, akkor idegesítően ilyen, ha képmutató,

akkor félreismerhetetlenül az. És pontum. Egyedül Ábrahám Irén vénkisasszonya többarcú, de azután pechünkre leszopja magát, és csak egy nagyon is közönséges részeg spiné lesz. Kár, mert megmutatta, hogy ezekben a szerepekben több van, mint amit a színészek a Hernyák-rendezte előadásban mutat(hat)nak. A harsányság, könyörgöm, nem komikus, illetve csak nagyon rövid ideig az, egy-egy előadás viszont, sajna, hosszabb, tovább tart annál, hogy csak, csupán és kizárólag harsánysággal legyen kitölthető.

A *Játék a sötétben* általában úgynevezett kasszadarab, melyre dől a közönség, a *Komédia a sötétben* azonban aligha képes közönségvonzó haditettre, jóllehet ilyen eredményekkel tűz(het)ték másorra.

GEROLD László

K É P Z Ő M Ű V É S Z E T

JELMEZEK ÉS JELLEMEK

Mihajlović Annamária jelmezterveinek kiállítása – Újvidéki Színház előcsarnoka

Mihajlović Annamária különös úton jár. Kitalált magának egy határa nincs műfajt. Huszonöt éven át rajzolta, gyűjtögette az Újvidéki Színház előadásaihoz készített jelmezterveit, aztán némiképp kipofozta, „kollázsosította” őket, s egy kiállítás erejéig megtöltötte velük a fennállásának negyed évszázadát ünneplő intézmény előcsarnokát. Mihajlović számára rajzolni annyi, mint megtanulni tisztán beszélni. S ez még akkor is így van, ha „csak” jelmezterveket rajzol. A színházi jelmez nála elemeire bomlik, egyfelől már nemcsak a színházi szabónak szánt vizuális utasítás, hanem önálló alkotás, rajz, ahol a képzőművészet elemei dominálnak, a vonalak, színek, a felületek. Másfelől portrék is ezek a rajzok, hiszen – s itt még a tájékoztató utasításokra sincs szükség – egy-egy rajz egy-egy szerepről, s a szerepet megformáló színészről (is) szól. Arról, hogy a papírra nemcsak az adott előadás számára rajzolt jelmez képe kerül, hanem Soltis, Ábrahám, Ladik, Vicei Natália és a többiek jelmezének terve, az ő szerepformálásuknak, átalakulásuknak egy lehetséges változata. A jelmez mögött felsejlik egy arc, egy magatartás. E rajzok alkotóját valami szenvedélyes vágy hajtja, hogy a jelmeztervből művészetet, a művészethez méltót csináljon. Fokról fokra küzdött meg az anyaggal, a mesterség nehézségeivel, fortélyaival. Így lett terveiből több és más, mint pusztá jelmezterv: markáns, mindenki mástól megkülönböztető szemlélet, világlátás. Ha pedig ezzel rendelkezik valaki, akkor már „csak” a műfajt kell megtalálni hozzá. Mihajlović ezt ebben az „alkalmazott”, a színházi előadásnak „alárendelt” műfajban találta meg. Úgy, hogy nem rendelte alá magát a műfajnak. Jelmeztervei önálló, képzőművészeti alkotásként értelmezhető rajzok, mi több, jellemrajzok. S ez nemcsak olyan méltatói jóindulat szülte szóvirág. Róla ugyanis nyugodt lelkiismerettel elmondható, hogy briliánsan kezeli a

technikát, a rajzot, de már nem bővíti el az. Nem elégszik meg azzal, hogy egyetlen vonallal, egy halvány kis folttal a laikus számára is érzékelhetővé tegye az anyag anyag-szerűségét, azt, hogy a túll túl legyen, a bőr meg bőr. Valami hihetetlen könnyedséggel, természetességgel leckét ad, hogyan lehet néhány folttal, vonallal elérni, hogy látszék, milyen anyagból is kell készülnie a jelmeznek. Mihajlović azonban csak látszólag a technika megszállottja, valójában kiesekezi az anyag önelvű szempontjait, és koncepciója szabadon szárnyal. Tiszteli a látványt, a valóságot, de már nemcsak a valódit mondja legjobb lapjain, hanem az igazat is. Tág teret ad nemcsak a színházi jelmez, de a rajz értelmezésének is. S ez a felfogás nem lebecsülendő szellemi frissiséget jelent. Kedveli a látvány kacér eszközeit, s ebből születnek finom, humort sem nélkülöző munkái. De szemez olykor a pop art harsányabb világával, s kikezd a posztmodern műtsóvár irányzatával is. Nem engedi beskatyulázódni művészetét. Munkái nyilvánvalóan többek pusztá jelmezterveknél, de azért a jelmezléteből, az előadáshoz szervesen kötődő állapotból – érdekesmód – nem szárnyal magasabbra. Mert nem is akar: eszmények helyett önfelédit játékoságot, szent célok helyett technikai ügyességet, a szakma maradéktalan ismeretét, kollektív világnézet helyett legfeljebb ha készítőjük egyszemélyes világérzését hirdetik. Elragadóan privátok, magánügyek. Rendszerbe áll össze Mihajlović akkurátusan kidolgozott stílusa. Pátosza van az aprólékosságnak és érzelmekkel teli a kikacsintó fricska. Nem világfőlforgatás és -megváltás a célja. Csak figyel környezetére, feladatára, a színházra. Ott igyekszik mélyre ásni, ahol van, és abban a témakörben, amit jól ismer. Amelyikben birtokon belül van. Ezért aztán hitele is van annak, amit Mihajlović Annamária csinál. Fontosnak tartja, hogy legyen megszólító ereje és mondani tudjon valamit a megszólítottaknak. Ért hozzá, hogy alkotásai egyszerre érződjenek a hagyomány folytatóinak és új tartalmak felszínre hozóinak. Munkáit talán változó sikerrel teremti ő is, mint mindenki, törekvése azonban változatlan: a tiszta, világos megformálás. Az irodalmiassággal kísértő témánál is törekszik arra, hogy a leírás mellett értelmezze a jelenségeket. A stilizálás ugyanakkor alkalmas ad a lényeg megragadására, az összefoglalásra, a tartalmi hangsúlyok kiemelésére is. A rajzok formailag köthetők egy-egy előadáshoz, köthetők előadásbeli hasonmásaikhoz, ám más fontossági pontokat is kijelöl, és ezzel ragadja ki műveit azokból az összefüggésekből, amelyekben – mert túl kötöttek – a fantázia nehezen szabadulhat el. Az idealizált figura csak azért kell neki, hogy teret adjon, alapja legyen az igazi játéknak, a dekorációnak. A néző dönti el, saját belátása szerint, hogyan „használja” ezeket a rajzokat. Mire figyeljen, a jelmezre, a színek és vonalak egymással felelő tarkaságára, avagy váltszon harmadik utat? Mindenesetre Mihajlović figyelemreméltóan egyensúlyoz azon a képzeletbeli kötélén, amely a színházi jelmeztervtől vezet . . ., csak éppen azt nem tudjuk, hová, milyen útra, milyen szellemiséghez. Ezért határa nincs műfaj az, amit ő művel.

NÁRAY Éva

A FORUM KÖNYVKIADÓ ÚJ KIADVÁNYAI

Böndör Pál: *A változásom könyve* (versek)

Fehér Kálmán: *Szemkút* (versek)

Harkai Vass Éva: *Kedves Kávai M.!* (versek)

Gobby Fehér Gyula: *A sötét árnyéka* (novellák)

Varga Zoltán: *Bábel árnyékában* (próza)

Bori Imre: *Krónikák írókról, könyvekről* (tanulmány)

Jódal Rózsa: *Mindenfáj Jánoska panasza* (meseregény)

Bela Duranci: *Farkas Béla* (képzőművészeti monográfia)

Ökrész Károly: *Míg Temerinbe' Magyar szántani fog...* (helytörténet)

Csapó Julianna: *A jugoszláviai magyar irodalom 1995. évi bibliográfiája*

<i>Kalapis Zoltán: Jelenvaló és visszatérő szavaink</i>	142
<i>Léphaft Pál rajza</i>	146
<i>Major Nándor: Két lap a naplóból</i>	147
<i>Maurits Ferenc: Triptichon az átváltozásról</i>	150
<i>Ózer Ágnes: A szó, amely jelentését vesztette</i>	151
<i>Pap József: A derű elvesztése</i>	153
<i>Szeli István levele</i>	154
<i>Várady Tibor: Hidak</i>	155

<i>Mérey Katalin: Kenyér (novella)</i>	159
<i>Peter R. Holm (Norvégia) versei</i>	162
<i>Bogdán József versei</i>	166
<i>Sziúts Zoltán: Mint a méz (novella)</i>	170
<i>Fenyvesi Ottó: Amerikai improvizációk (vers)</i>	176
<i>Dragan Jovanović Danilov: Titkos kertek őrzője (vers)</i>	179
<i>Vasko Popa: A vers (jegyzet a költészetéről)</i>	181
<i>Cs. Simon István: Sziromesőben (próza)</i>	182

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

<i>Utasi Csaba: Csuka Zoltán költői aktivizmusának meghatározó jegyei (tanulmány)</i>	188
<i>Hódi Sándor: A tudat és lelkiállapot nyelvi vetületéről (tanulmány)</i>	194
<i>Detki Gyöngyi: Nyelvi igénytelenségünk gyökerei (tanulmány)</i>	204
<i>Bence Erika: Nemes iljak, eszményi „culta” hölgyek (tanulmány)</i>	209
<i>Németh Ferenc: Egy régi becskerekeli lapszerkesztő (tanulmány)</i>	223
<i>Silling István: A bajelhárító Szentlélek (tanulmány)</i>	229
<i>Major Nándor: Két hét (napló)</i>	236

E számunk megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési Minisztériuma, Újvidék városi önkormányzata, a Nyílt Társadalomért Alap, Jugoszlávia, valamint a budapesti Illyés Közalapítvány támogatta

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

Hózsa Éva: „Nincsen látomány, amelynek ne volna alapja” (Csáth Géza:
Egy elmebeteg nő naplója) 254

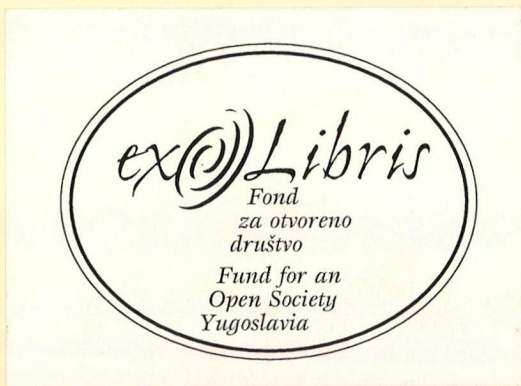
Bence Erika: Az általánostól a személyes felé (Szabó Palócz Attila:
Trium(f)virátus) 256

S z í n h á z

Gerold László: Színházi napló 258

K é p z ő m ű v é s z e t

Náray Éva: Jelmezek és jellemek 260

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 1999. március–április. Kiadja a Forum Könyvkiadó Kft. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/611-300, 603-as mellék. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 45700-603-8-10750-es zsíroszámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 240 dinár. Egyes szám ára 20, kettős szám ára 40 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 115 DEM. Szedés: Szántai Szerénke. – Készült a Forum Holding Nyomdájában Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079